

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГОЙМАН ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 111.32:316

**ДИСЕРТАЦІЯ
МІФОЛОГІЗАЦІЯ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Подається на здобуття наукового ступеня кандидат філософських наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ О.О. Гойман

Науковий керівник:

доктор філософських наук, доцент

Цимбал Тетяна Володимирівна

КИЇВ – 2018

АНОТАЦІЯ

Гойман О.О. Міфологізація масової свідомості: соціально-філософський аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук (доктора філософії) за спеціальністю 09.00.03 – «Соціальна філософія та філософія історії» (033 – Філософія). – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2018.

Зміст анотації

Дисертація присвячена соціально-філософському дослідженню процесів міфологізації, де- і реміфологізації в сучасному українському соціумі, що знаходиться в періоді трансформацій, викликаних Революцією Гідності та «гібридною війною». Розглянуто основні теоретичні засади інтерпретації міфу і міфології зарубіжною та вітчизняною філософською думкою.

У минулому і нинішньому століттях відбулося серйозне переосмислення значення міфу і міфології для розвитку та існування людства. Усвідомлення правлячими елітами сили і дієвості сучасного міфу сприяло його перетворенню на одну з ефективних технологій управління масовою свідомістю і відповідно великими масами людей. Багато в чому це зумовило нинішню активізацію міфологічного мислення. Автор визначає міфологізацію процесом спонтанного або цілеспрямованого створення особливої міфологічної реальності задля підміни об'єктивної дійсності з метою впливу на масову свідомість, маніпуляції суспільною та індивідуальною свідомістю.

Виявлено та проаналізовано детермінанти соціальної міфотворчості, серед яких комунікативна, гносеологічна, психологічна, соціальна, культурологічна політична й ідеологічна. І оскільки характерною особливістю дійсності є істотне посилення ролі комунікації та інформації в

сучасному житті, а міфологізація багато в чому зумовлена діяльністю і впливом засобів масової комунікації, то провідною детермінантою вважаємо комунікативну. До решти важливих детермінант соціальної міфотворчості відносимо: гносеологічну як потребу в інформації, пізнанні дійсності, створенні «привабливої» картини світу та спрощеної моделі для пояснення усіх можливих складностей, протиріч світу; психологічну, що віддзеркалює страх перед непізнаним та самотністю, бажання мати впевненість у теперішньому і майбутньому; соціальну як потребу в спілкуванні або згуртуванні, передачі накопиченого досвіду наступним поколінням, втілення власних або суспільних соціально-економічних очікувань; культурологічну як розповсюдження нової культурно-естетичної та філософської концепції постмодернізму, використання символів, алюзій і «текстуалізації» реальності; політичну й ідеологічну як потребу в легітимізації влади політиків і політичних партій, схвалення зовнішньо- та внутрішньополітичного курсу держави.

Стисло розглянуто основні риси національного міфотворення в українській культурній традиції. Класифіковано основні негативні міфи зовнішнього походження. Зазначається, що функціонування численних антиукраїнських міфів – це комплексна проблема, яка включає в себе не тільки тривалу політику російського керівництва, а й суттєві помилки української влади. Зокрема, це і несформованість громадянського суспільства, відсутність суспільного діалогу між владою, бізнесом і соціумом, несвоєчасне запровадження національної стратегії патріотичного виховання дітей та молоді, відсутність підтримки проукраїнського дискурсу в усіх суспільно значущих сферах соціуму тощо.

Особлива увага акцентується на таких важливих формах міфологізації як де- і реміфологізація. Деміфологізація необхідна для створення міфологічного вакууму, що дозволяє замінити негативні і неактуальні міфи позитивними контрміфами; реміфологізація – для цілеспрямованої

актуалізації міфологічного мислення, свідомого відтворення або конструювання сучасного позитивного українського міфу на рівні маси. Визначено шляхи реалізації процесів де- і реміфологізації в сучасному українському соціумі.

Усі технології деміфологізації умовно підрозділено на дві великі групи: стратегічні і тактичні. Реміфологізацію, в залежності від типу суспільно-політичного устрою, підрозділено на критичну і некритичну. Остання простежується у традиційних і тоталітарних соціумах та спрямована на зміцнення влади правлячої еліти – вождя або політичної партії, відтак носить деструктивний і маніпулятивний характер. У демократичних і ліберальних суспільствах реміфологізація буде критичною, а завдяки агентам реміфологізації (культурні діячі, інтелектуальна еліта, громадянські активісти, лідери думок) не проявить деструктивний вплив, маючи консолідуєчий і позитивний потенціал.

Обґрунтовується, що на даному етапі в Україні обидва процеси мають хаотичний і низовий, тобто народний, характер. На думку автора, під впливом Революції Гідності реміфологізований позитивний міф про козацьку славу став підґрунтям для створення волонтерського руху і добровольчих батальйонів, а також відродження бойового духу і патріотизму в лавах Збройних Сил України. За відсутності загально визнаної державної стратегії впровадження де- і реміфологізації, український народ на підсвідомому рівні почав самостійно звільнятися від застарілих символів, пам'ятників та міфів радянської епохи. Явища «ленінопада» під час Революції Гідності стало першим проявом стихійної деміфологізації в Україні, що згодом призвело до прийняття пакету відповідних декомунізаційних законів. Саме декомунізація стала першим юридично визнаним методом деміфологізації в українській державі.

Загалом методи реалізації де- та реміфологізації схожі, причому головною для обох процесів має бути цілеспрямовано розроблена освітньо-

виховна стратегія, спрямована на розвиток здатності до критичного мислення, та відновлення конструктивних елементів історичної пам'яті. Саме знання і критичне мислення – основні чинники протидії негативній міфологізації. Окрім освіти, дієвим і ефективним способом втілення реміфологізації мають стати усі види мас-медіа, зокрема телебачення й український кінематограф. Іншими шляхами реміфологізації є використання стереотипів масової свідомості на основі бінарних опозицій, свідоме формування міфів на основі культурних архетипів та національної символіки.

Ключові слова: деміфологізація, маніпуляція, маса, масова свідомість, міф, міфологізація, соціальний міф, реміфологізація.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Гойман О.О. Особливості сучасної політичної міфотворчості. Проблеми гуманітарних наук: Збірник наукових праць ДДПУ. Філософія. 2013. Вип.31. С. 40-50.
2. Гойман О.О. Міфологічний аспект сучасної масової культури. Проблеми гуманітарних наук: Збірник наукових праць ДДПУ. Філософія. 2013. Вип.33. С. 54-65.
3. Гойман О.О. Значення телебачення у процесі міфологізації масової свідомості. Українознавчий альманах. 2014. Вип. 17. С. 41-43.
4. Гойман О.О. Функції соціальної міфології (історико-філософський аспект) Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. 2014. Випуск 82 (№3). С. 187-191.
5. Гойман О.О. Маніпулювання масовою свідомістю в умовах сучасної гібридної війни. Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. 2015. № 1(117). С. 50-56.

6. Гойман О.О. Реінкарнація радянських міфів у сучасній інформаційній війні. Людинознавчі студії: Збірник наукових праць ДДПУ. Серія «Філософія». 2015. Вип. 32. С. 133-147.

Статті у міжнародних наукових фахових виданнях і виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

7. Гойман О.О. Детермінанти соціальної міфотворчості. Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. 2017. Випуск 121 (№6). С. 93-98 (включений до *Index Copernicus (Польща), EBSCO (USA), InfoBase Індекс (Індія), SIS (Scientific Indexing Services) (USA), РИИЦ (Росія)*).

Інші публікації

8. Гойман О.А. Социальное мифотворчество как феномен духовной жизни общества. Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі : зб. наук. праць за матер. II Міжнар. науково-теорет. конференції (17-19 травня 2011 р., м. Луганськ). 2011. – ч. I. С. 237-241.

9. Гойман О.О. Сучасна класифікація міфів. Специфика современной науки : материалы XXV Международной научно-практической конференции по философским, филологическим, юридическим, педагогическим, экономическим, психологическим, социологическим и политическим наукам (20-21 сентября 2012 г., г. Горловка). 2012. С. 37-38.

10. Гойман О.О. Особливості сучасної міфологізації. Розвиток сучасного суспільства в умовах глобальної нестабільності : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (5-6 квітня 2013 р., м. Одеса). 2013. С. 34-36.

11. Гойман О.О. Індивідуальний міф як вид політичної міфотворчості. Вплив суспільних наук на процес розвитку суспільства : можливе та реальне : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (14-15 червня 2013 р., м. Київ). 2013. С. 69-72.

12. Гойман О.О. Міфологічний аспект реклами у масовій культурі. Дні науки філософського факультету – 2014: Міжнародна наукова конференція (15-16 квітня 2014р., м. Київ). 2014. Ч. 5. С. 30-33.

13. Гойман О.А. Манипуляция сознанием общества в массовой. Наука и образование – 2014 : сборник материалов XI Международной научной конференции студентов и молодых учёных «Наука и образование – 2014» (11 апреля 2014 г., г. Астана, Казахстан). 2014. С. 533-537.

14. Гойман О.А. Особенности предвыборной кампании в Украине. Система ценностей современного общества : сборник материалов XXXVIII Международной научно-практической конференции. (31 декабря 2014 г., г. Новосибирск). 2014. С. 55-62.

15. Гойман О.О. Міфологізація освітніх змін у сучасній Україні. Розвиток соціально-гуманітарної освіти і науки в контексті модернізації вітчизняної вищої школи : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 грудня 2014 р., м. Дніпропетровськ). 2014. Ч. 1. С. 51-53.

16. Гойман О.О. Сучасні політичні міфи в російсько-українському інформаційному просторі. Дні науки філософського факультету – 2015: Міжнародна наукова конференція (21-22 квітня 2015 р., м. Київ). 2015. Ч. 3. С. 18-20.

17. Гойман О.О. Реінкарнація міфу про бандерівців у свідомості сучасних росіян. Наукова конференція «Філософсько-світоглядні та міждисциплінарні проблеми гуманітарного розвитку сучасного суспільства» : матеріали доповідей та виступів (2 липня 2015 р., м. Київ). 2015. С. 67-69.

18. Гойман О.О. Позитивний міф як спосіб консолідації українства. Українознавчий альманах. 2016. Вип. 19. С. 161-164.

19. Гойман О.О. Методи реміфологізації соціально-культурного простору України. Особистість, суспільство, політика : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 лютого 2016 р., Люблін, Польща). 2016. Ч. 1. С. 100-103.

20. Гойман О.О. Міфотворчість в умовах глобалізації. Дні науки філософського факультету – 2016 : Міжнародна наукова конференція (21-22 квітня 2016 р., м. Київ). 2016. ч. 3. С. 39-41.

21. Гойман О. Формування позитивного міфу як спосіб впливу на систему цінностей студентів. Особистість студента і соціокультурне середовище університету в суспільному контексті. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (02 червня 2017р.). 2017. С.121-125.

ABSTRACT

Goyman O.O. Mythologization of mass consciousness: socio-philosophical aspect. – The Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Philosophy in specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – National Pedagogical University of M.P. Dragomanov. – Kyiv, 2018.

The contents of the annotation

The dissertation is devoted to the social and philosophical research of the processes of mythologization, de- and remythologization in the modern Ukrainian society, which is now in the period of transformations caused by the Revolution of Virtue and the "hybrid war". The main theoretical bases of interpretation of myth and mythology by foreign and domestic philosophical thought are considered.

A serious rethinking of the significance of myth and mythology for the development and existence of mankind was made in the past and present centuries. Awareness of the power and effectiveness of the current myth by the ruling elites contributed to its transformation into one of the effective technologies for controlling mass consciousness and correspondingly large masses of people. In many respects this caused the current activation of mythological thinking. The author defines mythologization by the process of spontaneous or purposeful creation of a special mythological reality for the substitution of objective reality

with the aim of influencing the mass consciousness, manipulating the public and individual consciousness.

Identified and analyzed determinants of social myth-making, among which are communicative, epistemological, psychological, social, cultural, political and ideological. And since the characteristic feature of reality is a significant increase in the role of communication and information in modern life, and mythologization is largely due to the activities and influence of the media, the leading determinant is the communicative one. The other important determinants of social mythmaking are: epistemological as a need for information, knowledge of reality, creating an "attractive" picture of the world and a simplified model for explaining all possible complexities and contradictions in the world; psychological, which reflects the fear of the unknown and loneliness, the desire to have confidence in the present and future; social as the need for communication or association, the transfer of accumulated experience to the next generation, the embodiment of one's own or social economic expectations; culturological as the dissemination of a new cultural, aesthetic and philosophical concept of postmodernism, the use of symbols, allusions and the "textualization" of reality; political and ideological as a need to legitimize the power of politicians and political parties, the approval of the state's foreign and domestic policies.

The main features of the national myth-making in the Ukrainian cultural tradition are briefly considered. The main negative myths of external origin are classified. It is noted that the functioning of numerous anti-Ukrainian myths is a complex problem that includes not only the long-term policy of the Russian leadership, but also significant mistakes of the Ukrainian authorities. In particular, this is the unformed nature of civil society, the absence of a public dialogue between government, business and society, the untimely introduction of national patriotic education of children and youth, the lack of support for pro-Ukrainian discourse in all socially significant spheres of society and the like.

Particular attention is focused on such important forms of mythologization as de- and remythologization. Demythologization is necessary to create a mythological vacuum, it allows replacing negative and irrelevant myths with positive counter-myths; remythologization – for the purposeful actualization of mythological thinking, conscious reproduction or construction of the modern positive Ukrainian myth at the mass level. The ways of realization of de- and remythologization processes in the modern Ukrainian society are determined.

All technologies of demythologization are conditionally divided into two large groups: strategic and tactical. Remythologization, depending on the type of sociopolitical system, is divided into critical and non-critical. The latter can be traced in traditional and totalitarian societies and is aimed at strengthening the power of the ruling elite, the leader or political party, and therefore has a destructive and manipulative character. In democratic and liberal societies, remythologization will be critical, and thanks to remythologization agents (cultural figures, the intellectual elite, civic activists, opinion leaders), will not show destructive influence with a consolidating and positive potential.

It is justified that at this stage in Ukraine both processes are chaotic and grassroots, that is, people's character. According to the author, under the influence of the Revolution, the positive myth of Cossack glory became the basis for the creation of the volunteer movement and volunteer battalions, as well as the revival of fighting spirit and patriotism in the Armed Forces of Ukraine. In the absence of a universally recognized state strategy for the introduction of de- and remythologization, the Ukrainian people, on a subconscious level, began to free themselves from obsolete symbols, monuments and myths of the Soviet era. The phenomenon of "Lenopad" during the Revolution of Virtue was the first manifestation of spontaneous demythologization in Ukraine, which subsequently led to the adoption of a package of relevant decommunization laws. Decommunization was the first legally recognized method of demythologization in the Ukrainian state.

In general, the methods of de- and remythologization are similar, and the educational strategy aimed at developing the capacity for critical thinking and restoring the constructive elements of historical memory should be purposefully designed for both processes. It is knowledge and critical thinking that are the main factors in counteracting negative mythologization. In addition to education, all types of media, television and Ukrainian cinematography in particular should become an efficient and effective way of implementing remythologization. Other ways of remythologizing are the use of stereotypes of mass consciousness based on binary oppositions, the conscious formation of myths based on cultural archetypes and national symbols.

Key words: demythologization, manipulation, mass, mass consciousness, myth, mythologization, social myth, remythologization.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ МІФОЛОГІЗАЦІЇ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ	23
1.1. Міф як предмет теоретичного осмислення: історична генеза	23
1.2. Соціальна міфотворчість як феномен духовного життя суспільства...42	42
1.3. Масова свідомість: поняття та соціальні функції	66
1.4. Вихідні принципи та методи дослідження процесу міфологізації масової свідомості	88
Висновки до першого розділу.....	103
Список використаних джерел до першого розділу.....	104
РОЗДІЛ 2. МІФОЛОГІЯ У СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ	117
2.1. Місце та значення міфів у масовій свідомості суспільств різного типу	117
2.2. Детермінанти соціальної міфотворчості	134
Висновки до другого розділу.....	161
Список використаних джерел до другого розділу.....	162
РОЗДІЛ 3. МІФОЛОГІЗАЦІЯ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	167
3.1. Міфологія в соціально-культурному просторі України: історія та сучасність	167
3.2. Шляхи й умови де- та реміфологізації масової свідомості українства	188
Висновки до третього розділу	211
Список використаних джерел до третього розділу.....	213

ВИСНОВКИ	222
-----------------------	------------

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На тлі соціально-політичних, економічних і культурних змін, характерних для функціонування світового і, зокрема, українського суспільства, спостерігаємо активні процеси міфологізації та реміфологізації культури і свідомості. Крім того, одним із визначальних чинників сучасності є тенденція до активізації міфологічних уявлень вказаного типу свідомості. Незважаючи на багатовікове витіснення раціональним науковим знанням елементів міфологічних уявлень зі структури свідомості, власне міфологічна свідомість як форма духовного осягнення світу не втрачає актуальності й сьогодні. Насамперед це пояснюється зміною ролі та значення міфу у нашому житті, розробленням нових концепцій його інтерпретації в науці та їх ефективним прикладним втіленням з метою маніпуляції свідомістю людей. Зацікавленість даною темою обумовлена не тільки необхідністю виявлення механізмів впливу соціально-політичного міфу на масову свідомість соціуму, а й необхідністю розуміння особливостей процесу міфологізації.

У наш «плинний» час людству бракує традиційних способів осягнення дійсності, основним з яких є міф. За умов розмитості чітко виражених параметрів консолідуючої національної ідеї, що лежить в основі національної міфології, відповідної системи цінностей, звичних орієнтирів, соціальних ідеалів, які мають забезпечити світоглядну цілісність свідомості, а також за умов нестабільної соціально-політичної ситуації, спроб приховування достовірної інформації про реальний стан справ у державі, створюється сприятливий ґрунт для формування і поширення численних соціальних міфів з боку так званих політичних еліт, які прагнуть консолідувати більшість населення у своїх приватних інтересах.

Міфологічність завжди була притаманна масовій свідомості, актуалізація ж конкретних міфів припадає на періоди різноманітних криз і соціальних конфліктів, що й підтверджується нинішньою ситуацією в

українському суспільстві. Події останніх років у нашій державі підтверджують це: Революція Гідності, «гібридна війна», розв'язана Російською Федерацією, анексія Кримського півострова, фактична окупація частини Донецької та Луганської областей тощо, а також засилля застарілої радянської системи цінностей та ідеології на усіх рівнях свідомості ефективно використовує не лише влада, а й різноманітні фінансово-промислові групи з метою маніпулювання масовою свідомістю українства. Навіть ухвалення Указу Президента України про «Стратегію розвитку національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки» та нового Закону України «Про освіту» на даному етапі поки що не здатні вирішити проблеми національної ідентифікації українців і розповсюдження національної ідеї. Реалізація відповідних програм і реформ, пов'язаних з названими документами, – це перспективний і, сподіваємося, позитивний успіх майбутнього.

Станом на нинішній час можна констатувати неготовність ряду державницьких інституцій нашої країни протистояти потужному потоку негативних міфів, стереотипів, «фейків» з боку країни-агресора не тільки в суспільній свідомості українців, але й національному інформаційному просторі. Саме певні здобутки Російської Федерації в інформаційній війні, що стала складовою «гібридною», з одного боку, та відсутність чіткої інформаційної політики України і недостатня підтримка проукраїнського дискурсу владою – з іншого, дозволили спочатку підкорити громадську думку мешканців Кримського півострова з подальшою анексією цієї території, а потім надали можливість для розв'язання бойових дій на Сході нашої держави.

Усі вищезгадані чинники посилюють вплив ірраціональної та міфологічної складових свідомості, зокрема, й масової, і створюють сприятливу ситуацію для ефективної міфологізації. За таких умов міф перетворюється на невід'ємний елемент сучасного буття і свідомості людини,

виконуючи функції ідентифікації індивіда у суспільстві та визначення пріоритетів життєдіяльності.

Аналіз значення сучасних міфів для масової та суспільної свідомості, а також роль процесу міфологізації за умов загальної нестабільності, соціального розчарування й невизначеності, активної інформатизації та тотальної комп'ютеризації виявляються нагальними для нашого дослідження. Розвиток пострадянського українського соціуму підтвердив не тільки вплив великої кількості різноманітних негативних міфів, але й небезпеку відсутності системи національної української міфології для успішного розвитку цілісної, незалежної держави Україна.

Необхідність вивчення сучасної міфологізації спричинена особливостями масової свідомості, принципами маніпулювання нею, а також особливостями розвитку суспільства і культури в цілому. Тому дослідження характерних рис сучасної міфології, методів створення і подальшого впровадження сучасних міфів, потреба у формуванні та подальшому поширенні контр-міфології, наявність реміфологізації, на нашу думку, є надзвичайно важливим.

Вищеназвані причини й спонукали до вивчення сутнісних характеристик міфології у масовій свідомості, виявлення детермінант соціальної міфотворчості, а також умов розгортання процесів деміфологізації та позитивної реміфологізації в українському суспільстві. В цілому проблема деміфологізації та створення позитивної національної міфології є надзвичайно гострою і безпосередньо пов'язана зі збереженням територіальної цілісності України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Соціально-філософські проблеми розвитку людини, її

освіти і культури» (затверджена рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, протокол №10 від 24 квітня 2008 р.). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова протокол №7 від 31.01.2013 р.

Мета дослідження полягає у виявленні та узагальненні засобами соціальної філософії особливостей міфологізації масової свідомості в умовах сучасних суспільних трансформацій українського соціуму.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- 1) визначити соціально-філософський статус провідних понять дослідження – «соціальний міф», «соціальна міфологія», «міфологізація», «масова свідомість»;
- 2) виявити особливості процесу міфологізації шляхом аналізу масової свідомості;
- 3) розкрити сутність міфотворчості як феномену духовного життя суспільства;
- 4) узагальнити вихідні принципи та методи дослідження процесу міфологізації масової свідомості;
- 5) уточнити значення міфів у масовій свідомості суспільств різного типу з метою більш глибокого розуміння впливу міфологізації на сучасний український соціум;
- 6) виявити та проаналізувати детермінанти соціальної міфотворчості;
- 7) проаналізувати особливості міфології в соціально-культурному просторі України;
- 8) виявити умови процесу деміфологізації та реміфологізації масової свідомості в сучасній Україні та запропонувати методи їх реалізації.

Об'єктом дослідження є масова свідомість як феномен духовної культури та об'єкт міфологізації.

Предметом дослідження виступають сутність, детермінанти і значення процесу міфологізації масової свідомості.

Методи дослідження. Особливість методології дисертаційного дослідження полягає в соціально-філософській рефлексії міфологізації масової свідомості, узагальненні історико-філософського досвіду обґрунтування даної проблематики, а також здійсненні аналізу міфу, міфологізації у сучасному суспільному контексті. Виконання завдань дослідження забезпечується застосуванням загальнофілософських, спеціальних теоретичних та емпіричних методів пізнання, серед яких провідними в нашій роботі стали системно-структурний і порівняльний підходи. У цілому для розв'язання всіх поставлених завдань застосовується комплекс дослідницьких методів:

- *системно-структурний метод* у поєднанні з історичним застосовано з метою визначення особливостей еволюції феномену міфу в історії людства;

- *понятійний аналіз* здійснювався з метою з'ясування значення та суті таких понять, як «міфологізація», «міф», «міфологія», «свідомість», «маса», «масова свідомість», «реміфологізація»;

- *діалектичний метод* дозволив вивчити міфологізацію з урахуванням внутрішніх протиріч, суб'єктивних і об'єктивних аспектів, причин і наслідків;

- *метод філософської рефлексії* необхідний для усвідомлення феномену міфу та процесу міфологізації на рівні розуміння, тобто на філософсько-категоріальному рівні.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження полягає у виявленні та узагальненні засобами соціальної філософії особливостей міфологізації масової свідомості як складного, багатовимірного і суперечливого процесу в умовах сучасних суспільних трансформацій українського соціуму. Наукова новизна отриманих результатів конкретизується у таких положеннях:

Уперше:

- на підставі аналізу найбільш поширених міфів в українському соціокультурному просторі окреслено передумови для запровадження деміфологізації та реміфологізації масової свідомості та методи їх реалізації в контексті сучасних суспільних трансформацій в Україні, зокрема, Революції Гідності та «гібридної війни». Окреслено подібні риси та особливості обох процесів, перший з яких спрямований на негативні міфи, другий – на позитивні. Обґрунтовано провідне значення освіти в процесах де- та реміфологізації шляхом розвитку здатності до критичного мислення, відновлення ціннісно-продуктивних елементів історичної пам'яті та запровадження цілеспрямованої позитивної освітньо-виховної стратегії;

- виділено критичну і некритичну реміфологізацію, зумовлену особливостями суспільно-політичного устрою. Перша з них притаманна ліберально-демократичним суспільствам та виявляє свій консолідуючий і позитивний потенціал, а друга – традиційним і тоталітарним суспільствам та має деструктивний характер, слугуючи зміцненню влади (вождя або провідної партії) та політичним маніпуляціям;

Уточнено:

- визначення таких соціально-філософських понять:

1) «міфологізація» – процес спонтанного або цілеспрямованого створення особливої міфологічної реальності задля підміни об'єктивної дійсності з метою впливу на масову свідомість, маніпуляції суспільною та індивідуальною свідомістю;

2) «соціальна міфологія» – сукупність суспільно значущих міфів, які створюють ілюзію відповіді на будь-який запит широкого загалу та впливають на масову свідомість із негативною або з позитивною метою;

3) «соціальний міф» – спонтанно або спеціально створений смисловий конструкт, що ґрунтується на актуальних у даний момент часу для певного соціуму або спільноти уявленнях та ідеалах, і виступає засобом регуляції суспільно-політичних відносин;

4) «масова свідомість» – складне, багаторівневе утворення в структурі суспільної свідомості, яке містить елементи всіх її форм, активно проявляється в період криз і нестабільності, виявляючи особливу чутливість до навіювання, міфологізації та зовнішньої маніпульованості;

- особливості процесу міфологізації, який має різновекторний характер. З одного боку, міфологізація виконує позитивну функцію, оскільки, апелюючи до глибинних архетипних конструкцій, може консолідувати, надихати, спрямовувати людей на певні звершення, збереження своєї національної ідентичності; з іншого – негативну функцію, бо згуртування людей може відбуватися в інтересах правлячої еліти або для задоволення егоїстичних потреб окремих впливових осіб.

- положення про взаємозв'язок між історичним типом суспільної системи і особливостями міфологізації масової свідомості. На підставі дослідження традиційного (аграрного), тоталітарного і ліберального суспільств визначено найбільш суттєві риси міфологізації у кожному з них для більш глибокого розуміння міфологізаційних процесів в Україні.

Подальший розвиток отримали:

- визначення детермінант соціальної міфотворчості. Обґрунтовано, що в сучасних умовах розвитку людства, провідною, поряд з гносеологічною, психологічною, соціальною, політичною, ідеологічною і культурологічною, є комунікативна детермінанта;

- особливість міфології в українському соціально-культурному просторі зумовлена століттями бездержавності та, відповідно, колоніальним статусом, колізіями історичної долі України, розмитістю політичної та інтелектуальної еліти, яка змогла б сформулювати консолідуючу національну ідею та конструктивну позитивну міфологію;

- обґрунтування тези про соціальну міфотворчість як невід'ємний елемент духовного життя. Соціальна міфотворчість існує стільки, скільки

існує людство, але її спрямованість змінюється відповідно з суспільним розвитком і потребами часу.

Практичне значення отриманих результатів. Система висновків та положень, сформульованих у дисертації – це перша у вітчизняній соціальній філософії спроба розроблення концепції міфологізації масової свідомості українства в умовах сучасних суспільних трансформацій. Результати дослідження є важливими для подальшого філософського осмислення проблеми деміфологізації та відсутності позитивної національної міфології в умовах «гібридної війни», для визначення стратегій позитивної реміфологізації не тільки для об'єднання українців, а й з метою захисту від численних антиукраїнських міфів, що функціонують у масовій та індивідуальній свідомості українства, для реформування і модернізації освіти, з метою звільнення від радянської спадщини, зокрема і міфологічної.

Практичне використання результатів дослідження можливе при розробленні нормативних і спеціальних курсів для студентів закладів вищої освіти, а саме: «Соціальна філософія», «Соціальна психологія», «Філософія політики», «Політична комунікація» та ін., а також при формуванні нової інформаційної та освітньої політики.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійної наукової роботи. Висновки, положення і рекомендації, у тому числі ті, що відбивають наукову новизну, одержані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювались на науково-методологічних семінарах кафедри управління та євроінтеграції Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Основні результати дослідження висвітлювались на конференціях різного рівня: Міжнародних – «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» у 2011 р. (м. Рубіжне), «Специфіка сучасної науки» у 2012 р. (м. Горлівка), «Розвиток сучасного

суспільства в умовах глобальної нестабільності» у 2013 р. (м. Одеса), «Вплив суспільних наук на процес розвитку суспільства: можливе та реальне» у 2013 р. (м. Київ), «Наука і освіта – 2014» у 2014 р. (м. Астана, Казахстан), «Дні науки філософського факультету» у 2014, 2015, 2016 роках, «Особистість, суспільство, політика» у 2016 р. (Люблін, Польща); Всеукраїнських – «Розвиток соціально-гуманітарної освіти і науки в контексті модернізації вітчизняної вищої школи» у 2014 р. (м. Дніпропетровськ), «Філософсько-світоглядні та міждисциплінарні проблеми гуманітарного розвитку сучасного суспільства» у 2015 р. (м. Київ), IV науковій конференції «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті» у 2016 р. (м. Кривий Ріг), «Особистість студента та соціокультурне середовище університету в суспільному контексті» у 2017 р. (м. Київ); Міжвузівській науково-методичній конференції у 2013 р. (м. Кривий Ріг).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені у 21 науковій публікації, з них: 6 статей опубліковано у виданнях, що затверджені як фахові з філософії та 1 – у періодичному виданні, що внесено до міжнародних наукометричних баз наукового цитування, 14 – інші.

Структура дисертаційної роботи обумовлена специфікою предмету дослідження, логікою розкриття проблеми, а також метою і завданнями дисертаційної роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що диференційовані на підрозділи, висновків та списку використаних джерел. Основний зміст дисертації викладений на 194 сторінках, список використаних джерел містить 287 позицій на 24 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ МІФОЛОГІЗАЦІЇ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ

1.1. Міф як предмет теоретичного осмислення: історична генеза

Розпочинаючи дослідження феномену міфологізації масової свідомості, зауважимо, що на сьогоднішній день теоретичні напрацювання в даній сфері є результатом багатовікового розвитку соціально-філософської думки. Звернення до генезису та історії є однією з необхідних умов будь-якого дослідження. У нашому випадку історичний екскурс дасть змогу краще зрозуміти сутність понятійного апарату дослідження.

Міф як соціально-культурний феномен протягом усього історичного розвитку людства викликав неабиякий інтерес дослідників, та після осмислення розглядався виключно як явище давнини. Сама проблема визначення сутності поняття «міф» є доволі давньою та суперечливою. До тлумачення останнього в різні часи зверталися філософи, філологи, історики, культурологи, антропологи, соціологи, політологи, що й зумовлює різноманітність трактувань.

У початковому та загальному розумінні міф – це насамперед античні, біблійні та інші стародавні «вігадки» про створення світу та появу людини, а також оповіді про давніх, насамперед грецьких або римських, богів та героїв. Міф визначають як «стародавню народну оповідь про явища природи, історичні події тощо або фантастичні оповідання про богів, обожнених героїв, уявних істот» [93, с. 349]. Іншими словами, міф – у буденному розумінні – це переказ, що містить пояснення й розповідь про походження світу.

Існують й інші визначення, які підкреслюють багатогранність цього феномену. Зокрема, у літературознавстві міфи – це творіння колективної загальнонародної фантазії, що узагальнено віддзеркалюють дійсність у вигляді чуттєво-конкретних персоніфікацій та одухотворених істот, які

мисляться первісною свідомістю цілком реально [1, с. 776-882]. Змістовно інше за спрямованістю філософське тлумачення: міф – це форма цілісного масового переживання та тлумачення дійсності за допомогою чуттєво-наочних образів, які можна вважати самостійними явищами природи [13, с. 505]. Однак жодне із численних визначень не здатне сповна охарактеризувати міф як унікальне соціокультурне явище.

Міф здавна притаманний людському мисленню як форма пізнання об'єктивної дійсності. Свого часу О. Лосев звів міфологічний спосіб пізнання реальності до відомої формули: «Міф є (для міфічної свідомості) найвища за своєю конкретністю, максимально інтенсивна і в найбільшій мірі напружена реальність... Це – абсолютно необхідна категорія думки і життя, подалі від всякої випадковості та свавілля» [66, с. 33]. Для давньої людини міф став першою та особливою формою осягнення та розуміння світу. Міф поряд з наукою є способом пізнання світу, що обумовлює мислення і досвід архаїчної людини [134]. Завдяки міфу людина впорядковує розмаїття складної дійсності та надає їй певного смислу. Тому хаос перетворюється на осмислений космос, структуруючи його та надаючи зрозумілої форми. Міфологічна свідомість конструює світ як освоєний, осмислений та ясний образ. Іншими словами, міф формує картину світу первісної людини, виконуючи при цьому пояснювальну та світоглядну функції.

У свою чергу поняття «міфологія» означає 1) сукупність міфів якогось народу; 2) науку про міфи [93, с. 349]. У більш широкому розумінні «міфологія» – це тип функціонування культурних програм, що припускає їх некритичне сприйняття індивідуальною та масовою свідомістю, сакралізацію змісту та неухильність виконання. Розрізняють класичну міфологію як тип культури, тотально представлений сакралізованими програмами та побудований на архаїчних формах ментальності, і сучасну міфологію як феномен, що являє собою вкраплення міфу в неміфологічну за своєю

природою культурну традицію в результаті свідомого рефлексивного цілепокладання [94, с. 634].

Міфологія була головним і єдиним світоглядом у давньому суспільстві, результатом духовної потреби пояснити світ та зрозуміти явища природи. Незнайома з раціональним пізнанням давня людина намагалася збагнути регулятивні сили природи. Цей процес відбувався за допомогою персоніфікації, уособлення в образах богів, перед якими тогочасний індивід відчував страх, подив, безсилля, поклоніння. Розвиток античної філософії призвів до раціонального переосмислення міфологічного матеріалу. Тобто давня міфологія як рання форма світогляду висловлювала прості пояснення природних та суспільних явищ, виконувала роль соціального порядку й контролю. Завдяки своїй синкретичній природі міфологія стала підґрунтям для розвитку філософії, релігії, політології, літератури, мистецтва.

Проблема міфу стала наскрізною темою давньогрецької філософії, культури, мистецтва, коли і почалося раціональне осягнення міфотворчості. Саме антична думка створила низку ємних і оригінальних концепцій міфотворчості, акумулювала солідний досвід для подальших її науково-раціоналістичних тлумачень, зокрема і для новоєвропейського мислення.

В архаїчному епосі сформувалися передумови науково-філософського пізнання та світоглядні установки теоретичного ставлення до світу, що дозволило закласти підвалини для подальшого розвитку раціоналістичного, науково-філософського способу мислення, одним із об'єктів якого став міф. Першим напрямком у даному історичному процесі став гомерівський епос.

Крім того, давньогрецька дофілософська теологія (Мусей, Орфей, Лін) започатковує алегоричну концепцію міфу. Згідно з найдавнішим способом тлумачення сутності міфотворчості, міф є натяком, іносказанням. Мета алегорії – уособлення і зображення в наочно-чуттєвих і добре відомих людям образах абстрактних проявів природного і людського світів (любов, справедливість, війна, мир, літо, зима, осінь та ін.). Алегорію можна

охарактеризувати за двома напрямками. Перший – персоніфікація деяких понять, ідей; другий (протилежність першого) – пояснення раніше персоніфікованого смислу (ідеї), розкриття прихованої в тексті суті. Останній і став базою алегоричної концепції міфу, яка поєднує три важливі риси будь-якої міфотворчості: 1) міфологія є певним способом узагальнення буття; 2) будь-яке узагальнення припускає заміщення множини явищ певним єдиним символом (ідеєю), який висловлює собою те загальне, що притаманне всім членам даної множини; 3) такий символ може містити певний смисл, який висловлює особистісну та соціальну значимість для людини; такий смисл інколи важко зрозуміти [90, с.50-51].

Отже, алегоричне розуміння міфу – перша і найбільш вдала спроба раціоналістичного тлумачення міфотворчості. Проте дана концепція хибна за своєю суттю, адже алегорія не є сутністю міфу, оскільки у свідомості індивіда первісна міфологія не розділяла об'єкт та його образ, природне та надприродне тощо. Інтерпретація міфу як алегорії виникла під час трансформації первісної міфології, тобто естетичного перетворення міфу на фольклорні жанри – епос, байки, билини та ін., в яких простежуються відмінності між творчим задумом та його втіленням.

З початком класичного етапу розвитку античної цивілізації все частіше міфи розглядали як літературний жанр давнини, пережиток минулого із низкою протиріч. Так, софісти радикально критикували давню міфологію у своїй школі, де і почалося формування наукової теорії свідомості.

Досить суперечливо до міфології ставився Платон. Він невисоко цинив давньогрецьку міфопоетичну традицію взагалі (творчість Гомера зокрема) та іронічно сприймав алегоричну концепцію міфу, намагаючись раціоналізувати ставлення до традиційної міфології. Платон підкреслював соціально-нормативну функцію міфу як важливого засобу морального виховання особистості, основи етичного регулювання суспільного життя [102, с.155-156, 433]. Адже тільки філософи-правителі можуть раціонально усвідомлювати

суспільство, маса ж потребує міфів, які спонукають людину до доброчесності.

Таким чином, в інтерпретації сутності міфотворчості Платон відійшов від алегоричної концепції міфу, трактуючи останній як елемент створення майбутнього, що дозволило мислителю створити соціальний міф про ідеальну державу.

На відміну від Платона Аристотель не протиставляв поетичне пізнавальному, давав більш об'єктивну та зважену оцінку міфотворчості. За Аристотелем, міф – первинне та спрощене знання, яке не треба доводити. Завдяки цьому міф легко навіюється натовпу, допомагає забезпечити дотримання нею законності. Як і Платон, Аристотель виокремлює важливу соціонормативну функцію міфу [6, с. 97; 7, с. 648].

Отже, міфологія як специфічна суспільна свідомість у первісному суспільстві в раціональному переосмисленні грецьких філософів сприймається на рівні історичного епосу, алегорії та навіть казки.

На рудиментах античної сформувалася Середньовічна культура (V – XV ст.), серед характерних рис якої виділяють тісний зв'язок із землею, взаємозалежність способу життя та природних процесів, наявність первісного міфологізму в середньовічній свідомості.

Проте міцною основою середньовічної культури стала релігійна свідомість, яка пояснювала всі явища природи і суспільства виключно дією надприродних сил, що панують над матеріальним світом. Найголовнішою надприродною силою був Бог. Для середньовічної свідомості характерні підвищена емоційність, екзальтованість, амбівалентність. Проявлялися і були актуальними глибинні якості первісної міфології: відсутність розрізнення матеріального та ідеального, природного і культурного, об'єкта і його образу у свідомості, антропоморфізація світу.

Ставлення до міфотворчості було суперечливим, історично мінливим і визначалося низкою умов. Міфологія стала підґрунтям і витокom релігії, яка

суттєво раціоналізувала дохристиянську міфологічну свідомість. Саме монотеїзм, на відміну від первісної міфології, виступає раціоналізованим вченням про Бога. Раннє християнство негативно оцінювало міфологію через неприйняття античних політеїстичних релігій. При цьому власне міфологія тлумачилася як політеїзм та ідолопоклонство, а міфи – як язичницькі спотворення біблійного вчення. Становлення християнської (біблійної) міфології відбувалося майже одночасно з грецькою міфологією; матеріалом для неї стали міфи Давнього Сходу (Єгипту та Ханаану). Офіційна позиція середньовічної культури щодо всього язичницького пронизана недовірою і навіть ненавистю. Осуд міфології передусім пов'язаний з аморальністю, а найгостріші питання у взаємодії міфології та християнства – питання моралі, оцінки етичних критеріїв поведінки особистості. Християнські автори використовували античні міфи для переконливої ілюстрації несумісності високої християнської чесноти з язичницькою порочністю людини. Засудження аморальності міфології мало на меті жорстку критику античного раціоналізму.

Втім, повністю раціоналізувати монотеїзм неможливо, оскільки вдалося лише подолати міфологічну ідентифікацію суб'єкту й об'єкту, предмету та його образу у свідомості індивіда. Цього недостатньо для послідовного критичного ставлення до міфології. Іншими словами, будь-який монотеїзм завжди має у своєму складі суттєві елементи міфологічного світосприйняття й невід'ємні компоненти міфологічної свідомості.

Сам процес християнізації був доволі важким і суперечливим, оскільки зустрів значний спротив серед населення, особливо селян. Неможливо викоринити з масової свідомості міфологічні образи та магічну обрядовість. Зокрема, це стосується села, де люди ближчі до природи і постійно контактують з нею. Тому селяни за жодних умов не позбулися низки необхідних у їх житті магічних ритуалів, які спрямовані на підтримку міфологічних уявлень.

Таким чином, безпосереднім результатом ставлення християнства як монотеїстичної світової релігії до етноміфологій і фольклору народів, що прийняли християнство, є взаємовплив – формування християнсько-язичницького двовірства. Християнська ідеологія не змогла повністю підкорити масову свідомість вірян, у якій зберігалися і зберігаються потужні нашарування міфологічного світовідчуття. Ці нашарування під впливом і доповненнями середньовічної християнської культури трансформувалися в релігійно-міфологічне утворення, а саме: «нову» християнську міфологію, християнські міфи і легенди.

Епоха Ренесансу (XIV ст. – поч. XVII ст.) стала періодом становлення капіталістичних відносин, посилення соціально-економічної ролі міста, остаточного формування абсолютистських монархій та національних держав, час глибоких соціальних конфліктів, релігійних війн. Ренесансна доба ознаменувалася інтенсивним відродженням уваги до античних міфів, які допомагали реконструювати культуру давніх епох. Антична міфологія стала основним матеріалом тогочасних культури та мистецтва. У символічному напрямку відбувалося його осмислення, а саме: як певного комплексу символів величезної життєвої сили. Особливо це простежується в образотворчому мистецтві епохи Відродження, коли міфологічні образи використовувалися в якості загальнокультурних символів для відтворення дійсності.

Доба Відродження заклала основи для появи нового когнітивно-домінуючого типу свідомості (культура модерну), в якому накопичення знань превалює над накопиченням і примноженням цінностей.

Однак, незважаючи на тотальне поширення античної культури, ренесансна думка не досягла кардинального нового у вивченні сутності міфології. Як і раніше, домінувала алегорична концепція тлумачення сутності міфу.

Також не відзначилися напрацюванням нових теорій розуміння міфу і філософи Нового часу, які загалом розвивали раціонально-алегоричний підхід та його різновиди, зокрема й евгемеричний. Через це міфологічний світогляд сприймали примітивним, а міф ототожнювали з хибою і забобою.

Добу Просвітництва (XVIII ст.) називають золотим століттям історії культури. Цей період характеризується домінуванням ідеалів раціоналізму, розквітом класичного природознавства, піднесенням художньої культури. Попри загальне переважання раціоналізму, залишається суб'єктивно-оціночне ставлення до міфу. Протистояння раціонального та оціночного перетікає в площину протистояння розуму та гуманності. Крім того, важливим кроком у тлумаченні первісної історії було розуміння її як ранньої стадії історії людства. На розвиток таких теорій вплинули праці Ж.Ж. Руссо, Д. Дідро, Ш. Монтеск'є, Вольтера, Дж. Віко та ін. [111; 38; 39; 84; 17; 16]. Особливу увагу привертає Дж. Віко, який у праці «Нова наука» розробив першу серйозну філософію міфу.

Разом із занепадом ренесансної культури, котра синтезувала культурні досягнення християнського середньовіччя та язичницької античності, остаточно вичерпався ресурс міфологічної традиції. На думку Дж. Віко, давня міфологічна поезія – «наслідування природи», за Аристотелем, але з урахуванням первісної міфологічної уяви. За умови своєрідності міфологічного віддзеркалення дійсності міф можна використовувати в якості історичного джерела, щоб зрозуміти діяння історичних осіб, формування на реальній основі міфічної космографії та географії тощо [16].

Певним переходом від просвітницького судження про міф до романтичного є погляди Й.-Г. Гердера [24]. Для нього міфи привабливі перш за все природністю, поетичністю та національною своєрідністю, на якій і акцентується увага. Гердер вивчав міфології різних народів, зокрема і первісних, але міфологія цікавить його тільки як частина народної мудрості.

Проте особливої уваги потребує релігійний аспект міфу. Саме з релігійної позиції оцінював міфологію І. Кант. Для нього міфологія – етап у розвитку релігійної свідомості, один з методів морального виховання людства. Кант вважав, що виникнення язичницьких, міфологічних форм релігії пов'язане зі страхом людини. При цьому під страхом розумілося і почуття вини, і хвилювання через невиконаний обов'язок. Страх разом із уявою сприяють виникненню образів богів та ілюзії божественної заборони, табу. Постійне почуття провини перед богами за порушення обмежень породжують ідею жертвоприношення [48]. Кантівські ідеї в подальшому вплинули на концепції міфу ХІХ ст. загалом та на погляди Ф. Шеллінга, Й. Гете зокрема.

У період ХVІІІ – ХІХ ст. сформувалися основні складові світогляду романтизму. Романтики вважали, що фактор прогресу залежить від чуттєво-емоційної сфери людського духу. Тому романтизм розвиває переважання суб'єктивного над об'єктивним, емоційність особистості, експресію, екзальтацію, ліризм. Людина взаємодіє зі світом емоційно-чуттєво, а не раціонально-розумово. Людина прагне зрозуміти й досягнути світ не розумом, а намагається відчутти і пережити своє ставлення до світу. Таке відношення до буття втілюється завдяки мистецтву та поезії. Звідси витікає і тлумачення природи міфу філософами-романтиками.

Романтична філософія міфу почалася з теоретичних напрацювань Г. Гейне, К. Моріца, наукових та літературних виступів братів Шлегелей та ін., завершуючись у творах Ф. Шеллінга. Романтики розуміють міф переважно як естетичний феномен та в якості прототипу художньої творчості. Основним же смислом створення романтичної концепції є подолання алегоричності в трактуванні міфу на користь символічності.

В естетичній системі Шеллінга міфологія має провідне значення. Філософ вважає мистецтво та міфологію тотожними тому, що вони символічні. Особливу увагу Шеллінг звертає на справжню символічність

міфології, завдяки чому вона надає смисл мистецтву, маючи здатність повторювати природу. Оскільки для Шеллінга мистецтво – «зображення першообразів», а міфологія – «світ першообразів», то міфологія і є матеріалом для мистецтва. Причому найбільш досконала міфологія – давньогрецька, адже тільки вона стала початком мистецтва, що і є найбільшим її досягненням. На думку філософа, основним поняттям мистецтва є символ. Загалом символізм є принципом створення міфології, яка є «необхідною умовою та первинним матеріалом для будь-якого мистецтва» [138, с. 105]. Таким чином, для Шеллінга міф – у першу чергу естетичний феномен.

Г. Гегель, не створивши власної теорії міфу, переважно розвиває ідеї Шеллінга, але з іншими акцентами. Філософа не цікавив міфологічний символізм у якості основи мистецтва. Проте слід відзначити гегелівське визначення сутності символічної форми мистецтва, яке можна використовувати для оцінювання міфології як ідеологічної та культурної форми, що передує мистецтву [21; 22].

Отже, німецька філософія від Гердера до Гегеля зробила значний внесок у розуміння міфології (в основному з позиції об'єктивного ідеалізму).

У другій чверті XIX ст. філософію романтизму замінює реалізм, який втілює в суспільній свідомості принцип раціоналізму, ідеали науковості та прогресу. Разом з тим поширюється думка про неминуче зникнення в майбутньому ненаукових форм свідомості – релігії та міфології.

Лінгвістична теорія, згідно з якою сутність міфу нерозривно пов'язана з мовою, склалася в науці про міф у середині XIX ст. Одним із засновників даної концепції є М. Мюллер [88]. Міфологію він визначає як «особливу мову», а спорідненість міфології та мови пояснює метафоричністю мови (як і міфу). Із цього витікає, що первісна людина мислила виключно метафорично, але на цьому етапі ще не з'явилася міфологія. У подальшому, коли первісний смисл метафори було втрачено, метафоричне мислення перетворилося на

міфологічне. Тобто в цій науковій розвідці поетичність та метафоричність людської свідомості передують міфології. Провідну ж ідею лінгвістичної теорії Мюллер висловлює за допомогою концепції міфу як «хвороби мови».

Стрімкий розвиток торговельних, економічних, соціально-політичних зв'язків європейців з народами Азії, Африки, Латинської Америки, Австралії та Океанії у XIX ст. потребував, у тому числі, й соціокультурної взаємодії. Остання передбачала ґрунтовне дослідження культури, традицій, звичаїв аборигенів, тому стало необхідним вивчення духовної культури «нових» народів. Так, у другій половині XIX ст. активно проводяться дослідження з етнографії (етнології) в Англії, Франції, Німеччині та Росії, завдяки чому в науці змінилося ставлення до первісної культури.

Першим професійним антропологом і відомим дослідником історії первісної культури став Е. Тайлор, який сформулював базові поняття теорії еволюціонізму [117]. Виходячи з теорії анімізму, він критично оцінював лінгвістичну концепцію міфотворчості. Тайлор акцентує одухотворення природи та здатність свідомості людини пояснювати світ завдяки аналогії як основи міфології, розрізняючи два типи міфів: первинні – базуються на факті та аналогії, вторинні – на слові. Магія безпосередньо пов'язана з первісною міфологією, оскільки перша є «дітищем» міфу. Таким чином, особливість анімістичної концепції – тлумачення міфу як результату пізнавальної діяльності свідомості. Тобто міф виконує етіологічну та пояснювальну функції.

На філософію міфології вплинув аналіз первісної культури Дж. Фрезера; він класифікується як еволюціоністський підхід [130]. У центрі уваги дослідника – вивчення міфів культового походження та ритуально-магічних обрядів. Фрезер не погоджується з анімістичною концепцією Тайлора, оскільки анімістичним уявленням передували магія, ритуали, обряди. Тому первісна свідомість, міфотворчість тісно пов'язані з магією, обрядом, ритуалом. Безперечна заслуга Фрезера полягає не тільки у

виявленні зв'язку «ритуал – міф», а й у розумінні значущості для усвідомлення особливостей первісної культури. Фрезер вважає, що ритуал визначає міф. Зокрема, дослідник визнає ритуальну поведінку людини провідним мотивом усіх форм духовної культури. З цього витікає ритуально-міфологічний напрямок у розвитку культури.

Дійсно, первісний міф не тільки розповідали, а ще й ілюстрували ритуальними діями (ритуальні танці, жертвопринесення, заклинання). Тобто міф певною мірою пояснював ці ритуальні дії. Завдяки інсценуванню обряду давні люди долучалися до створення світу та тих істот, які причетні до цього. Отже, Фрезер завершив теоретичне обґрунтування теорії еволюціонізму та підготував базу для подальших наукових вивчень первісної культури – ритуалізму, функціоналізму та структуралізму.

На початку ХХ ст. цивілізація перейшла на якісно новий етап розвитку. Остаточне становлення сталих соціальних прошарків в індустріальному суспільстві різних країн вплинуло на загальний духовно-ідеологічний стан соціуму. Сформувалися колоніальні імперії, загострилися стосунки між провідними промисловими державами, почалася боротьба за перерозподіл влади в колоніях. У дослідженні міфу можна простежити два етапи: у першій половині сторіччя цей феномен розглядали переважно як форму колективних уявлень і норм, а у другій половині ХХ ст. почалася його розробка у межах політичної теорії, що передбачало розуміння міфу як результату ідеологічної практики. Тобто відбулося розширення сфери аналізу: від міфу як виключно культурного явища до інтерпретації міфу і як політичного феномену.

У різних галузях науки з'являються нові концепції та методологія. Зокрема, етнографія та етнологія відмовляються від концепції еволюціонізму й активно досліджують первісну культуру. Майже одночасно в 1922 р. були опубліковані праці засновників нових напрямків в етнології – Б. Малиновського і А. Редкліфф-Брауна [71; 112]. Обидва науковці критикували еволюціоністську теорію за її споглядальний та теоретичний

характер, тому у вивченні первісних культур наполягали на єдності емпіричного та теоретичного досліджень. Етнологічний аналіз має спиратися на фактичні дані, які здобуті в польових умовах за допомогою спеціальних методів. Крім того, недоліком еволюціонізму було часткове вибіркове ставлення до об'єкту дослідження (архаїчні суспільства та їхні культури), адже культуру необхідно вивчати як цілісне явище.

Функціональний метод аналізу культури як єдиного цілого розробив Б. Малиновський [71]. У його теорії в якості соціального інституту розглядається і релігія. Не міфи, а ритуали і вірування – найбільш фундаментальні складові духовного життя людини. Науковець закликав вивчати міф таким, яким він існує в реальному житті первісних народів. Міф в архаїчних суспільствах, якщо він не став «пережитком», виконує прагматичні та соціорегулятивні функції: підтримує традиції та безперервність племінної культури, задає норми поведінки, дозволяє певні обряди, зміцнює мораль, раціоналізує та виправдовує соціальні порядки. Реальність міфу пов'язана з подіями міфічного доісторичного часу, проте залишається психологічною реальністю для первісної людини завдяки відтворенню міфів в обрядах і їх магічному значенні. Основний внесок Малиновського полягає у виділенні зв'язку міфу з магією та обрядом та виявленні соціально-психологічної функції міфу в архаїчних спільнотах.

Спираючись на доробок німецького романтизму, проблему міфу вивчає Ф. Ніцше. У праці «Народження трагедії з духа музики» Ф. Ніцше започаткував дві філософсько-естетичні категорії, характеризуючи тим самим два типи культури і два начала буття, уособлення яких втілювалося в образах античних богів Дионіса і Аполлона (аполлонівське асоціюється зі світлим, раціональним началом, а дионісійське – з темним, хаотичним, пристрасним, ірраціональним).

Ніцшеанське протиставлення міфу історії, його концепція становлення світу як постійного повернення одного і того ж, звернення до міфотворчості

як до необхідного засобу оновлення культури та людини має протомодерністську спрямованість. Міф для філософа – основа будь-якого типу культури, адже остання знищується, якщо руйнується міф або зникає здатність до міфотворчості. Втрата міфу – загибель культури. Руйнівним для культури є дух науки, сократичне, теоретичне ставлення до світу, вважає Ніцше. Лише грецьке мистецтво, зокрема трагедія, «гальмували» знищення міфу: «Грецьке мистецтво і головним чином грецька трагедія затримували знищення міфу» [91, с. 151]. І тільки міфотворча сила музики здатна відновити культуру. Філософ постійно зазначає, що сучасна європейська культура перебуває у кризі, оскільки «міф ... давно вже всюди лежить у паралічі і ... скрізь досяг панування ... оптимістичний дух ... як зародок загибелі нашого суспільства» [91, с. 114]. Таким чином, ніцшеанська концепція пояснює міф як духовну та найважливішу складову будь-якої культури.

Інший представник «філософії життя» А. Бергсон вважав міфологію та релігію захисною реакцією природи проти сили інтелекту, зокрема проти інтелектуального уявлення про неминучість смерті [11]. На думку філософа, міфи мають позитивну біологічну функцію, яка полягає у підтримці життя та попередження ексцесів інтелекту, що можуть загрожувати суспільству.

Підґрунтям розуміння міфу і міфотворчості Е. Дюркгеймом та його послідовниками стала соціальна психологія і наявність якісної специфіки соціальної реальності – колективних уявлень [42]. Соціолог розглядає міфологію невіддільно від релігії, яку він протиставляв магії та фактично ототожнював із колективними уявленнями, що виражають соціальну реальність. У пошуках елементарних форм релігії (та міфології) Дюркгейм звертався до тотемізму. Важливою для інтерпретації міфів є думка Дюркгейма, що тотемізм сакралізує не стільки окремі об'єкти, скільки саме плем'я та певну модель світу, котра відповідає уявленням, що всі речі світу складають частину племені [43; 99, с. 2-3]. Тобто він показав, що міфологія

моделює родову організацію та слугує їй підтримці. Тим самим Дюркгейм відходить від уявлення про пояснювальну мету міфології.

Важливим етапом у вивченні міфу стала друга половина XIX ст. – час появи нових теорій та підходів. Зокрема, стверджувалася думка, що на духовність особистості та культурно-історичний поступ суттєво впливають глибинні шари психіки, які не контролюються свідомістю і самосвідомістю. Так з'явився новий світогляд, котрий найбільш повно втілювався і розвивався у фрейдизмі.

Основою несвідомого, за Фрейдом, є базові людські інстинкти [128]. Серед проявів несвідомого потяги, фантазми, несвідомі спогади, галюцинації, сні і багато іншого, а також міфи. З. Фрейд та його послідовники розглядали афективні стани і сновидіння як результат фантазії, спорідненої міфам [129]. Фрейдисти в основному розглядали міфи як прояв найважливішої психічної ситуації та реалізацію парадоксальних сексуальних потягів, що історично здійснювалися до утворення сім'ї (міфи про Едіпа, Крона тощо). Казка, на відміну від міфу, відображає відповідні витіснення в підсвідомість і створює заміни, що вуалюють вихідну сутність [77, с. 168-169].

У культурологічній концепції учня Фрейда К. Юнга міф посідає чи не найважливіше місце, оскільки через це поняття філософ намагався пояснити зв'язок між суспільством і особистістю, індивідуальним і колективним [147]. У своїх судженнях Юнг виходив з модифікованого ним поняття французької соціологічної школи про «колективні уявлення» та із символічної інтерпретації міфу.

Юнг дотримувався думки, що в глибинах несвідомого міститься міфологічне утворення, яке він назвав «архетипами» або «колективним несвідомим» [146]. На основі численних досліджень несвідомого та сновидінь він висунув гіпотезу, що в несвідомій психіці містяться «міфоутворюючі» елементи, котрі ніколи не є оформленими міфами

(міфологічні компоненти), – архетипи. Новаторським у цій теорії було визначення міфу як психічного явища, яке віддзеркалює глибинну сутність людської природи.

Автор символічної теорії міфів Е. Кассінер розглядав міфологію (поряд з мовою та мистецтвом) як автономну символічну форму культури, що відзначена певним способом символічної об'єктивації чуттєвих даних, емоцій [50]. Міфологія постає замкненою символічною системою, елементи якої об'єднані характером функціонування та способом моделювання навколишнього світу. Кассінер розглядав духовну діяльність людини та міфотворчість як «символічну». Крім того, філософ проаналізував техніку створення політичних міфів. Загалом теорія Кассінера дозволяє зрозуміти основні прийоми створення сучасних політичних міфів, їх роль і провідне значення в побудові держав тоталітарного типу. Філософ довів, що політична міфологія має штучне походження і цілком конкретні завдання, але без неї вже неможливе сучасне життя.

Класична розробка теорії міфу належить О. Лосєву, основу якої складає філософська праця «Діалектика міфу». Один з найавторитетніших спеціалістів із античної міфології, він розглядав «міф так, як він є», тобто хотів «викрити і позитивно зафіксувати, що таке міф сам по собі та як він сам мислить свою чудесну та казкову природу» [66, с. 31]. Щоб точно визначити, що таке міф, Лосєв детально аналізував це явище, зіставляючи його з наукою, мистецтвом, метафізикою, релігією. Таким чином, міф розглядається не як історично перша форма суспільної свідомості, а як саме буття, реальність.

Структуралістська теорія міфу була розроблена французьким етнологом К. Леві-Строссом, що спирався і на фрейдівське тлумачення свідомого та несвідомого, і на юнгівське поняття «колективного несвідомого». Леві-Стросс ставить на один щабель міфи та мову; специфічні риси міфологічного мислення можна зрозуміти, лише усвідомивши, що міф перебуває одночасно і в мові, і поза нею. Філософ підкреслює різницю між

мовою і мовленням, спираючись на теорію Ф. де Соссюра [114], і відносить міф як до сфери мовлення, так і до сфери мови. «Зіставлення міфу з мовою нічого не вирішує: міф є невід'ємною частиною мови; він пізнається через слово, виявляється в процесі мовлення» [59, с. 153]. Дослідник визначає міф у якості мови, але мови, що «працює на дуже високому рівні, коли смисл відривається від лінгвістичної основи» [59, с. 153].

Найбільш глибокий аналіз властивостей міфу як мовленнєвого явища належить Р. Барту [8; 9], який спирається на структуралістську теорію, розроблену Ф. де Соссюром, К. Леві-Строссом [60], В. Проппом [109], і підкреслює, що згідно з етимологією, міф – слово, висловлювання. Проте Барт уточнює, що міф – це комунікативна система, повідомлення, один із способів «означування» [9]. Відмінною рисою його є надприродний історичний характер, тому що власна природа речей розчиняється в міфі, він соціальний.

Міфологія аналізується як частина семіотики та ідеології. Барт виділяє в міфі трьохелементну семіотичну систему: означаюче, або концепт; позначуване; знак. Смисл та спрямованість міфу виявляється двояко: з одного боку, він спрямований на зміну реальності, тобто створює такий образ дійсності, який би співвідносився зі сподіваннями носіїв міфологічної свідомості; з іншого – міф намагається приховати власну ідеологічність, прагне зробити так, щоб його сприймали як щось цілком природне. Науковець вважав, що сучасна культура продукує міфи у величезній кількості.

До некласичної системи філософствування, окрім Р. Барта, відносять М. Еліаде [143; 144]. Існує думка, що дослідження міфології обох філософів споріднені, але спираються вони на різні аналітичні методи і, відповідно, підходи виявляються принципово різними. М. Еліаде розглядає міф не як вигадку або фантазію, а як дещо істинне, сакральне, тобто з позиції давньої людини. Він сприймає міф як життєву реальність. Дослідник вважає, що

міфологічне мислення існує й існувало завжди і не може зникнути взагалі. Більше того, він розглядає есхатологічний міф як важливу складову сучасних тоталітарних рухів, зокрема комунізму та націонал-соціалізму.

В якості універсальної конструкції, котру завжди можна наповнити конкретним змістом, розглядає міф український науковець Г. Почепцов [107]. Структура міфу, на його думку, має низку універсальних рис, чим користуються політтехнологи при створенні штучних технологічних міфів. Однак справа не тільки у побудові міфу. Технологічний міф, за великим рахунком – «псевдоміф», оскільки не спирається на архетипи, які, тим часом, є енергетичним підживленням міфу. У кожного народу свої архетипічні особливості, тому що архетипи формувалися на початку його історії. Сформувавшись, вони супроводжують народ протягом усього історичного путі. Тому політику, щоб стати міфологічним персонажем, потрібно не просто створити певну конструкцію, а вписатися в якийсь національний, «вічний» міф.

Отже, проблема тлумачення міфу як соціокультурного феномену цікавить людство ще з античних часів. Протягом багатовікового розвитку європейської цивілізації змінювалися теоретичні напрацювання та з'являлися нові. На цей процес впливав не тільки соціально-економічний, політичний та культурний розвиток суспільства на певних етапах, а поступове освоєння нових континентів (Азії, Африки, Латинської Америки, Австралії та Океанії), а разом з тим – розвиток нових наук: антропології та етнології. Феномен міфу досліджувався не лише у філософській площині, а й в антропологічній, культурологічній та комунікативній.

Найбільш відомою є алегорична концепція тлумачення міфу, яка з'явилася в період античності та розвивалася майже до XIX ст. У ранніх інтерпретаціях міфу відбилися світоглядні особливості тогочасної людини, що містили чимало міфічних ознак та сильний вплив міфологічного мислення. У цілому в масовій свідомості давнього суспільства спочатку

міцно закріпилася міфологія, виконуючи важливі світоглядну і пояснювальну функції. У подальшому спроби давньогрецьких філософів раціоналізувати міф змінили ситуацію: міфологію почали сприймати на рівні історичного епосу, алегорії та навіть казки. У цілому ж процес раціоналізації масової свідомості відбувався повільно, оскільки відчувався сильний вплив міфологічної свідомості та міфологічних компонентів.

Середньовічна культура не змогла повністю подолати вплив міфологічного мислення на свідомість людей. Результатом симбіозу міфологічного мислення і християнської міфології стало формування так званого християнсько-язичницького двовірства. У підсумку з'явилася «нова» християнська міфологія зі своїми міфами і легендами.

Починаючи з доби Просвітництва, з'являються нові напрацювання у філософії міфу. Але, незважаючи на активне зацікавлення науковців цією темою, у масовій свідомості ставлення до міфу було неоднозначним і сприймався він переважно вигадкою або ж хибним знанням.

Романтичний світогляд увійшов в історію людства з ідеєю створення «нової міфології». Саме філософи-романтики змогли подолати алегоричну концепцію тлумачення міфу на користь його символічного розуміння.

У XIX ст. у сфері гуманітаристики з'являються релігієзнавство, соціологія релігії, культурологія, етноантропологія. Вивчення первісних народів, етнічних і релігійних груп призвели до кардинально іншого розуміння міфології. Тепер остання сприймалася насамперед практичним підґрунтям буття традиційних суспільств, наголошувалось на зв'язку міфологічного світогляду та ритуалу, а увага зосереджувалася на соціальних функціях міфу.

Посилення зацікавленості функціями міфу спостерігається у XX ст. Це пов'язане не тільки з подальшим розвитком науки, а й з феноменом реміфологізації. Правляча еліта зрозуміла, що штучно створений міф із подальшим впровадженням його в масову свідомість здатний керувати

великими масами людей. Наслідком активного використання соціально-політичної міфотворчості стала розробка численних теорій інтерпретації міфу.

Сьогодні актуалізація міфологічного мислення спровокована кризовими явищами, нестабільною соціально-політичною ситуацією, а також численними прихованими або явними інформаційними війнами між державами. Таким чином, проблема розуміння міфу та процесу міфологізації не вичерпана і потребує подальшого вивчення в контексті духовного життя суспільства.

1.2. Соціальна міфотворчість як феномен духовного життя суспільства

Аналіз міфу та міфології передбачає вивчення їх сутності, видів і функцій у контексті духовного життя суспільства як однієї з форм прояву людиною свого ставлення до світу, способу розуміння природної та соціальної дійсності. Оскільки ідеальні явища існують і розвиваються в суспільстві завдяки певним системам відносин, то категорією «духовне життя» ми визначимо сферу ідеальних явищ разом із соціальними носіями, творцями, трансляторами. Духовне життя суспільства є одним з найважливіших чинників його розвитку, який віддзеркалює певну систему відносин та впливає на формування цінностей.

Сьогодні збереглася тенденція розглядати міф у двох напрямках. Частина дослідників відносить його до вигадки, ілюзії, інша частина – співвідносить з реальністю. На наш погляд, це протиставлення в трактуванні можна пояснити наступним чином: міфу як оповіданню, як правило, передують реальна подія, а от її тлумачення і може стати міфом. Проілюструвати два різних твердження можна думками О. Лосєва: «Міф... – життєво відчутна і створена реальність, речова реальність і тілесна, до тваринності тілесна

дійсність» [66, с. 38-39] і Р. Барта: «Оскільки міф – це слово, то ним може стати все, що гідне оповідання» [9, с. 72].

Протягом століть людство намагалося зрозуміти сутність міфу та міфології, виробити механізми приборкання міфологічної свідомості, у тому числі завдяки раціональному мисленню. Але остаточно осягнути природу цього феномену поки не вдалося. Чимало дослідників відзначає, що ХХ ст. – час другого народження міфів, а початок ХХІ ст. – період повернення до міфологічного мислення. Цьому процесу сприяли, по-перше, визнання міфу вічно живим началом, що виконує практичну функцію й у сучасному суспільстві; по-друге, виявлення в самому міфі його зв'язку з ритуалом; по-третє, ототожнення міфу і ритуалу з ідеологією та психологією, а також мистецтвом [76, с. 28].

При цьому міфологічна свідомість є однією з форм суспільної свідомості, яка зародилася в первісному суспільстві, але актуалізується і сьогодні. Первісна людина сприймала довколишній світ цілісним і динамічним явищем, а в її свідомості почали з'являтися передумови загального погляду на світ і перші елементи світогляду. Дослідники вважають саме цю вихідну і загальну форму суспільної свідомості міфологічною.

Синкретичний характер останньої полягав у відсутності чіткого поділу на суб'єктивне й об'єктивне, образ і предмет, живе і неживе, природу і людину; та сприйняття уявного, фантастичного як реальності. Міфосвідомість відбиває світ як єдине ціле, де людина органічно поєднана з природою, є її невід'ємною частиною, саме тому явища природи набувають антропоморфних рис. Цей вид свідомості ґрунтується на вірі, не потребуючи жодних доказів.

Міфологічна свідомість у первісному суспільстві містила в собі зародки релігії, мистецтва, перших моральних норм і установок. Під впливом еволюційних змін відбулося вдосконалення міфологічної свідомості, що

згодом призвело до формування специфічних форм суспільної свідомості: релігії, мистецтва, моралі.

Крім того, міфологічна свідомість регулювала поведінку людей, підтримувала певні відносини між членами соціуму, між масами і владою, завдяки чому можливі маніпуляція масовою свідомістю і вплив на масову поведінку.

Таким чином, міфологічна свідомість є найдавнішою формою суспільної свідомості та невід'ємним компонентом її структури. Міф є об'єктивацією міфосвідомості, що у свою чергу визначається певними характеристиками. Зокрема, не викликає сумніву твердження, що міф виник у первісному суспільстві як форма духовного осягнення світу і своєрідний цілісний ідеологічний ґрунт, з якого ще не вирізнилися наука, релігія, історія, релігія, право, філософія і теологія.

Міф є історично первинною формою світогляду, способом моделювання та втілення соціальної реальності, способом ілюстрації культурно-історичного контексту. Міф висловлює світовідчуття та світорозуміння епохи, котра його створила. Одними з основних умов міфологічної «логіки» є, по-перше, невиділеність первісної людини з природного і соціального середовища; по-друге, невід'ємність первісного мислення від емоційної сфери. Внаслідок цього довоколишньому світу надавали людських рис, що й набуло поширення в міфах як загальна персоніфікація. Тобто людина переносила на природні об'єкти свої властивості, почуття.

Характеризуючи міф у первісних суспільствах, М. Еліаде підкреслює що він:

- складає історію подвигів надприродних істот;
- уявляється як абсолютно істинна, сакральна розповідь, тому що стосується реального світу, і є результатом творчої діяльності надприродних істот;

- завжди має відношення до «створення», розповідає про генезис чогось у світі;
- пізнаючи міф, людина пізнає «походження» речей, що дозволяє оволодіти та маніпулювати ними за власною волею; мова йде про пізнання, яке «переживається» ритуально, або в процесі проведення обряду (якому він слугує підставою);
- міф так чи інакше «проживається» аудиторією, яка захоплена священною та надихаючою міццю відтворених у пам'яті та реактуалізованих подій [143, с. 27-28].

Найбільш суттєвими рисами міфу є символізм, синкретизм, полівалентність (багатозначність), амбівалентність, ізоморфізм.

Практично всі дослідники погоджуються з найважливішою рисою міфів – символічністю. Дійсно, міф приховує значення за образами і символами. У ньому нічого не можна сприймати буквально. Саме в цьому проявляється символічна природа міфотворчості. Символ-знак у міфі співвідноситься з великою кількістю смислів, що посилює змістовну структуру міфу. До того ж часто одні й ті самі фрагменти можуть мати декілька інтерпретацій і сприйматися по-різному.

Синкретизм міфу розуміється як понятійна нерозчленованість, що зумовлює смислову амбівалентність міфоутворюючих знаків.

Принцип ізоморфізму полягає в тому, що кожний елемент структури міфу є елементом усієї структури: з одного компонента можна відтворити всю міфологічну конструкцію і навпаки [45, с. 6-7].

У сучасному філософському дискурсі міф виступає способом сприйняття і трактування дійсності, що ґрунтується на традиційних уявленнях про світ, мораль, співвідношення між реальним та надреальним. Міфи допомагають суспільству відображати певні почуття, пояснювати малозрозумілі природні, соціальні, політичні, історичні події. Можна

припустити, що сьогодні міф конкурує із суспільними науками, які не можуть або не хочуть пояснити деякі процеси політичного та соціального характеру.

Важливою рисою людської свідомості є схильність до міфологізації, що проявляється на двох рівнях: суспільства як цілості (певної групи людей або спільноти) та окремого індивіда. Міфи розвиваються як по горизонталі (наприклад, розповсюджуючись від одного члена спільноти до іншого), так і по вертикалі, переходячи з одного рівня на інший. По суті, міфотворчість – онтологічно детермінований феномен, що перебуває поза раціональністю, постійно розвивається і може бути спрямованим як у майбутнє, так і в минуле [136, с. 227].

Процес міфологізації має різновекторний характер. З одного боку, міфологізація виконує позитивну функцію, оскільки апелюючи до глибинних архетипних конструкцій, може консолідувати, надихати, спрямовувати людей на певні звершення, збереження своєї соціальної або національної ідентичності; з іншого – негативну функцію, бо згуртування людей може відбуватися в інтересах правлячої еліти або для задоволення егоїстичних потреб окремих впливових осіб.

Для визначення міфу важливим є не сам предмет повідомлення, а те, як про нього повідомляється, важливі формальні межі міфу, адже субстанціональних меж він не має [9, с. 72]. Тобто міфом може стати все: історія, література, наука тощо. Складно класифікувати «все», тому частина дослідників виділяє групу міфів масової свідомості – міфів, що існують в об'єднаній свідомості більшості людей. Зокрема, серед міфів масової свідомості можна відзначити міфи для влади і міфи для мас, які створює влада. Є міфи про мистецтво і міфи мистецтва, виділяють міфи про політику і міфи політики, тобто міфи певної сфери людської діяльності та ті міфи, які мають місце всередині даної сфери.

Важливою умовою дослідження міфологізації масової свідомості є розуміння відмінності між давнім і сучасним міфом. Так давня міфологічна

свідомість відрізняється схематизмом, що забезпечує сприйняття і відтворення світу цілісно і незмінно. Якщо в давньому міфі й передбачається різноманітність, то в чітко окреслених межах, у незмінній схемі. Сучасний же міф зорієнтований на різноманіття дійсності, її варіативність [136, с. 250].

Сьогодні у гуманітаристиці не існує загальновизнаної класифікації міфів. Тому, узагальнюючи напрацювання інших авторів, наводимо ті типи міфів, які вважаємо найбільш доречними для даного дисертаційного дослідження.

В залежності від генези і спрямування міфи поділяють на внутрішні та зовнішні. Перші з них є багатофункціональними, до основних функцій відносять підтримання ідентичності, самоствердження та самореалізації. Зовнішні ж міфи мають під собою політичне й ідеологічне підґрунтя, тому використовуються для маніпуляції свідомістю людей. Зовнішні та внутрішні міфи можуть бути як позитивними, так і негативними.

«За походженням міфи можна поділити на природні, що народжуються з плином часу у свідомості народу, та штучно створені для політичної пропаганди, легітимізації влади, маніпуляції та полегшення експлуатації народу тощо. Штучно створені міфи, які у свою чергу поділяються на власні та запозичені, настільки вправно використовуються для впливу на свідомість пересічної людини, що згодом їй практично неможливо пояснити реальний смисл подій» [136, с. 228].

За способом творення міфи поділяються на спонтанні та неспонтанні. Перші з них виникають довільно, природно, а другі – спеціально створені.

За змістом міфи доречно класифікувати на космологічні (про виникнення світу, Всесвіту); антропологічні (про появу людини); есхатологічні (про кінець світу, всього суцього); героїчні (про подвиги героїв); тотемічні (про тварин); календарні (пов'язані з обрядами, прикметами); міфи походження (про виникнення народів, походження міст: наприклад, міф про заснування Риму братами Ромулом та Ремом) [1]; «міфи

історичні та географічні (про історію власного народу, сусідів та інші народи, найчастіше – про народ-конкурент); політичні міфи (як інструмент піару, пропаганди); міфи екзистенційні, що пояснюють події та сенси життя особи [136, с.228]; соціальні міфи, які створюють особливу реальність та допомагають маніпулювати свідомістю мас.

Також за функціональною ознакою міфи поділяють на позитивні (або міфи-ідеалізації) та негативні (або «чорні», міфи-руйнування). «Останні є продуктом цілеспрямованої ідеологічної роботи і є дуже шкідливими, адже можуть позбавити людину віри в майбутнє, блокувати вольові зусилля тощо. Міфи-ідеалізації припускають ідеалізацію суб'єкта або ідеалізацію дійсності» [136, с.228]. Так, прикладами ідеалізації суб'єкта є образи політичних або культурних діячів, які вдало «нав'язуються» пересічним громадянам через ЗМІ, Інтернет.

За формально-хронологічною ознакою міфи поділяють на «класичні» та сучасні політичні. Прикладом «класичних» міфів можна назвати надбання античної міфології. Частина дослідників вважає, що сучасні політичні міфи – різновид соціальної міфотворчості.

За сферою розповсюдження виділяють: економічні, політичні, соціальні, національні, екологічні та ін. міфи.

Сучасні міфи, на відміну від міфів тоталітарної системи, охоплюють не все суспільство в цілому, а окремі групи населення, і на основі цього виділяються чотири групи міфів:

- 1) міфи політичного та суспільного життя, які створюються політиками, партіями, журналістами;
- 2) міфи, що пов'язані з етнічною та релігійною самоідентифікацією;
- 3) міфи, які пов'язані з нерелігійними віруваннями (міфи про НЛО, інопланетян, снігову людину тощо) [37];
- 4) міфи масової культури (найпоширеніший – міф про США та американський спосіб життя) [119].

Еволюція феномену міфу в історії філософських концепцій пов'язана з окресленням підходів в інтерпретації основного поняття дослідження.

Узагальнюючи доробки науковців, наводимо такі теорії розуміння міфології:

1) лінгвістична теорія тлумачила міф як «хворобу мови» (А. Кун, В. Шварц, В. Манхорд, М. Мюллер) [88];

2) еволюціоністська (або антропологічна), у рамках якої міфологія інтерпретувалася «протонаукою», котру переростає культура в зрілих її формах (Е.Б. Тайлор, Г. Спенсер) [117; 115];

3) ритуалістична (від Дж. Фрезера до кембриджської школи) аналізувала міфологію поза її семантикою та пояснювальним потенціалом, але тільки з позиції наявних у ній структур ритуальних дій, які виступають модальною матрицею соціальної поведінки (Д. Харріс, Ф. Конрад, А. Кук, С. Хойман) [130];

4) функціональна розглядала міф у якості механізму відтворення культурної традиції та психологічної інтеграції соціуму (Б. Малиновський, А. Редкліфф-Браун) [71; 112].

5) афективно-асоціативна – у діапазоні від трактування міфології в якості об'єктивації психічних комплексів і колективних архетипів несвідомого до виявлення в міфології засобу порятунку від «страху перед історією» (В. Вунд, З. Фрейд, К. Юнг, Дж. Кемпбелл, М. Еліаде) [18; 129; 145; 56; 144];

6) соціологічна, у рамках якої міф інтерпретувався як модель структури родової общини, що ґрунтується на притаманних для логічного мислення принципах партиципації, негомогенності та анізотропності простору й часу (Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль) [43; 58];

7) політична вважає, що міфи – складова ідеології політичної системи суспільства, що спрямована на маніпуляцію масовою міфологічною свідомістю (В. Парето, Ж. Сорель, А. Вінер) [100; 113];

8) символічна пояснювала міфологію як завершену семіотичну систему, що конструює символічну модель світу (від Е. Кассіра до С. Лангер) [13; 123].

Із сучасних теорій сутності міфу впливають і його функції. Причому особливу увагу приділяють соціально-політичній і культурній функціям міфу. Безпосередньо в соціально-політичній площині він формує в масовій свідомості ілюзію єдності влади з народом, забезпечує міцність і непорушність ідеології й політичного устрою; виступає психологічною основою правлячого політичного режиму, що дає можливість для маніпуляції свідомістю мас; на певному історичному етапі стає орієнтиром і смислом життя як для окремої людини, так і для суспільства в цілому; спонукає до дій відповідно до заданих цілей; на фоні соціально-економічних і політичних негараздів створює «іншу» реальність з обнадійливою картиною світу, допомагає здолати ірраціональний страх.

Сьогодні міф виконує низку й інших функцій, серед яких виділяємо такі [101; 136; 121]:

- світоглядна функція: міфи є підґрунтям базових типів світогляду, міфи є підґрунтям релігії та науки; створюють обнадійливу картину світу;
- аксіологічна функція: у міфах пропонуються, обґрунтовуються та стверджуються суспільні або особистісні цінності;
- телеологічна функція: в міфах визначаються цілі розвитку, що має особливе значення для суспільства в цілому. Ця функція пов'язана з генетичною (звідки походить?) та прогностичною (що буде далі?). В останньому аспекті міф визначає та формує цілі, до яких народ повинен прагнути у своєму історичному розвитку;
- праксеологічна функція: міфи втілюють підтримку та реконструкцію етичної та соціальної рівноваги в суспільстві за допомогою ритуалу, звичаю, обряду, магії, ворожіння. Ця функція фактично спрямована на виправдання та зміцнення існуючих ритуалів і норм;
- комунікативна функція: відповідає за трансляцію та засвоєння міфів, має сугестивний характер колективного звернення;

- пояснювальна, або герменевтична функція: міфи пояснюють навколишній світ, певні події, їх сутність та значення, трактують роль певної особи в історичному процесі. Відзначимо, що таке пояснення позбавлене науковості, і в цьому випадку спрямоване на допомогу людині сприймати реальність та краще орієнтуватися в сучасному житті;

- компенсаторна функція: у міфах проявляється реалізація тих потреб, які не мають реального задоволення. Тобто відбувається ілюзорна реалізація певних бажань завдяки проекції надії на міф та ототожненню себе зі своєю надією, бажаного з дійсним;

- функція самоідентифікації: міфи допомагають людині або спільноті в цілому співвідносити себе з іншими, ідентифікувати себе як члена певного суспільства, представника певного народу;

- мобілізаційна функція: міфи сприяють подоланню небезпеки та перешкоди за допомогою активізації всіх сил людини, особливо чуттєвих;

- об'єднуюча функція споріднена з мобілізаційною: міфи спрямовані на розв'язання загальної проблеми шляхом залучення соціуму. Іноді об'єднуючу функцію визначають як функцію створення колективів різного плану – від робітничої бригади, футбольної команди до народу, який відстоює свою незалежність. Тобто відбувається формування колективу завдяки міфу, історичному за своїм характером. Є випадки, коли об'єднуюча функція перетворюється на мобілізаційну, що яскраво ілюструють військові кампанії;

- стабілізуюча та дестабілізуюча функції пов'язані з об'єднуючою й мобілізаційною: міфи, переважно соціально-політичного характеру, впроваджують у свідомість мас для урегулювання нестабільної ситуації. Насамперед це відбувається під час кризових періодів у суспільстві, яке або згуртовують, або роз'єднують за допомогою спеціально створених міфів;

- функція легітимізації влади: міфи застосовують задля проведення успішної політичної пропаганди та зміцнення влади;

- маніпулятивна функція безпосередньо пов'язана з політичною, маркетинговою та іншою діяльністю: міфи використовують для формування політичних вподобань у суспільстві, нав'язуванні або корегуванні громадської думки стосовно нагальних соціально-політичних питань, створення споживацької ідеології задля стимулювання продажу товарів/послуг тощо;

- функція зв'язку поколінь: у міфах яскраво виявляється повага до предків, вчинки та риси яких дещо ідеалізуються, з метою створення позитивного прикладу для нащадків;

- функція формування та структуризації простору: кожний міф створює такий простір, у якому можна виділити центр, периферію та віддаленість від центру. Часто периферія – територія боротьби з різними міфами. Просторове структурування особливо вирізняється в геополітичних міркуваннях. Останні впливають на створення національних міфів. Саме тому, напевно, геополітику вважають міфом найвищої майстерності [28, с. 189-191].

Крім типології та функцій міфу, актуальною проблемою є ототожнення останнього з політичною ідеологією. Так, думку про взаємозамінність двох понять висловив антрополог К. Леві-Стросс: «Ніщо не нагадує так міфологію, як політична ідеологія. Можливо, у нашому сучасному суспільстві остання просто замінила першу» [60, с. 242]. Структураліст Р. Барт також не бачить різниці між міфом та ідеологією. Для нього міф – засіб здійснення ідеології. Виникнення політичних міфів філософ пояснює тим, що міф перетворює історію в ідеологію.

Незважаючи на відмінність у думках дослідників, ми вважаємо міфологію та ідеологію спорідненими, але не тотожними поняттями. «Ідеологія політична – система концептуально оформлених уявлень, ідей та поглядів на політичне життя, яка відбиває інтереси, світогляд, ідеали, умонастрої людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики» [104, с. 140-141]. Характерна риса

ідеології – результат соціально-політичної діяльності людей, зокрема певної верстви населення: ідеологів, політиків, учених. А основною базою для створення ідеології є соціально-політичні сподівання, уявлення та надії народних мас, соціальних спільнот. Тому можна говорити, що це теоретична програма, яку створюють політики (мислителі, ідеологи, вождь) для цілковитого регулювання життя соціуму в державі, впровадження нової спотвореної реальності, норм поведінки в суспільстві, виправдання певних політичних ритуалів. Тому доречно сказати про наступні функції ідеології: аксіологічну, телеологічну, праксеологічну (частково), об'єднуючу, пояснювальну, маніпулятивну. Таким чином, ідеологія та міфологія є близькими поняттями завдяки спорідненості функцій. Однак бувають випадки, коли міфологія заповнює ідеологічну пустоту. За такої умови міфологія виконує ідеологічну функцію [28, с. 191].

Усі функції міфу, на думку А. Мішучкова, підпорядковані одній – соціально-практичній, що відповідає за організацію цілісності та єдності колективу через самоідентифікацію індивіда із соціальною спільністю, з державою, з природою, з тотемом заради усвідомлення себе частиною єдиного живого цілого організму [82]. Погодимося, що вищезгадані функції є більш детальним уточненням соціально-практичної функції. Остання має на меті об'єднати людський рід, адже міф використовується як спосіб регуляції, організації, навіювання та соціальної адаптації.

Отже, міф задовольняє потребу в знаннях про світ, регулює життя окремої людини і суспільства взагалі (на ранньому етапі історії – повністю, на більш пізніх – спільно з іншими формами: ідеологією, наукою та мистецтвом). Міф «диктує» правила соціальної поведінки, обумовлює систему ціннісних орієнтацій, полегшує переживання стресів, які виникли через природні явища, соціально-політичні негаразди тощо.

Розрізняють класичну міфологію як тип культури, що базується на архаїчних формах ментальності, та сучасну міфологію як феномен, що є

феноменом вкраплення міфу в неміфологічну за своєю суттю культурну традицію.

До інтегральних характеристик, загальних як для класичної, так і для сучасної міфології, відносять:

- глобальність масштабу: моделювання світу або соціального життя відповідно в класичній та соціальній міфологіях;
- синкретичність як збіг семантичного, аксіологічного і праксеологічного її рядів. Тобто руйнування або зміна навіть одного фрагменту міфу може стати причиною краху усієї міфологічної структури;
- структурно-семантична гетерогенність (пористість змісту): за умови невідповідності до дійсності міф у деяких моментах заповнює смислові лакуни фантастичними пояснювально-інтерпретаційними моделями;
- універсальність міфологічного ригоризму, тобто відсутність неузгодженості між суцільним і належним, притаманної міфологічній свідомості: у міфологічному зображенні світові процеси відтворюються згідно з попередньо встановленою сакральною програмою, що в класичній міфології розглядається як воля богів, а в соціальній – як «логіка євроцентризму», «історична закономірність світового революційного процесу» тощо;
- парадигмальність міфології по відношенню до всіх інших форм поведінки та діяльності, притаманних відповідній культурі;
- принципова рецитативність міфу: він може бути реалізований лише за умови перманентного трактування культури, інтерпретації його змісту у конкретних системах відліку. Міф потребує постійного перетлумачення без критики і постійної актуалізації його змісту при збереженні вихідної суті смислу;
- внутрішнє спрямування на іманентне розуміння та тлумачення міфу (на відміну від історико-генетичного або будь-якого іншого зовнішнього його пояснення);

- нормативна фідеїстичність. Для адаптації будь-якого типу міфології в масовій свідомості їй необхідно свого роду конфіденс-забезпечення: міф живе доти і тільки доти, поки в нього вірять, і будь-яка критична аналітика, а тим більше скепсис, неможливі усередині міфології; якщо ж вони стають можливими, неможливим стає сам міф;
- самосакралізація базується на наявності всередині міфології специфічних захисних механізмів;
- обов'язкова самосакралізація імені: мова йде про наявність особливих захисних конструкцій у вигляді проєктивних поведінкових моделей;
- достатній пояснювальний потенціал: «переробка» міфом нових фактів/сюжетів, що потрапляють у поле діяльності міфу;
- іманентна прагматичність: міфологія допомагає реалізувати певні поставлені цілі як носію, так і суб'єкту свідомого міфологізування або міфотворчості, згідно з потребами та очікуваннями масової свідомості;
- обов'язковий зв'язок з ритуалом: у класичній міфології обряд мав на меті досягнення реальних цілей за допомогою ірреальних методів, у соціальній – обрядові дії мають ідеологічний зміст і соціально-інтегративні цілі;
- нереклексивність: оскільки міфологічна культура у своєму складі не передбачає мета-культури, то й ідеологічна міфологія не допускає рефлексивного підходу;
- консервативність: міфологічні системи не схильні до нововведень, оскільки щоразу необхідно було б адаптувати зміст міфології [13, с. 506-507].

Оскільки класична міфологія розглядається як історично перший тип світогляду і культури, то вона містить у своєму складі елементи всіх установлених у більш пізній період форм свідомості соціуму: ранні види передрелігійних вірувань, перші форми художнього осягнення світу, структури моральних обов'язків, що віддзеркалились у фабульних сюжетах міфу тощо. Тобто в міфології закладено найбільш фундаментальні питання буття.

Характер розшифрування міфу визначається метою, яку ставить перед собою окремий індивід або суспільство в цілому, коли звертається до закодованого в міфі соціального досвіду. Сьогодні залежно від цілей виділяють такі види міфологічної свідомості та відповідні міфології:

- 1) загальнокультурна міфологія (головна мета – сама людина);
- 2) національна міфологія (головна мета – велика Сім'я);
- 3) релігійна міфологія (головна мета – абсолютне буття);
- 4) політична міфологія (головна мета – політична влада) [105, с. 49].

У сучасній міфології виділяють ще й соціальну, яка є результатом ідеологічної практики, остаточно оформилася в ХХ ст. і має на меті контроль над великими масами людей, маніпуляцію масовою свідомістю завдяки спеціально сконструйованим для цього соціальним міфам. Найбільш поширеною метою соціальної міфотворчості вважається маніпуляція масовою свідомістю. Хоча спектр застосування більш різноманітний і є не лише негативним. Соціальна міфотворчість здатна не тільки виражати інтереси певних соціальних груп, легітимізувати владу окремих осіб або політсил, а й стати засобом відтворення власної ідентичності, потужним консолідуючим началом в умовах революції або «гібридної війни». Загалом створення, поширення і де- або реміфологізація соціальних міфів суттєво посилюється за умов суспільно-політичних криз, революцій, військових конфліктів тощо. Особливість соціальної міфотворчості у період суспільних перетворень полягає у тому, що міфотворчість може бути: 1) способом осмислення соціумом свого соціокультурного та політичного становища; 2) каталізатором/чинником консолідації громадян/нації перед зовнішньою та внутрішньою загрозами; 3) фактором стабілізації внутрішніх процесів [2].

Поняття соціальної міфології має дуальну природу, адже вказує на: 1) соціальну творчість міфів, де «соціальне» розглядається втіленням у колективній свідомості і позбавлено рис навмисності та індивідуальної цілеспрямованості; 2) адаптацію в масовій свідомості створених соціальних

міфів, які охоплюють політичні, соціально-економічні, історичні та інші аспекти суспільного життя.

Але існує й інша думка, що передбачає розгляд соціального міфу в широкому та вузькому смислах. У першому випадку йдеться про охоплення всіх можливих типів міфів про суспільство, його структуру, у тому числі – поняття політичного, ідеологічного, історичного та пропагандистського міфів. У другому випадку соціальний міф у образній формі відповідає на питання про суспільство, його генезу, структуру, походження культури тощо. У нашому дослідженні будемо використовувати соціальний міф у його широкому розумінні.

Радянський філософ П. Гуревич в якості основного підґрунтя соціальної міфології бачить ідеологічні практики минулого сторіччя; особливий тип духовної діяльності зі створення й поширення політичних міфів [33]. Для іншого російського дослідника Г. Осипова «соціальна міфологія – це предмет науки, що вивчає виникнення, зміст і розповсюдження міфів, соціальну обумовленість міфотворчості» [99, с. 1].

Власне соціальний міф має торкатися конкретних аспектів суспільного життя, «висвітлюючи» одвічні питання влади і підкорення, залежності і свободи, несправедливості та рівності (П. Гуревич). На противагу традиційним міфам, соціальні породжені не «стихією народної творчості, а ідеологічними соціально-політичними інтересами тих чи інших груп» [142, с. 79]. На думку української дослідниці Т. Шоріної, природа сучасних соціальних міфів є подвійною, відбиваючи ідеологічно-технологічні міфоідеї та вільну колективну міфотворчість [142, с. 79-80].

Спираючись на дослідження основних напрямків радянської міфології «Україна today: під прапором сталінізму. Соціальна міфологія «найкращого друга фізкультурників» і його послідовників» С. Грабовського, можна таким чином трактувати соціальну міфологію: 1) штучно створена соціальна реальність, призма, через яку відбувається сприйняття і проживання життя

конкретним суспільством; 2) сукупність міфів, стереотипів, міфологем, що не тільки повністю заміщують реальну історію, реальне сьогодення, а й за допомогою квазіісторичних міфів мають знищити національну та історичну пам'ять [30].

Під соціальною міфологією ми розуміємо: 1) історично та онтологічно обумовлений феномен функціональної спрямованості, який насамперед проявляє здатність згуртовувати людей, активізувати політичну енергію в інтересах правлячої еліти та передбачає стимулювання свідомості на вироблення або засвоєння сучасних міфів; 2) сукупність суспільно важливих міфів передусім ідеологічної, політичної, історичної та пропагандистської спрямованості, що за допомогою спеціальних методів впроваджуються у свідомість з метою маніпуляції великими масами людей, фальсифікації історичної пам'яті. При цьому соціальний міф – спонтанно або спеціально створений смисловий конструкт, що ґрунтується на актуальних у даний момент часу для певного соціуму або спільноти уявленнях та ідеалах, і виступає засобом регуляції суспільно-політичних відносин.

Загалом одним із найдавніших і найбільш відомих соціальних міфів є міф про ідеальну державу, створений Платоном. Протягом історичного розвитку людства окремі мислителі або представники влади намагалися обґрунтувати ідею створення того чи іншого соціально-політичного устрою для легітимізації або утримання своєї влади. До решти значимих соціальних міфів можемо віднести утопію Т. Мора [85], комуністичний міф радянського більшовизму, міфи ліберального суспільства про рівні можливості кожного, відсутність соціально-політичних протиріч тощо.

Філософське дослідження соціальної міфології почалося в середині XIX ст., підтвердивши зміну акценту із суб'єкту на об'єкт влади, завдяки чому стає актуальною проблема ідеологічного впливу на індивідуальну та масову свідомість. Так, одним з перших, хто на початку XX ст. запропонував використовувати міф як політичний інструмент, став Ж. Сорель [113]. Він

розглядав соціальну міфологію в якості основної структури ідеологізованої (класової) свідомості, заснованої на вірі. На думку філософа, саме в цьому полягає особливість та пріоритет соціальної міфології над утопією: оскільки соціальна міфологія обґрунтована вірою, то першу неможливо пояснити раціонально-логічними засобами та піддати критиці.

У минулому столітті соціальні міфи досліджували переважно західноєвропейські мислителі. Усвідомлення сучасної дійсності відбувалося за допомогою міфологем, що формували свідомість суспільства споживання. Соціальну міфологію розглядали в якості інструменту маніпуляції свідомістю, що здебільшого притаманна політичній сфері та масовій культурі. Зокрема, для нас найбільш актуальними в цьому питанні є напрацювання Ж. Бодрійяра, Г. Дебора, Х. Ортеги-і-Гассета, Е. Тоффлера, Й. Хейзінги [12; 36; 98; 120; 133]. Соціальний міф у їх працях представлено як інструмент соціального моделювання, основна функція якого – формування масової свідомості. При цьому дослідники підкреслюють креативність соціальної міфології. Трактвана як штучна конструкція, що регулює соціальні процеси, соціальна міфологія в розумінні цих мислителів має деструктивний характер.

Різновидом соціальної є політична міфологія, яка має споріднені функції та кінцеву мету – маніпуляції масовою свідомістю. Створення політичних міфів структураліст Р. Барт пов'язує з перетворенням історії на ідеологію завдяки міфу. Останній, на його думку, не є прямою оманною, він шукає ультразначення за допомогою ампліфікації природної мови, надає природності відомій деформації в співвідношенні означаючого та позначуваного, у підміні цінностей «фактами». Барт переконаний, що саме сучасність є привілейованим полем для міфологізування, оскільки індустріальне суспільство свідомо називає себе (міфи капіталістичної демократії) вільним і за допомогою міфологізації немов би деполітизується [77, с. 165]. Сьогодні ми є свідками функціонування, відродження та

продукування політичних, ідеологічних та соціальних міфів, які мають істотні відмінності від традиційних (архаїчних, релігійних тощо). Більш того, ми не тільки свідки творення, а безпосередні дійові особи усіх різновидів соціальних міфів. Сучасні міфи, з одного боку – це намагання зорієнтуватися в умовах численних економічних, політичних, культурних змін на тлі перенасичення різномірною інформацією, що формує мозаїчний образ дійсності; з іншого – своєрідний компенсаторний засіб у ситуації духовного дискомфорту або навіть вакууму.

Перш ніж більш докладно проаналізувати соціальний міф, пропонуємо розглянути етапи його створення. З огляду на штучну природу більшості сучасних соціальних міфів, модель їх свідомого створення включає такі етапи: 1) пошук найбільш ефектного формулювання міфу, розробка його структури; 2) формування мети та провідних завдань, вибір «цільової аудиторії» та підбір відповідного міфу (який обов'язково має спиратися на притаманні для певного соціуму/нації архетипні конструкції); 3) розробка шляхів впровадження готового міфу у свідомість; 4) власне поширення готового міфу [2].

Соціальний міф, насамперед політичний, передбачає створення певних ілюзій, героїки, величі вождя або якоїсь ідеї та формування нової паралельної реальності, забезпечуючи тим самим віддалення від дійсності. Тому в міфології минулого і нашого часу поєднуються свідоме і несвідоме, раціональне й ірраціональне. У цьому випадку раціональне начало пов'язане з обміркованим задумом, ірраціональне – з неосмисленим сприйняттям і розповсюдженням міфу. Несвідома фаза позначається на емоційності міфу, бажанні заспокоїтися та віднайти надію. Давній міф не раціоналізувався, його не треба було обґрунтовувати. Реципієнти міфу переконані в істинному існуванні, подвигах міфологічних персонажів або історичних осіб, життя та діяльність яких зазвичай міфологізована. Тому можна говорити про довіру аудиторії та компетентність оповідача. Завдяки такій беззаперечній вірі міф

практично неможливо розвінчати і переконати реципієнта в його хибності. Цю ідею підтримують у тому числі Кассіерер, Барт, Лосев, які вважають, що зруйнувати міф неможливо [49; 8; 66].

Архаїчний міф звернений до минулого, а соціальний міф – до теперішнього і майбутнього, тому його необхідно раціоналізувати. Потреба раціоналізації пояснюється штучною природою політичного міфу, який є результатом діяльності політичних ідеологів або окремих представників влади та має на меті контроль над якомога більшою кількістю народу. Тому в час активного продукування і агресивного насадження соціальної міфології слід розвивати критичне мислення і здатність до раціоналізації для запобігання маніпуляцій власною свідомістю і поведінкою.

Політичний міф – завжди вигадка, навіть якщо реципієнтові здається, що це реальність. У його основі закладено певний архетипний сюжет, конкретний досвід та необхідна система образів. Так, М. Попович відзначає, що міфологізація політичного життя охоплює: «1) створення міфів про місійне походження й призначення пануючої влади чи опозиційного руху як носія абсолютного добра; 2) утвердження уявлень про деструктивну й історично безперспективну природу ворожого табору як носія абсолютного зла. Історія та сучасність уявляються таким чином як арена боротьби добра («наших») і зла («їхніх»)» [106, с. 59].

Одним з найпоширеніших політичних міфів був і залишається історичний, як правило, політизований. Бо, як відомо, головною ареною ідеологічної та смислової «війни» виступає історія. Історичний міф – дієвий політичний інструментарій, тому що в історії, напевно, більше міфів, ніж перевірених фактів; багато переказів і легенд – міфів, які з часом перетворилися на факти історії. Наприклад, Невська битва, штурм Бастилії, зрада І. Мазепи, та інші надто міфологізовані історичні події, що не лише стали надбанням шкільних підручників з історії, але й посідають вагоме місце в свідомості мас.

Трансформація історії («героїчний подвиг») необхідний для знищення з пам'яті негативного та недостойного, що дозволяє свідомості без особливих вигадок перетворити історію на міф про минуле. Міф в історії гарантує «зв'язок часів»: героїзація минулого забезпечує героїчне сьогодення та майбутнє. За умови, коли суспільство неспроможне раціонально і без зайвих емоцій реагувати на певні події, тобто без їх міфологізації, міф може перетворитися на засіб соціальної мобілізації. У подібному випадку життя соціуму перетворюється на низку постійних подвигів, наприклад, «п'ятирічка за чотири роки», «боротьба за врожай» тощо. Коли міф стає вектором, що спонукає та організує, то це свідчить не тільки про дієвість та високу результативність міфології, а й про слабкість суспільства. Хоча навряд чи є суспільства, що не піддаються дії міфів [55, с. 8-9]. Зрозуміло, що тоталітарна радянська система трималася за допомогою міцної соціальної міфології, яка стала потужним і дієвим способом управління та консолідації суспільства.

Спонукальна властивість пов'язана з емоційністю міфу, що уможливорює його перетворений соціальний вплив, від чого сам міф сприймається як сильний індивідуальний та колективний стимулятор. Сьогодні нові технічні можливості забезпечують міфу основну його мету – створення нової «природної» реальності, що має співпадати з очікуваннями людей і не потребує рефлексії. Зокрема, сучасний політичний міф містить смислові домінанти, що розкривають власне наратив. Цими домінантами виявляються базові архетипи, які за допомогою трансформування підлаштовуються під створену реальність. Життєздатність і функціональна сила сучасних міфів можлива саме завдяки базовим архетипам.

Міф став символічною, перетвореною формою дійсності і, як вважає Е. Кассінер, однією із символічних форм культури, створеною переосмисленням реальності. Загалом же соціальна міфологія має формувати привабливу ілюзорну реальність в інтересах певних політичних сил. При цьому не можна говорити про суцільну неправду, оскільки відбувається

спотворення існуючого, тобто задовольняються очікування реципієнтів (споживачів міфотворчості). Стосовно такого викривлення дійсності слушно зауважив Р. Барт: «Міф нічого не приховує і нічого не демонструє – він деформує; його тактика – не правда і не вигадка, а відхилення» [8, с. 255].

Попри так звану «штучність» сучасного соціального міфу, він все ж спирається на архетипи або архетипні конструкції. Ядром колективного несвідомого є архетипи, які Юнг визначає як «міфологічні компоненти», «первообрази», котрі не можна назвати оформленими міфами [146, с. 88]. Науковець розрізняє архетип і архетипний образ, тобто архетип, свідомо перероблений у міфах, казках, витворах мистецтва. Під дією суспільних чинників архетипи активізуються, об'єктивуються і виражаються в життєвих уявленнях. Найбільш сприятливими для такого процесу є суспільна нестабільність, переломні моменти, військові конфлікти, революції тощо. Подібні обставини безпосередньо впливають на формування та функціонування соціальних міфів. Останні стають підґрунтям для розвитку міфологем – універсальних міфологічних сюжетів. Міфологеми зазвичай спираються на вічні цінності, яких прагне людство протягом свого історичного розвитку: добробуту, безпеки, продовження роду, здоров'я, роботи і успішної кар'єри тощо.

Таким чином, міф – продукт колективної психіки і має архетипну природу. Архетипи впливають на формування міфологем, котрі складають основу міфу. Для наших пращурів міф був настільки ж істинний, як і все навколо, у чому і полягає основна особливість символічної дійсності, оскільки остання прагне бути реальною. Міф нікуди не зникає з життя індивіда, а залишається з ним завжди. Цей принцип беруть до уваги міфотворці, котрі впроваджують у масову свідомість соціальні міфи, що базуються на сталих архетипах. До останніх (найбільш поширених) належать образи героя, мудреця, батька, кормчого. Часто зустрічаються опозиції образів: добро – зло, минуле – майбутнє, герой – антигерой, страх – спокій,

війна – мир, життя – смерть та ін. Особливо наглядно процес використання сталих архетипних конструкцій у соціальних міфах можна прослідкувати під час передвиборчої кампанії або формуванні іміджу конкретного політика.

Розглядаючи сучасну міфотворчість, Е. Кассіерер констатує, що «міфологізація» свідомості, яка почалася ще в античності та середні віки, набула у XIX–XX ст. нових рис і сприяла появі тоталітарних ідеологій [50]. Ця міфологізація політики створила передумови, щоб після Першої світової війни люди стали більш сприйнятливими до впливу політичних міфів.

За Е. Кассіерером, одним із чинників, що розповсюджує міфологічну свідомість у суспільстві, є високий рівень розвитку техніки та засобів масової інформації. Соціальні міфи сучасності «фабрикуються» та поширюються за допомогою комунікативних засобів. Вони вже не є стихійним результатом вільної уяви, але стратегічно продумані та масово впроваджені для ефективного згуртування й організації соціально роз'єданого колективу. Відзначимо, що інформаційні технології та відповідно доступні найновіші засоби зв'язку мають потужний міфологізуючий ефект. Соціальні міфи виникають як внаслідок нестачі інформації, так і – надмірного її обсягу, що провокує дезорієнтацію.

Загалом же соціальні міфи політичної спрямованості містять елементи правдоподібності та ілюзію науковості, створюються або конкретним індивідом, або групою людей. У моменти криз або нестабільності в суспільстві соціальний міф допомагає людині ідентифікуватися з колективом [49].

Для досягнення максимального результату сучасні міфи впроваджуються в нашу свідомість у сприятливий період. Так, людина в критичній ситуації звертається до перевіреного століттями компенсаторного і заспокійливого засобу, тобто соціального міфу. Коли розум відмовляється втілювати наші сподівання, залишається сфера ірраціонального – емоції. Оскільки політика – дуже непередбачувана сфера, то щодня на нас можуть

чекати несподіванки і катаклізми. Під час підвищеної політичної активності присутність міфу визначає стан суспільної та індивідуальної свідомості, а пік міфотворчості припадає на кризові періоди – війни, революції, кардинальні реформи.

Е. Кассіерер наполягав на тому, що міфи не можна повністю видалити із суспільної свідомості, їх можна лише придушити й підпорядкувати, щоб у необхідний час оволодіти панівним положенням у розумі мас [49]. Тому політична міфотворчість – штучна сполука, «створена умілими і спритними майстрами» (Кассіерер); це те, що змінило й продовжує змінювати наше соціальне життя. Схожої думки дотримувався і Р. Барт, який вважав неможливим руйнування міфу. При цьому найкращим способом подолання міфу є його міфологізація. Тому, щоб зруйнувати «старий» міф, необхідно вигадати «новий». «Надзвичайно важко здолати міф із середини, бо саме прагнення до позбавлення від нього негайно стає у свою чергу його жертвою... По правді кажучи, кращою зброєю проти міфу, можливо, є міфологізація його самого, створення штучного міфу, і цей вторинний міф буде являти собою справжню міфологію» [9, с. 103]. На неможливості подолання міфу наголошував також і О. Лосев. Він вважав, що міф – «справжня та максимально конкретна реальність» і навіть наука не зможе його зруйнувати [66, с. 34, 47].

Отже, міфотворчість протягом віків є одним з найважливіших процесів духовного життя людства. Її основною одиницею є міф, котрий розглядають як унікальне та суперечливе явище культури. Ця суперечливість проявляється і в неможливості дати універсальне тлумачення поняття «міф», і у відсутності його чіткої загальновизнаної класифікації, і в розбіжностях при визначенні функцій.

Проведений філософський аналіз дозволив виявити найбільш характерні риси міфу, міфології та міфосвідомості, навести основні підходи в інтерпретації міфу, його функції в культурі та соціально-політичній сфері.

Становлення міфосвідомості дозволяє простежити формування нових функцій міфу відповідно до потреб часу і соціуму. Якщо в первісному суспільстві переважав міфологічний світогляд і суспільна свідомість була міфологізованою, то світоглядна і консолідуюча стали провідними функціями міфу. Сьогодні можна виокремити щонайменше п'ятнадцять функцій, які можна об'єднати в одну велику – соціально-практичну.

Соціальна міфологія супроводжує людство протягом століть, але починаючи з минулого століття змінилися її особливості та цілі впливу на суспільство. Насамперед це викликано процесами глобалізації, візуалізації та медіатизації культури, залежністю соціуму від інформації та новими напрацюваннями інтерпретації сучасного міфу.

Минуле і нинішнє століття відзначене активним використанням політичної міфології, яку вважають власне відродженням міфології. При цьому саме політична є найбільш затребуваним і ефективним різновидом соціальної міфології, яку застосовують сучасні політичні еліти для реалізації своїх цілей.

Таким чином, активізація міфологічного мислення, кардинальне збільшення соціальних міфів і нездатність масової свідомості протистояти їх навалі, а також численні інформаційні війни перетворили соціальну міфологію на потужний засіб впливу влади або окремих політиків на масову свідомість громадян. Вивченню останньої і присвячено наступний підрозділ дисертації.

1.3. Масова свідомість: поняття та соціальні функції

Філософський підхід до вивчення масової свідомості передбачає її розгляд як складного та суперечливого феномену, визначеного умовами життя суспільства, пов'язаного з іншими формами культури, її прояву на різних рівнях суспільної свідомості.

Розглядаючи масову свідомість, необхідно враховувати сучасний рівень дослідження дотичних і суміжних проблем, а також вивчення суспільної свідомості. Крім того, слід звернути увагу на результати напрацювань при розгляді змін у суспільній свідомості в теорії масової комунікації, теорії та практиці масової культури. З точки зору психології, свідомість – передусім це психічна діяльність. Свідомість складається з масиву знань (як усталених, так і постійно оновлюваних), котрі кожна конкретна людина накопичує завдяки своєму досвіду. Свідомість не завжди правдиво відображає дійсність. До недостовірного відображення, зокрема, можна віднести здогади, домисли, релігійні, міфологічні погляди – все це не є знанням у класичному розуміння цього слова, проте складає наповнення свідомості.

Незважаючи на чималу кількість наукових праць, що стосується різних типів свідомості, неможливо виділити єдине і універсальне тлумачення поняття «свідомість», оскільки це багатогранний та складний феномен. У філософському дискурсі свідомість – це людська здатність до відтворення дійсності у мисленні; психічна діяльність як переживання і відображення дійсності; сукупність уявних і чуттєвих образів, ясне розуміння чого-небудь [13, с. 763].

Марксистська філософія і психологія під свідомістю розуміє не просто психічне відображення, а найвищу форму цілеспрямованого психічного відображення дійсності суспільно розвиненою людиною.

З іншої точки зору, «свідомість є суспільний продукт, вона не існує поза суспільством і завжди є суспільною свідомістю» або «... свідомість окремої особистості, якщо відволіктися від її специфічних, індивідуальних рис, є за своєю суттю свідомістю суспільною, оскільки будь-який індивід є продуктом суспільних умов життя свого часу» [51, с. 10, 27]. З буквального розуміння цих тлумачень виходить, що у свідомості є тільки одна єдина форма – суспільна. Проте ми не погоджуємося з такою дещо звуженою

інтерпретацією свідомості. Адже в даному випадку нівелюється питання про наявність індивідуального та інших типів свідомості.

Так, особиста, або індивідуальна, свідомість як психічна діяльність притаманна кожному окремому індивіду, оскільки з'являється, розвивається і помирає разом з людиною. Індивідуальна свідомість віддзеркалює неповторні риси життя конкретної особи, особливості виховання, вплив соціуму, політики й ідеології. Проте свідомість – це не лише функція мозку і не винятково дійсність особистості. Перша існує і втілюється так би мовити надособистісно, тобто в системі матеріальної та духовної культури, формах суспільної свідомості, у мові, науці, формах політичної, правової та моральної свідомості. Індивідуальна свідомість певним чином співвідноситься з суспільною, оскільки перша з них відображає шлях людини, а друга – суспільства, людства взагалі. Ці два різновиди свідомості постійно взаємодіють. Суспільна свідомість не існує без індивідуальної та навпаки.

Особливою формою суспільної свідомості є масова свідомість, об'єктивне існування якої підтверджується та забезпечується низкою подій суспільного життя, що є прикладами численних форм масової поведінки людей, а саме: функціонування громадської думки, діяльність засобів масової інформації, вплив пропаганди. Взагалі, на розвиток і діяльність масової свідомості поряд з іншими масовими явищами – масовою культурою, масовою комунікацією, масовою інформацією – безпосередньо впливають рівень розвитку промислового виробництва, стан науково-технічного забезпечення та інші високотехнологічні досягнення людства.

При цьому поняття «масова свідомість» було і залишається одним з найважливіших понять філософії, що сприяє найбільш повному пізнанню духовного життя суспільства. У науковому дискурсі існують дві точки зору щодо вивчення масової свідомості. Певні дослідники розглядають її як особливий вид або тип суспільної свідомості, а інші – ототожнюють із

буденною свідомістю як нижчим рівнем суспільної свідомості. Сьогодні побутує думка про самостійність масової свідомості, що існує поряд із такими формами, як суспільна, політична, правова, національна, регіональна тощо.

Досить своєрідним виглядає співвідношення буденної і масової свідомості. Деякі дослідники переносять властивості буденної свідомості на масову, оскільки перша формується протягом повсякденного життя не тільки окремої особи, а й певної соціальної групи. При цьому масова свідомість відображає поширення певних знань, переконань, уявлень у суспільстві в цілому. Зауважимо, що буденна і масова свідомості є різновидами суспільної свідомості. Буденна свідомість віддзеркалює рівень досягнення дійсності, а масова – форму існування свідомості на різних рівнях – емпіричному, теоретичному, на рівні суспільної психології та ідеології. У підсумку, буденна свідомість є компонентом масової і, у свою чергу, різновидом суспільної свідомості.

При цьому значну частину визначень буденної свідомості можна застосувати й до масової свідомості; кожному з них розглядають як багат шарове, складне і суперечливе утворення, що детерміноване безпосередніми умовами життя індивідів, та прямо пов'язане з побутовим і трудовим досвідом; включно з розумовими та емоційними елементами. Масова свідомість охоплює як особистий досвід окремого індивідуума, так і колективний соціальний досвід, наукові й культурні надбання і напрацьовані різними формами суспільної свідомості знання. Як і буденна, масова свідомість безпосередньо взаємодіє зі спеціалізованою свідомістю, використовує більшість напрацювань науки і культури, має певний рівень класифікації, долає історичні етапи свого розвитку. Проте однією з найважливіших особливостей масової свідомості є нерівномірність культурного й освітнього рівня його сегментів і шарів. Разом з тим масова свідомість може видозмінюватися та зазнавати маніпуляції ззовні. Подібно

до буденної свідомості, масова спирається на правила, засоби, формули практичної діяльності, на відміну від теорем, законів, постулатів, котрими оперує наукова свідомість [68, с. 10-11].

Однак поряд зі спільними елементами буденна і масова свідомість суттєво відрізняються. «Масова свідомість має об'єднуючу її категоріальну структуру масової комунікації, яка спроможна зосереджувати колективну енергію дій великих мас людей на основі деяких ідей, що віддзеркалюються в загально визнаних символах і гаслах; а також створювати загальну для великих груп людей відповідну духовну та соціально-психологічну атмосферу» [68, с. 12]. Масова свідомість не тільки закріплює соціальну реальність і оцінює її, але й вирізняється силою практичної діяльності. Буденна свідомість є складовою в структурі суспільної свідомості та може порівнюватися з теоретичною (або науковою) свідомістю. Частина дослідників розглядають масову свідомість різновидом суспільної свідомості та співвідносять з класовою, груповою, індивідуальною, спеціалізованою, національною свідомістю.

Буденна свідомість – це масова свідомість, котра з позиції гносеологічного підходу інтерпретується в граничному стані. Свідомість мас була переважно буденною свідомістю в ті історичні етапи, коли тільки зароджувалася індустріалізація та масовізація суспільства, але не з'явилася розгалужена і налагоджена система масової комунікації та залежна від неї громадська думка й категоріальна структура масової свідомості [68, с. 12].

Особливість масової свідомості полягає в тому, що вона може виникати не тільки всередині груп, а й на перетині різних груп, котрі структурують суспільство. Масова свідомість, як і суспільна свідомість, неможлива без свідомості індивідів, але вона наділена надіндивідуальним характером. Визнання індивідів за суб'єктів масової свідомості не означає її уподібнення до індивідуальної свідомості.

Отже, масову свідомість не варто зводити до нижчого (чуттєвого) рівня відображення дійсності та не коректно ототожнювати з буденною свідомістю. Перша з них є реальною свідомістю великих суспільних груп, її специфіка полягає в спрямованості передусім на практичну діяльність людей.

У різні роки дослідники напрацювали такі підходи до розуміння масової свідомості:

- релігійний: пануючу в конкретному суспільстві релігію сприймали за основу масової свідомості. При цьому масу складала сукупність віруючих, а її структура відповідала ієрархічній організації церкви;
- національний: національну ознаку використовували для класифікації та виділення масової свідомості. Згідно з цим, нація – це маса, а національна свідомість ототожнюється з масовою;
- державний: основою масової свідомості визнавалася приналежність до конкретної держави, відповідно її громадяни – маса, а їх свідомість – масова;
- класовий: ідеологія марксизму визначала суспільний клас масою і відповідно класову свідомість – масовою;
- елітарний: за основу покладено антагонізм між поняттями «маса» й «еліта», порівняння масової з елітарною свідомістю. Масова свідомість тут виступає другорядною [41, с. 123-124].

Проте існують інші підходи та спроби визначити і структурувати масову свідомість, а саме: за об'єктом відбиття, у якості якого є маса; за об'єктом масової свідомості, що передбачає структурування масової свідомості за різними орієнтаціями людей: соціально-культурною, повсякденною і соціально-інституційною; а також структурування масової свідомості, за основу якої пропонували брати внутрішню структуру психічних процесів особистості й виходити з того, що існуючі в масовій свідомості установки поєднують у собі когнітивний (розумовий), афективний (емоційний), конативний (поведінковий) рівні [41, с. 123].

Сьогодні наявні в науці погляди на масову свідомість можна об'єднати у два варіанти. З одного боку, масова свідомість – це форма суспільної свідомості, яка помітно проявляється лише в бурхливій, динамічній періоді розвитку суспільства. Зазвичай за умови стабільного розвитку соціуму масова свідомість діє на малопомітному, буденному рівні. При цьому важливо, що вона може містити окремі елементи різних типів свідомості. З іншого ж боку, масову свідомість розглядають як самостійний феномен. Тому це свідомість соціального суб'єкта – носія («маси»). Вона виникає внаслідок віддзеркалення, переживання й усвідомлення певних загальних для більшості членів суспільства обставин і функціонує разом зі свідомістю класичних груп [97, с. 27].

Так, на думку російського дослідника Д. Ольшанського, про всеохоплюючу масову свідомість у рамках усього суспільства можна говорити лише за певної умови: конкретного явища або події, які масштабно охоплюють практично усіх членів соціуму й згодом свідомо зводять їх до одного знаменника [97]. Ілюстрацією останнього є реакції на глобальні катастрофи і такі наслідки, що так чи інакше залучають більшість членів суспільства. Специфічним прикладом формування масової свідомості є діяльність засобів масової комунікації й пропаганди. Таким чином, під час низки обставин – фізичних (стихійні лиха), соціальних (суспільні катаклізми) або політичних (перевороти, війни, революції) – відбувається активізація масової свідомості.

Особливо важливий внесок у розробку методології вивчення масової свідомості належить таким вченим, як Б. Грушин і Г. Ділігенський. Зокрема, ці науковці переконливо аргументують необхідність виділення масової свідомості як особливого виду суспільної свідомості зі своїми власними характеристиками і закономірностями функціонування. Масова свідомість, на думку Б. Грушина, не співвідноситься із жодним видом свідомості: індивідуальним і суспільним, класовим і некласовим, теоретичним і

буденним, релігійним і політичним, офіційним і неофіційним, оскільки вона вирізняється через протиставлення її свідомості спеціалізованих, професійних, а також унікальних (індивідуалізованих). Масова свідомість являє собою складне багатопланове утворення, що є переплетенням різних форм свідомості; вона є свідомістю «ексгруповою», визначається низкою підсистем, у тому числі засобами масової комунікації [32, с. 96]. До того ж Грушин виділив такі конкретні ознаки масової свідомості: аморфний тип цілісності, ймовірний характер виникнення, ситуативність появи та існування. Головною її особливістю визначено латентність, скритість механізму її зародження і розпливчатість вихідних ознак. Іншою, не менш важливою її рисою є ірраціональність, а точніше, особливий характер раціональності, який не притаманний вхідній класичній формі й проявляється в протиріччі, «розірваності», фрагментарності, схильності до алогізмів, функціонуванні на рівні підсвідомості (вплив «зараження»).

У свою чергу Г. Ділігенський окреслює структуру масової свідомості, яку наповнюють «...знання, уявлення, котрі виробляються всією масою членів суспільства», і в якій «закарбовані лише ті знання, уявлення, норми, цінності, переконання, які є загальними, типовими для людей даної спільноти. Отже, масову свідомість відрізняє, по-перше, соціальна типовість усіх утворюючих її компонентів, по-друге, їх визнання, санкціоноване тією чи іншою масовою спільністю» [40, с. 11, 14].

Залежно від поширеності в суспільстві суспільну свідомість поділяють на спеціалізовану і масову. Такий розподіл можна назвати суттєвою властивістю суспільної свідомості. «Масова свідомість – сукупність духовних утворень, які визнають класи, соціальні групи суспільства» [122, с. 169, 171]. При цьому найпоширенішими формами прояву масової свідомості є настрої та соціальні почуття.

До важливих характеристик масової свідомості належать самовизначеність, автономність або ж, навпаки, маніпульованість ззовні. Це

складне суперечливе утворення визначається безпосередніми умовами життя, особистим досвідом; синкретичність масової свідомості обумовлена розумовими та емоційними елементами, а стан інтенсивності характеризується як абсолютною пасивністю, так і активною спільною діяльністю великих соціальних об'єднань, груп, котрі скеровані загальними ідеями і цінностями.

Спираючись на існуючі напрацювання, можна виділити такі функції масової свідомості:

- пізнавальна, тобто забезпечення специфічного відбиття дійсності;
- інтегративна проявляється тому, що через спільні міфи, уявлення і почуття відбувається згуртування людей у певні конгломерати з метою подолання криз, нестабільності, або зовнішньої загрози;
- регулятивна виявляється у забезпеченні єдності суспільства, корегування поведінки людей на основі традицій, вірувань, звичаїв за допомогою міфів;
- комунікативна функція забезпечується і через міфи, допомагаючи індивідам взаємодіяти між собою;
- аксіологічна, тобто через міфи відбувається набуття знань про зовнішній світ, оцінка ступеню їх важливості, правдивості або повноти;
- акумулятивна функція відповідає за накопичення знань, отриманих з власного досвіду або досвіду попередніх поколінь, що закладено у міфах.

Таким чином, масова свідомість – невід'ємна складова структури суспільної свідомості та духовної культури в цілому; вона впливає на всі процеси, що відбуваються у соціумі.

Прояви масової свідомості можуть бути позитивними та негативними. До перших належать прагнення до колективізму, згуртування, консолідації інтересів, до других – відчуження й утрата індивідуальності. Крім прямого впливу процесу соціалізації на формування масової свідомості йде також зворотній процес впливу масової людини та її свідомості на процеси, які відбуваються в суспільстві. Конкретним прикладом впливу масових настроїв

на зміну політичної системи є перебудова і час після перебудови. На відміну від колишньої пасивності масової свідомості, остання чверть ХХ і початок ХХІ ст. продемонстрували небувалу масову активність, що проявилася у великій кількості мітингів, страйків, пікетів і навіть революцій. Така ситуація й сьогодні: маси остаточно зрозуміли, що можуть впливати на перебіг політичних, соціально-економічних і культурних питань. Адже тільки в масі проявляється сила, до якої зможе дослухатися правляча влада.

Так, аналізуючи структуру масової свідомості, Б. Грушин виділяє чіткі критерії та складові останньої:

- за сферою впливу: інтелектуальну й психосоціальну;
- за способом або формою функціонування: громадська думка і суспільний настрій, соціальний досвід;
- за механізмом функціонування: навіювання, наслідування, авторитет, приклад;
- за соціальним суб'єктом: соціальні спільності, класи, групи, трудові колективи;
- за об'єктом відображення: природа, економіка, екологія;
- за формою усвідомлення: політична, правова, етична тощо;
- за рівнем відображення або рівнем стану масової свідомості: буденна, теоретична тощо [32, с. 249, 251-254, 303].

Ця класифікація, на наш погляд, найбільш повно віддзеркалює сутність масової свідомості в різноманітних формах її прояву й функціонування в соціумі. Що ж стосується власне структури масової свідомості, то на сьогодні це питання недостатньо розроблене. Масова свідомість має два рівні, серед яких основний (первинний), емоційно-дієвий і вторинний, раціональний [68, с. 112-113]. При цьому її ядро переважно складає яскраве емоційне переживання якоїсь соціальної проблеми, що виявляє суспільну занепокоєність (криза, революція, війна тощо). Раціональний рівень містить у собі різноманітні когнітивні елементи, як правило, загальнодоступні знання,

масово значиму і найбільш резонансну інформацію. За психологічним складом раціональний рівень містить статичні (оцінки, судження, цінності та ін.) і динамічні (громадська думка і масові настрої) елементи [97, с. 20-21].

Реальною основою масової свідомості є економічна, політична, культурна дійсність повсякденного життя людей. При цьому маси і самі пізнають дійсність шляхом власної повсякденної практики. Так, протягом тривалого часу поряд з офіційними релігіями зберігаються народні вірування, поряд з професійним мистецтвом і літературою – народна творчість, фольклор, поряд з філософськими системами – так звана «народна філософія». Тому виникає проблема співвідношення масової свідомості з суспільною, зі свідомістю окремих груп і соціальних прошарків, з буденною свідомістю і соціальною психологією, з громадською думкою й ідеологією.

Специфічним варіантом існування масової свідомості можна вважати громадську думку, що висловлює ставлення до певних процесів дійсності. Громадська думка є «особливим, окремим випадком масової свідомості», її станом, що поєднує ставлення різних груп людей до подій і фактів соціальної дійсності [32, с. 249]. Формування громадської думки може відбуватися за двома напрямками: стихійно й цілеспрямовано. У першому варіанті на масову свідомість впливає соціальний досвід, традиції, у другому – соціальні інститути й заклади. У науковому дискурсі громадська думка – своєрідний спосіб існування суспільної свідомості у вигляді неофіційної масової свідомості будь-яких соціальних груп людей, пов'язаних спільністю інтересів, у якому фіксується їх ставлення до подій або явищ суспільного життя, діяльності партій, закладів і особистостей [125, с. 256]. Тобто на рівні буденної свідомості громадська думка – це колективна реакція більшості соціуму на гострі або значущі події, явища, факти суспільного життя. Характерними ознаками громадської думки є поширеність, інтенсивність, стабільність [29].

На масову свідомість впливають різноманітні сфери суспільного життя даного соціуму, політична ситуація та духовна культура в певний історичний період. Основним і єдиним суб'єктом – носієм масової свідомості є маса. Ще у давнину мислителі намагались зрозуміти сутність народних мас і натовпу, їхню роль у суспільстві. Так, в ідеології Маркса й Енгельса народні маси мали провідне значення. На початку ХХ ст. В. Ленін намагався розвивати і практично застосовувати ідеї марксизму, особливу увагу приділяючи трансформації класової свідомості пролетаріату. Говорячи про масу населення, Ленін має на увазі пролетаря, напівпролетаря і найбідніших селян. Під час революції ж під «масою» розуміють більшість робітників, тобто всіх, кого експлуатують. «Але для перемоги треба мати співчуття мас. Не завжди необхідна абсолютна більшість; але для перемоги, для утримання влади, необхідна не тільки більшість робітничого класу... а й більшість експлуатованих і трудящих сільського населення» [61, с. 32].

Засновником «психології натовпу» небезпідставно визнано Г. Лебона [57]. Його основною початковою і відправною думкою є теза про сучасну епоху як час суттєвих змін, що пов'язані з могутнім впливом мас на суспільство. Дослідник довів, що натовп – певне єдине утворення, єдиний організм з власною колективною душею. Риси натовпу кардинально відрізняються від рис окремих індивідів, які його складають. Це не купа індивідів, а окреме усереднене утворення із цих індивідів. Саме колективна душа визначає дії, почуття, думки, настрої натовпу, котрі можуть суттєво різнитися від дій, почуттів, думок і настроїв окремо взятих осіб. Натовп – тимчасовий організм, наділений колективною душею [131, с. 41].

У сучасній інтерпретації «маса» на побутовому рівні ототожнюється із фізичною одиницею або невизначеною множиною чогось. Для нашого дослідження важливо розглянути феномен маси в соціально-філософській площині. Сьогодні серед великої кількості тлумачень маси можна виділити в розширеній типології такі її інтерпретації:

- натовп (Г. Лебон) [57];
- публіка (Г. Тард) [118];
- рівень некомпетентності та зниження цивілізації, що пов'язані з певним антропологічним типом (Х. Орега-і-Гасет) [98];
- продукт машинної техніки і технології (Л. Мамфорд) [72];
- «тіло соціуму», котре прагне до виживання, стратегічно ідентифікуюче людське існування в комунікаціях, які долають його «одинічність»; форма захисту від самотності та смерті (Е. Канетті) [47];
- протилежна особистості людська структура, що пов'язана з розвитком техніки, планування і програмування, «носій майбутнього» (Р. Гвардіні) [19];
- синонім слова «прошарок» – «трудящі маси», «народні маси», «найбідніша маса» (К. Маркс, Ф. Енгельс), або навіть весь «народ», або найбільш передова і свідомо частина суспільства (В. Ленін) [73; 61; 75].

Таким чином, масова людина – результат індустріалізації, науково-технічного прогресу; усереднений і невибагливий споживач масової культури та основна структурна одиниця «маси». Характеристики останньої наводить Л. Вірт: кількісна перевага; територіальна неоднорідність; гетерогенність; анонімність індивідів; неорганізованість; відсутність спільних традицій та звичаїв, існування без визнаних лідерів і чітко визначеної програми соціальних дій; здатність до навіювання, передбачуваність поведінки [95, с. 136]. Проте ми маємо уточнити, що, можливо, одразу після утворення маса й існує без визнаних лідерів і соціальної програми, але так не може тривати довго; оскільки в такому випадку можливе швидке руйнування цього соціального утворення. Крім того, варто враховувати мету створення маси, що може замінити програму дій. Але як би там не було, залежно від різновиду маси, їй все одно необхідне правильне керівництво згідно з чітко окресленим планом.

У психологічному аспекті маса є тимчасовим утворенням, яке складається з різнорідних за суттю елементів та має такі найважливіші

якості: аморфність, тобто відсутність структурованого об'єднання; невизначеність якісного і кількісного складу маси, тобто відсутність чітких меж; тимчасовість існування; гетерогенність складу маси.

За Г. Лебоном, особливості натовпу (поряд із публікою і аудиторією) полягають в обумовленості приналежності до різновиду маси та характеризуються такими особливостями: 1) нездатністю до критичного мислення; 2) низьким інтелектуальним рівнем; 3) відсутністю почуття відповідальності; 4) страхом перед різноманітними новаціями, оскільки існує міцний зв'язок з традиціями; 5) проявом руйнуючих інстинктів; 6) проявом у натовпі самовідданості, почуття справедливості; 7) здатністю сприймати неправдиві, нав'язані судження; 8) владою різного роду ілюзій й «особливо слів, химерних та сильних» [57, с. 163-181].

При цьому головною рисою маси є те, що вона ніколи не насичується. Масі недостатньо правил, хочеться відчувати пристрасні хвилювання. Особливий акцент на меті, а саме: якщо мета віддалена, на кшталт «землі обітованої», то мова йде про повільну масу, яка орієнтована на розтягування цього процесу. Коли ж існує проста і швидко досяжна мета, то виникає маса, що переслідує. За умови виникнення загальної загрози всі рятуються втечею. Єдиним фіналом втечі є досягнення мети, після чого маса розпадається. Маса втечі – найбільш стійка з усіх форм маси, оскільки тримається до останньої миті.

Теоретично існують основні види мас, що ґрунтуються на ключових ознаках. Тож маси поділяються на: великі та малі; стійкі (постійно діючі) й нестійкі (імпульсні); згруповані та незгруповані, упорядковані та неупорядковані в просторі; контактні та неконтактні (дисперсні); стихійно виникаючі, спонтанні та спеціально організовані; соціально однорідні та неоднорідні; ті, що складаються з представників одного класу (соціального прошарку) і декількох різноманітних класів (прошарків) [97, с. 28; 32, с. 235].

На практиці під час соціально-політичної боротьби за владу, враховуючи історичні події в Російській імперії, В. Ленін виділив особливі різновиди мас. У залежності від конкретних історичних умов, особливостей розвитку суспільства, настроїв і потреб мас, характерних рис психології й мислення тощо він вирізняв: «свідомі» й «несвідомі», «готові до революційного пориву» і «забиті», «інформовані», «освічені» та «ошукані», «задоволені» й «незадоволені». До того ж мова йшла про прогресивні, або революційні, маси на противагу консервативним, реакційним, або антиреволюційним; а також нейтральні маси, які ще не визначилися. По-друге, у працях Леніна знаходимо маси активні, дієві, ті, що борються, і пасивні, бездіяльні, «сонні». По-третє, виділяються згуртовані маси, дисципліновані, самостійні і розпорошені, неорганізовані, анархічні. І нарешті, по-четверте, було зображено маси рішучі і нерішучі; екстремістські і боязкі [32, с. 237-238, 242-243].

Звернення до проблеми масової психології, зокрема її різновиду – «психології натовпу» розпочалося з другої половини XIX ст. За допомогою дослідження колективної поведінки такі автори, як Г. Лебон, Х. Ортега-і-Гассет, Е. Канетті, С. Московичи та ін., намагалися виявити індивідуальне «я» в системі суспільства, його характеристики. У концепції Х. Ортеги-і-Гассета поділ соціуму на меншини і масу пояснюється не соціальним становищем, а інтелектуально-духовним розвитком особистості. Меншина – так звана еліта, яка складається з осіб, що мають певні ознаки; маси ж – сукупність індивідів без ознак і кваліфікації. «Маса – це рядова людина» [98, с. 17]. Стрімке зростання чисельності міського населення і вузька професійна спеціалізація, створивши «масову людину», послабили культурний потенціал і дестабілізували духовний розвиток сучасної цивілізації. Такий стан, на думку філософа, призводить до руйнування культури. Важка криза в Європі, спровокована зосередженістю влади в руках мас, стала наслідком бездуховності суспільства і сучасної культури. Маса – скупчення пересічних

людей – витісняє еліту з традиційних для неї галузей – політики і культури [98, с. 56].

У розумінні маси цілісною істотою з певними законами своєї життєдіяльності з Лебоном і Ортегою-і-Гассетом також погоджується культуролог Е. Канетті, що використовує саме психологічний аспект задля визначення маси. Коли людину лякає несподіваний дотик невідомого, страх переслідує її повсюди. Тільки в масі індивід може «звільнитися від страху перед дотиком» [47, с. 10]. Канетті подає класифікацію маси в залежності від причин, що вплинули на її утворення.

Практично всі дослідники сходяться на думці, що жодний з різновидів маси не може існувати без вождя. Будь-яка масштабна або історично значуща подія (війна, революція, повстання, заколот тощо) обов'язково має лідера і підконтрольну йому масу. Так, К. Маркс називав вождів мас «великими людьми» [73, с. 308]. Починаючи від зародження суспільства і до сьогодення, маса не може існувати без вождя, тому для свого ефективного і плідного функціонування повинна підкорюватися його владі. Загалом, навіть при зміні якісних і кількісних складових маси лідер залишається надовго. Саме він здатний зворушити масу до руйнівної активності, навіть якщо вона спрямована на створення чогось нового. Відданість ідеї і наявність сильної незламної волі у вождя здатні «заразити» і переконати масу вірити в певні ідеали (принцип «зараження»). Таким чином, основна функція лідера – створення віри і об'єднання маси за допомогою загальної ідеї.

У свою чергу людина маси має такі характеристики: безособовість; суттєве домінування почуттів, інстинктів над розумом; втрата здатності до критичного мислення; відсутність особистої відповідальності; виникнення почуття сили й усвідомлення анонімності; підвищення емоційності сприйняття всього, що індивід чує й бачить; втрата здатності до критичної оцінки себе й дійсності, а також – раціональної обробки інформації; переважання ірраціональності [97, с. 39-40].

Людина, перебуваючи у масі, рефлексує, оцінює себе, усвідомлює себе пристосуванцем, котрий свідомо приєднується або від'єднується від соціальної спільноти. Масова свідомість людини характеризується посередністю, здатністю до ідентифікації з іншими людьми; консервативністю; інертністю; переконаністю в правоті своїх дій; спрощеним сприйняттям дійсності, що призводить до міфотворчості; емоційності сприйняття.

Недавнім підтвердженням активності мас, їх впливу на вектор державної політики та в цілому на владу є Революція Гідності, що тривала з 21 листопада 2013 р. по лютий 2014 р. Заклик вийти на мітинг пролунав у соцмережах, розпочавши Євромайдан, що згодом трансформувався в Революцію Гідності. У цілому остання спричинила суттєву трансформацію в масовій свідомості українства. По-перше, йдеться про часткове звільнення від комплексу слухняного «раба», який століттями за допомогою міфологізації соціально-культурного простору України насаджувався українцям спочатку російським царатом, а потім більшовизмом. Пасіонарна частина населення, яка піднялася на протест, довела, що може відстоювати свої громадянські права. По-друге, відбулася психосоціальна модифікація соціуму, спровокована відторгненням кримінально-олігархічної моделі управління країною в масовій свідомості громадян. По-третє, розпочалося і триває свідоме звільнення від пережитків жорстокого радянського минулого, зокрема від радянських цінностей, ідеології. Насамперед це проявилось в поваленні пам'ятників Володимиру Леніну як символу більшовизму та створення СРСР, що дістало назву «ленінопад». По-четверте, у масовій свідомості українства відбувається руйнування давнього міфу про «братні» народи, переосмислення ролі Росії в історії України, у тому числі новітній.

Розстріл людей на Майдані розпочав, а численні жертви російської агресії на Сході України продовжили трансформацію свідомості українства. Саме ці смерті змінили і змінюють свідомість українства, утворюючи інші

національний характер і стереотипи поведінки. А серйозні руйнування інфраструктури на Донбасі та Луганщині з боку російсько-терористичних військ, політика подвійних стандартів та агресивно-експансивні дії Кремля дають поштовх для подальшого утворення якісно нової української нації.

Таким чином, Революція Гідності та подальша військова кампанія Російської Федерації на Сході України спричинили суттєві зміни у масовій свідомості українців. Вагому роль при цьому відіграють масова інформація та масова комунікація, що тісно пов'язані з масовою свідомістю. Наявні складні соціально-економічні та політичні умови продовжують впливати на формування нових рис національного характеру і національної свідомості.

Незважаючи на обраний реципієнтом засіб комунікації, необхідно звернути увагу на цілі, способи і результати впливу інформації, яка надходить з різних джерел. Внаслідок втрати здатності до критичного мислення сучасній людині практично неможливо самотійно сформувати картину світу, оскільки важко розділити власне процес пізнання світу від інформації, запропонованої ЗМІ в «обробленому» вигляді.

Особливо відзначимо величезний вплив ЗМІ на суспільство, внаслідок чого їх небезпідставно вважають «четвертою владою». Відзначимо при цьому необмежені можливість і здатність маніпулювати масовою свідомістю, яку використовують власники мас-медіа або влада. Маніпулювання являє собою вплив на підсвідомість індивіда за допомогою бажаних, на думку комунікатора, ідей, поглядів, ціннісних настанов. Подібний вплив має на меті не тільки формування соціальних і моральних ідеалів, свідомості і світогляду особистості, залучення до вищих досягнень світової культури, а й боротьбу за володіння аудиторією, що може досягатися спотворенням якості та змісту інформації. Для досягнення кінцевої мети – успіху – «маніпуляція має залишатися непомітною» (Г. Шиллер) [141]. Цей процес уже перетворився на технологію, яку використовує влада. У цьому напрямку видано спеціальну літературу, проводиться підготовка необхідних фахівців.

Маніпулятивна інформація є деструктивною за своєю суттю, адже руйнує особистість, оскільки пропонує і нав'язує поєднання готових моделей з арсеналу масової культури. Ще однією неодмінною умовою вдалої маніпуляції є, на нашу думку, небажання реципієнтів мислити: більшість аудиторії бездумно і пасивно споживають величезний інформаційний потік, не витрачаючи на його аналіз ні розумових, ні духовних сил. До цього додається втрата людиною здатності до критичного мислення, хоча у даному випадку воно було би доречним [29, с. 55].

Оскільки маніпуляція свідомості – насамперед психічний вплив, то її основна сфера реалізації – площина політики, та частина суспільного життя, де сповна реалізується влада. В якості владного ресурсу важливу політичну роль відіграють мас-медіа: ментально конструюють реальність, пропонуючи події під таким кутом подачі, який відповідає інтересам тих або інших владних структур. Згідно з баченням влади найбільш знакові події розташовують почергово при подачі новин, тобто є встановленням порядку денного.

Ефективність впливу ЗМІ, насамперед телебачення як найбільш затребуваного і розповсюдженого різновиду мас-медіа, на масову аудиторію, зміну або корегування громадської думки, створення образу ворога тощо використовується для проведення інформаційної війни. Зокрема, йдеться про широкомасштабну інформаційну війну проти України, що стала частиною гібридної, розв'язану Російською Федерацією. Під інформаційною війною ми розуміємо комплекс дій переважно психологічного характеру, що впливає на масову й індивідуальну свідомість населення, спрямований на порушення інформаційного простору, а згодом і територіальної цілісності країни.

Інформаційна війна, маючи об'єктом впливу індивідуальну і масову свідомість, розгортається у двох напрямках: 1) технічному, що передбачає заплановані зміни в роботі електронних систем (вірусна атака, кібершпіонаж, злом систем тощо); 2) гуманітарному. Різниця між обома складовими полягає

у використанні відповідних методів [108, с. 56]. Перший варіант деструктивний за своєю суттю, оскільки має на меті руйнування комунікативних потоків, а другий – застосовує ці потоки з цілком конкретними цілями.

Як правило, інформаційна війна протікає паралельно з іншими конфліктами: політичними, економічними, військовими і навіть культурними. Так, у нашому випадку початком стала економічна блокада разом з глибокою політичною кризою між владою Російської Федерації й України, що супроводжувалося відповідною інформаційною кампанією, яка дискредитувала нашу державу. Пізніше, під час Євромайдану і Революції Гідності, розпочалася нова хвиля інтенсивного інформаційного наступу, у підсумку це втілювалося в реальних бойових діях на Сході України. При цьому, власне, жоден з різновидів конфлікту не припиняється, а навпаки, періодично підсилюється.

Відзначимо, що спільну історію Росії та України в цілому можна вважати тривалим етапом інформаційної війни з певними періодами кульмінаційних сплесків. Переважно це стосується тих історичних моментів, коли наша держава або була близькою до здобуття незалежності, або ставала незалежною, або кардинально змінювала вектор зовнішньої політики. Саме остання причина в 2013-2014 рр. призвела до активізації нової фази інформаційної війни, що в умовах відсутності бажаних результатів для Російської Федерації в південних і східних регіонах України стала частиною гібридної. Але численні міфи російського походження в складі потужної інформаційної кампанії не змогли суттєво вплинути на більшість населення Південного Сходу України, завадивши спробі федералізації або розколу України. Ми пояснюємо це тим, що Євромайдан і Революція Гідності розпочали процес ідентифікації українства, ототожнення себе з Україною, незалежно від мовної або конфесійної приналежності громадян.

Таким чином, інформаційна війна з боку Російської Федерації принесла Україні реальні та психологічні втрати. До перших відносимо мирних мешканців і військовослужбовців ЗСУ, МВС, зруйновані інфраструктуру і економіку, анексований Кримський півострів, тимчасово окуповані території Донецької та Луганської областей, інфляцію в країні, зниження рівня життя тощо. До другої групи належить змінена або деформована свідомість українців – споживачів російських або проросійських засобів масової комунікації, скалічену психіку учасників АТО і переселенців.

Отже, проведений аналіз масової свідомості, її структури і соціальних функцій дозволяє зробити певні висновки.

Масова свідомість – складний, системний і суперечливий феномен, що об'єднує наукові та позанаукові знання, ідеологічну і психологічну складові, а також взаємодію етнічних, професійних, вікових та конфесіональних ознак. Що й свідчить про багаторівневість масової свідомості. Під час дослідження структури останньої слід враховувати її складність, суперечливість і наступні характерні якості: аморфність, фрагментарність, синкретизм, що пояснюється специфікою його соціальних функцій, зв'язком з різними формами суспільної свідомості і проявом на всіх його рівнях.

З огляду на вищевикладене масова свідомість здатна виступати одним з регуляторів поведінки людей, спираючись на емпіричні надбання (традиції, вірування, звичаї) та науково-теоретичні знання, при цьому вона відображає взаємозв'язок суспільства й окремих його сфер у певний історичний період.

Масова свідомість – це невід'ємний елемент суспільної свідомості, що функціонує в усіх її сферах і формах; одне з найважливіших понять філософії, культурології, психології, яке дозволяє глибше пізнавати і розуміти функціонування духовного життя суспільства.

Масова свідомість – нерівномірне, внутрішньо суперечливе, багаторівневе утворення. Це свідомість різноманітних соціальних спільнот конкретного суспільства в певний історичний період. Структурною

одиницею і суб'єктом-носієм масової свідомості є маса. Відсутність серед науковців єдиного підходу до вивчення масової свідомості відповідно позначилося і на вивченні маси. Методологічні суперечки ускладнюють виділення загальновизнаних визначень «свідомість», «масова свідомість», «маса».

Підкреслимо, що масова свідомість певним чином консолідує суспільство шляхом існуючої спільності інтересів, яка втілюється в її основних соціальних функціях: пізнавальній, інтегративній, регулятивній, комунікативній, аксіологічній, акумулятивній.

З одного боку, масова свідомість – своєрідне сховище сукупного досвіду, основа суспільної стабільності, з іншого – непередбачуваний потужний рушій маси під час нестабільності, криз або перебудови суспільства.

Масова свідомість ґрунтується на економічній, політичній, культурній складових буденного життя людини. Основним джерелом наповнення масової свідомості інформацією, знаннями є комунікативні засоби. Владні структури, усвідомлюючи величезний потенціал засобів масової комунікації, використовують їх для маніпулятивного впливу на суспільство, зокрема і масову свідомість.

Найуразливішим об'єктом інформаційної війни Російської Федерації стали український інформаційний простір та індивідуальна й масова свідомість громадян. При цьому інформаційну війну розгорнули за класичним кліше, починаючи з економічного і політичного протистояння та закінчуючи масштабними військовими діями. Тобто в нашому випадку інформаційна війна – це комплекс заходів, спрямований на знищення України як самостійної держави з подальшим її включенням до складу Російської Федерації.

Таким чином, проблема масової свідомості та питання інформаційного впливу на неї не вичерпані, тому потребують подальшого вивчення та визначення вихідних принципів і методів дослідження.

1.4. Вихідні принципи та методи дослідження процесу міфологізації масової свідомості

Як зазначалося вище, масова свідомість – це складний і суперечливий феномен, пов'язаний з усіма рівнями суспільної свідомості та різноманітними формами культури, а також визначений умовами життєдіяльності соціуму. Тому, розглядаючи міфологізацію масової свідомості, необхідно враховувати філософські та методологічні аспекти вивчення даної проблеми: підходи до інтерпретації міфу, особливості процесу міфологізації, сутність формування масової свідомості, особливості поведінки людини маси, роль індивідуальної та суспільної свідомості в поведінці індивіда, принципи формування громадської думки тощо.

Так, історія розглядає процес міфологізації масової свідомості з огляду на місце, час, кількісні характеристики, не завжди оформлюючи це в конкретну концепцію і не висуваючи гіпотез. Беззаперечно, історики досліджують передумови і наслідки вивчення міфу, етапи становлення знання про міф і міфологію, ставлення до міфу в суспільстві в різні періоди розвитку людства, а також умови і час формування особливої соціальної групи – маси і подальшого виділення відповідного різновиду свідомості – масової. Тобто історичний підхід базується на порівнянні або співвідношенні минулого і сучасного, на конкретних прикладах, на створенні та подальшому функціонуванні конкретних соціальних спільнот, на які безпосередньо впливає міф, міфологія та в цілому спрямовані різноманітні маніпулятивні дії.

Особливості антропологічного підходу полягають у вивченні впливу процесу міфологізації на культурні зміни, етнічні особливості та функціонування суспільства із залученням порівняльного аналізу. Разом з істориками антропологи в основному приділяють увагу макрорівню, досліджуючи окрему масу індивідів або певну соціальну групу.

Споріднений з антропологічним і етнографічний підхід до вивчення міфу, міфології та процесу міфологізації. Взагалі останні півтора століття саме використання етнографічних даних як емпіричного підґрунтя численних соціокультурних досліджень є традиційним і невід'ємним. Етнографи досліджують культурно-соціальні трансформації, національні особливості, а також матеріальну і духовну культури різних етносів і у зв'язку з цим – вплив міфу та міфологізації на свідомість народів.

Дослідження виникнення релігії, літератури, мистецтва і власне філософії неминуче пов'язане з проблематикою міфу, оскільки в давнину міфологія охоплювала всі сфери життя. Як неділима єдність міф історично й логічно передував розвиненим формам релігії, свідомій художній творчості, філософії та науці. Подолання міфологічної свідомості відбувалося безпосередньо з використанням міфологічного надбання під час розвитку давньогрецької та індійської філософії.

Зазначимо, що з кінця XIX ст., протягом усього XX і в нинішньому XXI ст., деміфологізацію замінила реміфологізація (сутність яких буде детально розглянуто в третьому розділі дисертації). Відновленню уваги до міфу сприяли філософи, соціологи, етнологи, культурологи, письменники, критики. Крім того, у минулому сторіччі розповсюдження міфу охопило ще й політологію. Саме поняття «міф» безпосередньо взаємодіє в тому числі і з політичною ідеологією. Свого часу про політичні міфи писали Р. Барт, Е. Кассіер, Ж. Сорель, М. Еліаде, К. Флад [127] і багато інших.

Методологічна основа нашого дослідження ґрунтується на використанні загальнофілософських, спеціальних теоретичних та емпіричних

методів пізнання, що вироблені галузями гуманітарного знання; до них відносяться:

- системно-структурний метод, поєднаний з логічним й історичним підходами, дозволяє розглянути міф як цілісну, складно структуровану, саморегулюючу систему, що дає змогу показати становлення міфологічного мислення в послідовному розвитку на всіх історичних етапах і визначити закономірні особливості цієї еволюції;
- функціональний підхід допомагає встановити місце і роль сучасного міфу в нинішньому суспільстві, охопленому різноманітними глобалізаційними процесами;
- діалектичний метод дозволяє вивчити міфологізацію з урахуванням внутрішніх протиріч – суб'єктивних і об'єктивних аспектів, причин і наслідків;
- аналітичний підхід дозволяє експліцитно і точно виявити характерні властивості сучасного міфу та його вплив на окремого індивіда та соціум в цілому;
- понятійний аналіз використовується з метою з'ясування значення та сутності таких понять, як «соціальний міф», «соціальна міфологія», «міфологізація», «маса», «масова свідомість», «національна ідея», «реміфологізація»;
- порівняльний метод базується на зіставленні однотипних фактів для з'ясування їх спільних рис і специфіки, що в подальшому дає можливість виявити оптимальні рішення для досягнення поставлених завдань при дослідженні міфу;
- метод філософської рефлексії необхідний для усвідомлення феномену міфу, процесу міфологізації на рівні розуміння, тобто філософсько-категоріальному рівні.

Сьогодні фахівці не мають єдиної точки зору стосовно підходів до розуміння міфів, серед яких можна виділити певні спільні тенденції та

виявити різноманітні концептуальні відношення до проблеми міфу взагалі, а також до конкретного аспекту або різновиду міфології: літературного, національного, історичного, культурологічного, політичного, релігійного тощо. Тому існує чимало підходів щодо інтерпретації міфу та, відповідно, міфології, які спираються на розроблені теорії або їх поєднання.

Оскільки тема нашого дослідження стосується міфологізації масової свідомості, то ми будемо використовувати універсальний підхід, що синтезує більшість з концепцій на базі інтерпретації міфу в якості засобу масової комунікації. Погодимось із твердженням В. Полосіна, що міф «з початку існування є способом індивідуального пізнання світу, потім перетворюється на засіб передачі інформації від одного суб'єкта до іншого, тобто входить до сфери масової комунікації в соціумі» [105, с. 23]. Новітні ж тлумачення акцентують увагу на міфі (і ритуалі) як на певній ємній моделі або конструкції, що втілює основні якості людського мислення і соціальної поведінки.

На системно-структурний підхід до вивчення міфологізації спираються соціально-психологічні, політологічні, економічні теорії, виходячи з того, що кожна людина існує в межах певних структур, які визначають спрямованість та якість життя. До цих структур належать політична система, соціальна, економічна та культурна сфери, котрі постійно впливають як на окремого індивіда, так і суспільство в цілому. Виходячи із системно-структурного підходу, у цілому міфологізацію масової свідомості можна пояснити соціально-політичними умовами в конкретному суспільстві, глобалізаційними процесами, інтелектуально-освітнім рівнем населення та впливом засобів масової комунікації. Крім того, важливу роль у цьому процесі відіграють правляча еліта, котра, власне, і формує державну ідеологію, власники медіа-ресурсів (як держава, так і приватні особи), що формують інформаційну політику. Провідне значення в процесі міфологізації

належить засобам масової комунікації, які створюють і в подальшому поширюють численні різновиди міфів серед масової аудиторії.

Найактуальнішим на тлі соціально-філософського дослідження є міждисциплінарний підхід, який передбачає дослідження існуючих теорій міфу, міфології та особливостей процесу міфологізації, використання найновіших даних, а також з'ясування комплексного характеру акту сучасного міфотворення.

Враховуючи викладене вище, можемо стверджувати, що, незважаючи на суттєві наукові напрацювання, проблема міфологізації масової свідомості вивчена недостатньо, оскільки відсутнє ґрунтовне теоретико-методологічне дослідження з цієї теми, не розроблена універсальна філософська концепція міфологізації масової свідомості. До цього додаються складнощі при визначенні окремих понять, що безпосередньо пов'язані з нашою науковою розвідкою, оскільки серед фахівців досі не існує єдиної думки щодо трактування міфу, міфології, свідомості, масової свідомості тощо, а також не окреслено загальних універсальних визначень.

Філософський підхід до вивчення процесу міфологізації масової свідомості полягає в розгляді особливостей і тенденцій еволюції останньої на різних етапах історії людства, специфіки сучасної міфотворчості в порівнянні з архаїчною, виходячи з концепцій соціальної синергетики і соціального психоаналізу, що передбачають наявність як свідомих, так і несвідомих імпульсів, як раціональних, так і ірраціональних регуляторів цього процесу. Власне філософський аспект дослідження міфологізації масової свідомості відрізняється від усіх інших, розташовуючи предмет дослідження в такому інтелектуальному середовищі, яке здатне забезпечити осягнення цього феномену на рівні розуміння. Філософія повинна зосередитися на міфологізації в її первинному, універсальному, онтологічному сенсі, не враховуючи вторинне, похідне. Таким чином, філософський підхід значно розширює межі емпіричного аналізу, наближує його до рівня категоріального

синтезу, вивчаючи міфологізацію в широкому історичному і практичному контексті, виявляючи глибинні, сутнісні, універсальні характеристики та межі феномену міфологізації. Подібне осмислення проблеми в подальшому робить можливими постановку та вирішення на наступних етапах дослідження питання про передумови, чинники і фактори соціокультурного та екзистенційно-особистісного характеру, що й зумовлюють існування процесу міфологізації. Проте здійснення філософського дослідження без залучення вже існуючих наукових напрацювань і вітчизняної, і світової науки неможливе.

Вище зазначалося, що провідними методами дослідження є діалектика та метод філософської рефлексії. Діалектика дає змогу розглянути предмет дослідження об'єктивно, разом з усією сукупністю взаємозв'язків, причин та наслідків, розпізнати внутрішні протиріччя процесу міфологізації, історію його розвитку і розгортання тощо. Діалектичне пізнання є «принципом будь-якого руху, будь-якого життя та будь-якої діяльності у сфері дійсності» [20, с. 206], а тому є надійною основою пізнання й таких складних і суперечливих феноменів, як міф, маса, масова свідомість.

Більш докладне пояснення використання діалектичного методу під час нашого дослідження можна обґрунтувати, цитуючи конспект «Науки логіки» В. Леніна. Діалектика дає можливість вивчати феномен міфологізації, враховуючи такі приписи: «1) Об'єктивність розгляду (не приклади..., а річ сама по собі). 2) Вся сукупність багатоманітних відносин цієї речі до інших. 3) Розвиток цієї речі (явища), її власний рух, її власне життя. 4) Внутрішні протиріччя... 5) Річ (явище) як сума... та єдність протилежностей. 6) Боротьба ... розгортання цих протилежностей. 7) Поєднання аналізу і синтезу... 8) Від співіснування до казуальності та від однієї форми зв'язку до іншої, більш глибокої, більш загальної. 9) Повернення до старого (заперечення заперечення). 10) Перехід кількості в якість і навпаки...» [62, с. 202-203].

Кожний з перелічених компонентів або принципів діалектики використовується в нашому дослідженні. Стисло це можна проілюструвати на деяких із них. Наприклад, перші три, що мають на увазі об'єктивність розгляду в усьому розмаїтті відносин та у розвитку. Ми здійснюємо спробу вивчити феномен міфологізації масової свідомості максимально широко, з урахуванням суб'єктивних і об'єктивних факторів, на міждержавному, державному, екзистенційному рівнях, виявляючи історичні причини появи цього явища. Наступні три тези проявляються при встановленні причин і наслідків міфологізації. Аналітично-синтетичний принцип використовується при вивченні окремих проявів міфологізації та з'ясуванні загальних ознак міфологізаційного процесу. Реалізація закону заперечення заперечення проявляється при розгляді історичних змін у процесі міфологізації: від первісного суспільства до сучасного, яке безпосередньо перебуває під впливом глобалізації та інформатизації. Закон переходу кількісних змін у якісні та навпаки відображено під час дослідження кількісного показника індивідуумів, які схильні до сприйняття різноманітних маніпулятивних методик, або тих осіб, що здійснюють маніпуляції над більшістю в приватних інтересах в українському суспільстві.

Таким чином, використовуючи діалектичний метод, ми можемо розглядати феномен міфологізації цілісно, виявляючи при цьому основні його закономірності. Так ми позбавляємося від суто феноменологічного описання окремого явища і наближаємося до пізнання істини та виокремлення евристичних перспектив, розкриття глибинної сутності предмету дослідження.

Вивчення феномену міфологізації передбачає й використання методу філософської рефлексії. Останню визначають як «тип філософського мислення, спрямований на усвідомлення та обґрунтування власних передумов, що потребують спрямування свідомості на себе» [13, с. 688]. Філософська рефлексія є необхідною в процесі вивчення предмета в

широкому історичному контексті, що значно розширює межі емпіричного рівня, сприяє виведенню дослідження до найширших узагальнень, до філософського категоріального рівня. Метод філософської рефлексії дозволяє окреслити найбільш глибокі, сутнісні характеристики феномену міфологізації. Крім того, рефлексія має містити і продукування, конструювання нових смислів філософських категорій. Поза філософською рефлексією предмет нашого дослідження «може усвідомлюватися або суто феноменологічно, себто виключно на рівні фіксації та опису її одиничних проявів (актів) у тих чи інших формах безпосередньої соціальної дійсності, або ж теоретично репрезентуватись на рівні загального... а не як цілісний соціокультурний феномен, віртуальна безмежність якого задається (детермінується) актуальною безмежністю об'єктивної діалектики» [92, с. 7].

Враховуючи те, що основною теоретичною базою дослідження стали переважно роботи психоаналітиків, структуралістів, культурологів, етнологів, антропологів, філософів-екзистенціалістів, теоретиків діалектичного й історичного матеріалізму, роботи вітчизняних філософів, за методологічну основу дослідження обрано поєднання екзистенційно-феноменологічної, культурологічної та діяльнісної методологій; доповнене методом соціально-філософського та історичного аналізу, загальнонауковими і загальнофілософськими методами, що дозволило виконати теоретичний аналіз використаної літератури і здійснити дослідження процесу міфологізації. Поєднання методологічних підходів не дозволяє сформувати єдиний істинний підхід до проблеми міфологізації масової свідомості. Навпаки, це дає змогу синтезувати окремі уявлення про феномен міфологізації, не сумісні, на перший погляд, між собою, однак такі, що допомагають розкрити складові концептуального розуміння процесу маніпулювання масовою свідомістю завдяки численним міфам і контрміфам.

Зважаючи на особливості становлення української культури, історії та взагалі формування українського етносу, а також тривале панування жорсткої

цензури, радянської ідеології та політики «інтернаціоналізму», констатуємо, що все це так чи інакше вплинуло на міфологізацію масової свідомості в сучасному українському суспільстві.

Процес міфологізації масової свідомості обумовлений низкою внутрішніх і зовнішніх чинників. Серед детермінант соціальної міфотворчості можна виділити комунікативну (потреба в комунікації та інформації); гносеологічну (потреба в пізнанні дійсності); соціальну (потреба в спілкуванні); психологічну (бажання мати впевненість у теперішньому і майбутньому); політичну й ідеологічну як потребу у легітимізації влади політиків і політичних партій, схвалення зовнішньо- та внутрішньополітичного курсу держави; культурологічну (розповсюдження нової культурно-естетичної та філософської концепції постмодернізму). У цілому, розглядаючи роль і місце міфів у масовій свідомості сучасного українського суспільства, доречно зробити короткий історичний екскурс щодо перепитій історичної долі України, зокрема, кількасотрічну відсутність незалежної держави, колоніальний статус українських земель, жорстку політику денационалізації українців, спроби знищення української культури з подальшою асиміляцією її з культурами держав-поневолювачів, придушення проявів національної самосвідомості тощо. Вивчення цього питання передбачає залучення історії, етнографії, культурології, антропології, соціології, лінгвістики та в цілому етнопсихології. Звернення до періоду залежності України від Російської імперії, Радянського Союзу, жорсткої політики влади по відношенню до українців, виокремлення основних функціонуючих міфів зовнішнього походження в українському соціально-культурному просторі дозволить окреслити особливості міфологізації та основні риси національного міфу.

Проведене соціально-філософське дисертаційне дослідження уможливило окреслення авторської інтерпретації провідного поняття. На нашу думку, міфологізація – процес спонтанного або цілеспрямованого

створення особливої міфологічної реальності задля підміни об'єктивної дійсності з метою впливу на масову свідомість, маніпуляції суспільною та індивідуальною свідомістю. Міфологізація свідомості супроводжує людство протягом усієї його історії, а до найбільш відомих і масштабних її прикладів можна віднести релігію. При цьому міфологізацію можна розглядати в якості ефективної технології управління великими масами людей з боку владних еліт. Сьогодні основною одиницею реалізації процесу міфологізації є соціальний міф. Під останнім ми розуміємо спонтанно або спеціально створений смисловий конструкт, що ґрунтується на актуальних у даний момент часу для певного соціуму або спільноти уявленнях та ідеалах, і виступає засобом регуляції суспільно-політичних відносин.

Дія і вплив міфу безпосередньо пов'язані з діяльністю всіх рівнів свідомості, особливо суспільної та масової. Наявність саме масової свідомості доведено наступними суспільно значущими явищами: функціонуванням громадської думки і засобів масової комунікації, численними формами масової поведінки людей. Однак щодо чіткої, загально визнаної дефініції феномену масової свідомості погляди науковців розділилися. Немає сумнівів, що вона посідає вагомe місце в структурі суспільної свідомості. Але сучасне суспільство породило і продовжує продукувати якісно новий тип масової свідомості, який, на нашу думку, суттєво відрізняється від масового свідомості, наприклад, кінця XIX – початку XX ст. Ця відмінність викликана насамперед соціально-економічними, політичними, культурними особливостями розвитку тогочасного і нинішнього суспільств, а сьогодні – ще й з потужним науково-технічним прогресом і глобалізацією всіх сфер суспільного життя.

Незважаючи на численні публікації, присвячені феномену масової свідомості, поки що відсутнє універсальне його тлумачення. Безперечно, для кращого розуміння даної проблеми необхідно звернутися до питання свідомості взагалі, що є одним з фундаментальних понять філософії,

психології та соціології. Традиційно свідомість розглядають саме ці науки, взаємодіючи між собою або ж використовуючи однакове методологічне підґрунтя. Свідомість являє собою внутрішній світ почуттів, думок, ідей та інших духовних проявів, які безпосередньо не сприймають органи чуттів і не стають об'єктами предметно-практичної діяльності ні самого суб'єкта, ні інших людей. В онтологічному аспекті існування свідомості визначається поняттями «суб'єктивна реальність», «ідеальне». В аксіологічному аспекті категорія ідеального висловлює ціннісне ставлення до дійсності. Ідеальне характеризує сутнісний зміст свідомості як суб'єктивної реальності. У психології визначення свідомості пов'язане зі здатністю суб'єкта виділяти себе із оточуючого світу, вмінням самоаналізу і самоспостереження, з її існуванням не тільки в індивідуальній, але і надіндивідуальній формі. Соціологія вивчає свідомість як сферу духовного життя суспільства, у якій осмислюються, обґрунтовуються, ідейно оформлюються і реалізуються інтереси та уявлення різноманітних соціальних груп, класів, націй і суспільства взагалі [13, с. 762].

Сама проблема свідомості багатопланова, тому до сьогодні тривають дослідження цього феномену в різноманітних наукових галузях, але часто вони є концептуально розрізнені. Виходячи з реальних пізнавальних процесів, маємо визнати існування не одного поняття свідомості, а цілої низки специфічних понять, що функціонують у відповідних сферах знання. Відповідно до цього філософське поняття свідомості суттєво відрізняється від тих понять, які використовуються у конкретних науках. До того ж проблема свідомості охоплює діалектичну єдність індивідуального і соціального. Не може бути асоціальної свідомості, вона існує лише як суб'єктивна реальність, тобто свідомість даного індивіда, який неодмінно є частиною певної системи соціальних відносин. При цьому важливо, що зазвичай проблема свідомості розглядається у двох аспектах: категоріях суспільної та індивідуальної свідомості.

Інваріантність полягає перш за все у взаємодії філософської і загальнопсихологічної наповненості категорії свідомості. У процесі дослідження свідомості філософія цікавиться насамперед її соціальною сутністю і функціями. Це питання на тлі соціально-філософського знання є питанням співвідношення суспільного буття і суспільної свідомості. Так, у вітчизняній філософії до 60-х років минулого століття переважав гносеологічний підхід, згідно з яким свідомість за допомогою діалектико-матеріалістичних методів розглядалася як історичне явище. Увагу акцентували на гносеологічній та онтологічній сутності свідомості, яка є цілком природним явищем, що відбувається в мозку і більш-менш однакова для всіх людей.

Важливо, що філософія постійно розглядала проблему свідомості, а вузькі наукові галузі – лише з XIX ст. Вивчаючи це питання, дослідники окреслили три методи: 1) соціологічно-статистичний метод вивчення свідомості за її продуктами, репрезентаціями, втіленням, за проявом масової (середньої) поведінки; 2) інтроспективний метод, який широко застосовується психологією та іншими суспільними/гуманітарними дисциплінами; 3) філософсько-науковий спосіб дослідження, що поєднує науково доведені факти і філософське розуміння свідомості як «буття в іншому» [96, с. 32].

Дослідження структури суспільної свідомості суспільствознавство в Радянському Союзі почалося з 60-х років минулого сторіччя (В. Келле, М. Ковальзон, Б. Поршнєв, Б. Грушин, А. Уледов, Г. Ділігенський та ін.). У дослідженнях цих учених суспільна свідомість постає або єдністю ідеології та науки, або єдністю ідеології та суспільної психології. Пізніше ці гіпотези об'єднали, утворивши синтез трьох компонентів. Було окреслено та узагальнено такі висновки, які використовувались у подальших наукових розвідках і зумовили напрацювання версій структурування суспільної свідомості: про співвідношення суспільної та індивідуальної свідомості; про

взаємозв'язок ідеології з іншими аспектами суспільної свідомості, насамперед з наукою і суспільною психологією; про відмінності між науково-теоретичною і буденною («практичною») свідомістю; про обмеженість гносеологічного критерію «істинності та хибності» свідомості для пояснення різноманітних форм відтворення дійсності (науки та ідеології, буденної та теоретичної свідомості тощо).

З другої половини ХХ ст. у вітчизняному суспільствознавстві почали вивчати поняття «масова свідомість». Складності в дослідженні мас і масової свідомості зумовлені теоретичними перепонами щодо інтерпретації цих понять і у вітчизняній, і в зарубіжній науці. Взагалі поняття «маса» і «масова свідомість» розуміють як особливо важливий системоутворюючий об'єкт комплексних досліджень, що передбачає об'єднання всього методологічного і методичного розмаїття наукових дисциплін, пов'язаних з вивченням соціуму і людини. Становлення поглядів щодо функціонування мас, особливостей масової свідомості, масової поведінки і масових настроїв є запорукою стабільної та ефективної діяльності всієї соціальної макросистеми. Адже ми пам'ятаємо, що саме маси визначають і практично втілюють будь-які трансформації в історії. У спеціальній літературі при вивченні маси протиставляються різноманітні наукові підходи. Так, за дисциплінарною спрямованістю вирізняють підходи:

1. соціологічний (розкриває місце соціально-масових явищ у структурі суспільства і системі соціальних взаємодій; розглядає масу як соціальну спільноту);
2. політологічний (виявляє місце маси і масової свідомості як елементів політичного життя суспільства, що зіставляє маси з політичною елітою і політичними інститутами, а масову свідомість та її еволюцію – з ідеологіями і політичною динамікою);

3. соціально-психологічний (концентрується на вивченні єдності масових психічних процесів і виникаючої на цьому тлі специфічної масової поведінки);
4. культурологічний (визначає місце і роль соціально-масових явищ у процесах культурного відтворення, зосереджується на проблемі «масової культури»);
5. соціально-філософський (інтегруючий, синтетичний, системно осмислює роль і місце масових реалій, отримані результати вбудовує у філософську картину світу) [137, с. 59, 69].

Стосовно даної типології відзначимо, що перелік можна продовжувати за аналогією, враховуючи при цьому ті або інші соціогуманітарні дисципліни. Таким чином, історичний підхід буде досліджувати зумовленість об'єктивних проявів мас за допомогою конкретних історичних подій суспільної практики; правовий підхід фокусується на розгляді мас у контексті розвитку держави і права, на виявленні правового в структурі масового; антропологічний підхід зосередить увагу на осмисленні специфічного типу «людини-маси»; аксіологічний підхід буде виявляти особливі цінності, що іманентні для маси і т.д. [75, с. 87].

Зазначимо, що сучасні дослідники (на відміну від більшості своїх колег з минулого, які розглядали масу переважно як деструктивну і навіть «злочинну» силу) розглядають масу не обов'язково в негативному світлі та не вважають її вплив на окремого індивіда несприятливим. Оскільки окрема людина керується власними мотивами, то маса позбавлена цього. Останній може бути притаманна будь-яка спрямованість: від руйнуючої до такої, яка щось створює.

На наш погляд, масова свідомість – складне, багаторівневе утворення в структурі свідомості, яке містить елементи всіх її форм, активно проявляється в період криз і нестабільності, виявляючи особливу здатність до навіювання, міфологізації та зовнішньої маніпульованості. При цьому під

масою ми розуміємо неусвідомлене, неструктуроване об'єднання великої кількості людей з метою досягнення певними особами політичних, економічних, соціальних або культурних завдань на основі спільних ідей, переконань.

Отже, вивчення основних принципів і методів інтерпретації міфу, маси і масової свідомості, дозволяє нам зробити певні висновки.

Міф – багатогранне явище, яке супроводжує людство з давнини і є основою однієї з перших форм свідомості. На сьогодні в полідисциплінарному науковому дискурсі немає єдиної точки зору стосовно розуміння сутності міфу й міфології. Тому в дослідженні останніх кожна гуманітарна дисципліна використовує свій підхід, спираючись на відповідні методологічні і методичні напрацювання.

З огляду на існування численних наукових досліджень, присвячених розумінню сутності міфу, можна виокремити основні підходи щонайменше у двох варіантах. До першого відносять такі підходи: гносеологічний, семантичний (лінгвістичний), структурно-функціональний, символічний, соціологічний, ідеологічний, психоаналітичний, семіологічний, діалектичний, політичний, постструктуралістський, синергетичний; до другого – абстрактно-алегоричний, матеріалістичний, філологічний, соціологічний, соціально-психологічний, трансцендентальний, структуралістський, символічно-романтичний, теїстичний.

Власне вплив міфу на окрему людину і суспільство в цілому безпосередньо пов'язаний з рівнями, видами і діяльністю свідомості. Сама проблема свідомості є однією з провідних проблем сучасної гуманітаристики, зокрема філософії, соціології, психології, політології, а її вивчення розпочали давньогрецькі мислителі. У процесі дослідження феномену свідомості перед науковцями поставали численні методологічні проблеми, які остаточно не розв'язані й до сьогодні. Так, вітчизняні дослідники досить активно використовують гносеологічний аналіз, який, у тому числі, застосовував і

марксизм. Але для частини теоретиків такий підхід виявився недостатнім, тому виник «подвійний» гносеологічно-соціологічний метод. Хоча у філософській площині останній виявився неспроможним. Таким чином, сучасна наука не змогла усунути методологічні проблеми при вивченні свідомості, зокрема і масової.

Маса – носій і «виробник» особливого типу свідомості – масового. Саме наявність останньої визначає основну відмінність мас від класично окреслених соціальних груп. Поняття «маса» і «масова свідомість» розуміють як особливо важливий системоутворюючий об'єкт комплексних досліджень, що передбачає об'єднання всього методологічного і методичного набору всіх наукових дисциплін, пов'язаних з вивченням соціуму і людини. Відсутність загальноприйнятого і універсального розуміння феноменів «маса» і «масова свідомість» безпосередньо вплинуло на наявність численних підходів щодо їх трактування.

Висновки до першого розділу

В історичній ретроспективі будь-які спроби подолання впливу міфологічного мислення на свідомість людини, у тому числі й шляхом раціоналізації, були невдалими.

Найбільш масштабним і вдалим прикладом міфологізації свідомості в історії людства є релігія – потужний і широко розповсюджений міф. Загалом, наприклад, християнська релігія сприяє ретрансляції міфологічної свідомості в сучасній культурі.

Взаємопов'язані процеси міфологізації та реміфологізації масової свідомості розвиваються паралельно, супроводжуючи розвиток суспільства протягом усієї його історії. Одні міфи обов'язково змінюються на інші, трансформуються їх функціональна спрямованість, але міфологічна свідомість, як і раніше, проявляється у свідомості сучасної людини.

Міфологізація реальності є важливим і невід'ємним підґрунтям політики усіх індустріальних і постіндустріальних суспільств минулого і нинішнього сторіч; потужним і ефективним засобом управління великими масами людей та легітимізації влади. Проте міфологізацію не слід розглядати лише у негативному світлі (як засіб маніпуляції), оскільки вона здатна виконувати й позитивні функції: консолідації соціуму перед зовнішньою або внутрішньою загрозою, набуття національної ідентичності.

У ХХ і ХХІ ст. масова людина стала ще більш уразливою до дії соціальних міфів, що загалом пов'язано з багатьма чинниками, зокрема науково-технічним прогресом, глобалізацією, залежністю від інформації та комунікації, інформаційними війнами тощо.

Сучасна соціальна міфологія за своїм маніпулятивним і часто деструктивним характером, створюючи ілюзію правдивості та беззаперечної істини, в цілому є породженням індустріальної цивілізації, глобалізації та інформатизації суспільства. Тому можна констатувати поділ соціальної міфології на давню та сучасну.

Список використаних джерел до першого розділу

1. Аверинцев С.С. Мифы. Краткая литературная энциклопедия. Москва : Советская энциклопедия, 1967. С. 776-882.
2. Андрієнко О.В., Андрєєва Т.О. Механізми соціальної міфотворчості в аспекті суспільства, що трансформується. URL: <http://www.stattionline.org.ua/pravo/62/8513-mexanizmi-socialno%D1%97-mifotvorhosti-v-aspekti-suspilstva-shho-transformuyetsya.html> (дата звернення : 05.03.2017).
3. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть : досвід соціально-філософського аналізу. Київ : ТОВ «Атлант ЮемСі», 2006. 502 с.

4. Анчел Е. Мифы потрясённого сознания. пер. с венг. Москва : Политиздат, 1979. 176 с. (Критика буржуазной идеологии и релятивизма).
5. Апинян Т.А. Тоска по мифу или миф как событие современности. *Философские науки*. 2004. № 11. С. 73-83.
6. Аристотель. Сочинения : в 4 т. Москва : Мысль, 1976. Т. 1. 550 с. (Философское наследие).
7. Аристотель. Сочинения : в 4 т. Аристотель. Москва : Мысль, 1983. Т. 4. 830 с. (Философское наследие).
8. Барт Р. Мифология. пер. с фр. С. Зенкина. Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 1996. 312 с.
9. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. пер. с фр. Г. Косикова. Москва : Прогресс, 1989. 616 с.
10. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования : пер. с англ. Москва : Academia, 1999. 956 с.
11. Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память. пер. Е. Еременко. Минск : Харвест, 1999. 1407 с. (Классическая философская мысль).
12. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. пер. с фр. Е. Самарской. Москва. : Республика ; Культурная революция, 2006. 289 с. (Мыслители XX века).
13. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия. главн. науч. ред. и сост. С.Ю. Солодовников. Минск : МФЦП, 2002. 1008 с.
14. Варивода Я.О. Масова свідомість як об'єкт національної безпеки. *Людина і політика*, 2001. №2. С. 88-95.
15. Вебер М. Избранное. Образ общества. Москва : Юрист, 1994. 702 с. (Лики культуры).
16. Вико Дж. Основания Новой науки об общей природе наций. пер. с итал. А.А.Губера. – Москва – Киев : «REFL-book» – «ИСА», 1994. 656с.

17. Вольтер *Философские сочинения*. Москва : Наука, 1988. 751 с. (Серия «Памятники философской мысли»).
18. Вундт В. *Введение в философию*. Москва : ЧеРо : Добросвет, 1998. 354 с.
19. Гвардини Р. *Конец нового времени. Феномен человека : Антология*. пер. с нем. Т.Ю. Бородай. Москва : Высшая школа, 1993. 349 с.
20. Гегель Г.В.Ф. *Энциклопедия философских наук*. Москва : Мысль, 1974. Т.1. Наука логики. 452 с.
21. Гегель Г.В.Ф. *Лекции по эстетике : в 2 т.* Санкт-Петербург : Наука, 1999. Т.1. 662 с.
22. Гегель Г.В.Ф. *Лекции по эстетике : в 2 т.* Санкт-Петербург : Наука, 1999. Т.2. 603 с.
23. Гегель Г.В.Ф. *Лекции по философии истории*. Санкт-Петербург : Наука, 2000. 479 с. (Слово о сущем).
24. Гердер И.-Г. *Идеи к философии истории человечества*. Москва : Наука, 1977. 703 с.
25. Гойман О.О. *Особливості сучасної політичної міфотворчості. Проблеми гуманітарних наук : Збірник наукових праць ДДПУ. Філософія. 2013. Вип.31. С. 40-50.*
26. Гойман О.О. *Міфологічний аспект сучасної масової культури. Проблеми гуманітарних наук : Збірник наукових праць ДДПУ. Філософія. 2013. Вип.33. С. 54-65.*
27. Гойман О.О. *Значення телебачення у процесі міфологізації масової свідомості. Українознавчий альманах. 2014. Вип. 17. С. 41-43.*
28. Гойман О.О. *Функції соціальної міфології (історико-філософський аспект). Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. 2014. Вип. 82 (№3). С. 187-191.*
29. Гойман О.О. *Маніпулювання масовою свідомістю в умовах сучасної гібридної війни. Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. 2015. № 1(117). С. 50-56.*

30. Грабовський С. Україна today: під прапором сталінізму. Соціальна міфологія «найкращого друга фізкультурників» і його послідовників. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2013. 320 с.
31. Грушин Б.А. Логические принципы исследования массового сознания. Вопросы философии. 1970. № 8. С. 91-99.
32. Грушин Б.А. Массовое сознание : Опыт определения и проблемы исследования. Москва : Политиздат, 1987. 368 с. (Над чем работают, о чём спорят философы).
33. Гуревич П.С. Социальная мифология. Москва : Мысль, 1983. 175 с. (Критика буржуазной идеологии и релятивизма).
34. Гуревич П.С. Феноменология мифа. Философские науки. 1991. №7. С. 91-97.
35. Гуревич П.С. Мифология наших дней. Свободная мысль. 1992. № 11. С. 43-53.
36. Дебор Г. Общество Спектакля. пер. с фр. С. Офертас, М. Якубович. Москва : Логос (Радек), 2000. 184 с. (Политика).
37. Деружинский В.В. Теория заговора. Самые известные мировые мифы и мистификации. Москва : Эксмо, 2010. 592 с. (Архив «Секретных исследований»).
38. Дидро Д. Сочинения : в 2 т. пер. с фр. В.Н. Кузнецов. Москва : Мысль, 1986. Т. 1. 592 с. (Серия «Философское наследие»).
39. Дидро Д. Сочинения : в 2 т. пер. с фр. В.Н. Кузнецов. Москва : Мысль, 1991. Т. 2. 604 с. (Серия «Философское наследие»).
40. Дилигенский Г.Г. В поисках смысла и цели: проблемы массового сознания современного капиталистического общества. Москва : Политиздат, 1986. 256 с. (Критика буржуазной идеологии ревизионизма)
41. Дроздовська О.М. Понятійно-категоріальний апарат масової свідомості як різновиду суспільної свідомості. Гуманітарний вісник ЗДІА, 2009. № 39. С. 121-138.

42. Дюркгейм Э. Социология : ее предмет, метод, предназначение. Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2006. 349 с. (Серия «История социологии в памятниках»).
43. Дюркгейм Е. Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії. Київ : Юніверс, 2002. 424с.
44. Зинченко В.П. Мифы сознания и структура сознания. Вопросы психологии. 1991. № 2. С. 15-36.
45. Зубко Г.В. Миф как составная часть общечеловеческого фонда. Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 13. Востоковедение. 2001. № 3. С. 3-15.
46. Ионин Л.Г. Социология культуры. Москва : Изд. Дом ГУ ВШЭ, 2004. 427 с. (Учебники высшей школы экономики).
47. Канетті Е. Маса і влада. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. 416 с.
48. Кант И. Лекции по этике. Москва : Политиздат, 1988. 505с.
49. Кассирер Э. Техника современных политических мифов. Вестник МГУ. Сер. 7. Философия. 1990. № 2. С. 58-69.
50. Кассирер Э. Опыт о человеке. Введение в философию человеческой культуры. Философские науки. 1991. № 7. С. 97-135.
51. Келле В., Ковальзон М. Формы общественного сознания. Москва : Изд-во политической литературы, 1959. 264 с.
52. Кесседи Ф. От мифа к логосу: Становление греческой философии. отв. ред. А. Зимбули. Санкт-Петербург : Алетейя, 2003. 360 с. (Серия «Античная библиотека. Исследования»).
53. Кольев А. Н. Политическая мифология : Реализация социального опыта. Москва : Логос, 2003. 384 с.
54. Косарев А. Философия мифа: Мифология и её эвристическая значимость : Учебное пособие для вузов. Москва : ПЕР СЭ ; Санкт-Петербург : Университетская книга, 2000. 304 с. (Humanitas).

55. Кравченко И.И. Политическая мифология: вечность и современность. Вопросы философии. 1999. № 1. С. 4-17.
56. Кэмпбелл Дж. Герой с тысячью лицами : Миф. Архетип. Бессознательное. Киев : «София», Ltd, 1997. 336 с.
57. Лебон Г. Психология народов и масс. Санкт-Петербург : Макет, 1995. 313 с. (Памятники здравой мысли).
58. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. Москва : «Педагогика-Пресс», 1994. 608 с. (Серия: «Психология: Классические труды»).
59. Леви-Стросс К. Структура мифов. Вопросы философии. 1970. № 7. С. 152-164.
60. Леви-Стросс К. Структурная антропология. Москва : Академический проект, 2008. 555с.
61. Ленин В.И. Полное собрание сочинений Москва : Государственное издательство политической литературы, 1963. Т. 41. 696 с.
62. Ленин В.И. Философские тетради. Москва : Изд-во политической литературы, 1965. 752 с.
63. Лифшиц М. Мифология древняя и современная. Москва : Искусство, 1979. 582с.
64. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культурология. Москва : Политиздат, 1991. 464 с.
65. Лосев А.Ф. Миф. Число. Сущность. Москва : Мысль, 1994. 919 с.
66. Лосев А.Ф. Диалектика мифа. Москва : Академический Проект, 2008. 303 с. (Философские технологии).
67. Лосева И.И. Миф и религия в отношении к рациональному познанию. Вопросы философии. 1992. № 7. С. 64-76.
68. Любимый Я.В. Современное массовое сознание: динамика и тенденции развития. Киев : Наукова думка, 1993. 144 с.

69. Майерс Д. Социальная психология. пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 752 с. (Серия «Мастера психологии»).
70. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия ; О военном искусстве. Москва : Мысль, 1996. 639 с. (Из классического наследия).
71. Малиновский Б. Магия, наука и религия. Москва : Рефл-бук, 1998. 304 с. (Созвездия мудрости).
72. Мамфорд Л. Миф машины. пер. с англ. Москва : Логос, 2001. 408 с.
73. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Москва : Государственное издательство политической литературы, 1961. Т. 21. 746 с.
74. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек : Исследование идеологии развитого индустриального общества. пер. с англ. А. Юдина. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 526 с. (Philosophy).
75. Марченя П.П. Современные подходы к изучению масс и массового сознания в истории: тенденции и результаты. Современные исследования социальных проблем (электронный журнал). 2010. № 3. С. 86-90.
76. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. Москва : Наука, 1976. 408 с. (Исследования по фольклору и мифологии Востока).
77. Мелетинский Е.М. Мифологические теории XX века на Западе. Вопросы философии. 1971. №7. С. 163-171.
78. Мелетинский Е.М. Клод Леви-Стросс и структурная антропология мифа. Вопросы философии. 1970. № 7. С. 165-173.
79. Мифологии древнего мира. пер. с англ. И. Дьяконова. Москва : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1977. 456с.
80. Мифы народов мира: Энциклопедия в 2-х т. гл. ред. С. Токарев. Москва : «Советская энциклопедия», 1987. Т. 1. А-К. 671 с.
81. Михайлов Ф.Т. Общественное сознание и самосознание индивида. Москва : «Наука», 1990. 224 с.

82. Мишучков А.А. Специфика и функции мифологического сознания Альманах «Восток». 2004. № 7 (19). URL: http://www.situation.ru/app/j_art_500.htm (дата звернення : 10.06.2015).
83. Моль А. Социодинамика культуры. пер. с фр. Б. Бирюкова. Москва : Издательство ЛКИ, 2008. 416с.
84. Монтескье Ш.Л. О духе законов. Москва : Мысль, 1999. 672 с.
85. Мор Т. Утопия. Эпиграммы. История Ричарда III. пер. с лат. Москва : Научно- издательский центр «Ладомир» ; Москва : Наука, 1998. 463 с. (Серия «Литературные памятники»).
86. Московичи С. Век толп : исторический трактат по психологии масс. пер.с фр. Т. Емельянова. Москва : Центр психологии и психотерапии, 1998. 480 с. (Библиотека социальной психологии).
87. Муляр В.І. Міф : деякі методологічні виміри дослідження. Гілея : науковий вісник. 2018. Вип. 128 (1). С.177- 180.
88. Мюллер М. Введение в науку о религии : Четыре лекции, прочитанные в Лондонском Королевском институте в феврале-марте 1870 года. пер. с англ. Е. Элбакян. Санкт-Петербург : Книжный дом «Университет», 2002. 264 с.
89. Назаретян А.П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. Лекции по социальной и политической психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 192 с.
90. Найдыш В.М. Мифология. Учебное пособие. Москва : КНОРУС, 2010. 432 с.
91. Ницше Ф. Сочинения : в 2 т. Москва : Мысль, 1990. Т.1. 829 с.
92. Новіков Б.В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму. Монографія. Київ : ПАРАПАН, 2005. 332 с.
93. Новий український тлумачний словник. укл. Н.Д. Кусайкіна, Ю.С. Цибульник; за заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. 608 с.

94. Новейший философский словарь. сост., гл. ред. А.А. Грицанов. Минск : Интерпресссервис ; Книжный дом, 2001. 1280 с. (Мир энциклопедий).
95. Общественное мнение и власть: механизм взаимодействия. А.А. Ручка, В.Л. Оссовский, В.А. Матусевич и др. Киев : Наукова думка, 1993. 136 с.
96. Общественное сознание и его формы. общ. ред. В.И. Толстых. Москва : Политиздат, 1986. 367 с.
97. Ольшанский Д.В. Психология масс. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 368 с. (Серия «Мастера психологии»).
98. Ортега-и-Гасет Х. Вибрані твори. пер. з ісп. В. Бурггарда, В. Сахна, О. Товстенко. Київ : Основи, 1994. 420 с.
99. Осипов Г.В. Социология и социальное мифотворчество. Москва : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФА·М), 2002. 656 с.
100. Парето В. Компедиум по общей социологии. пер. с ит. А.А. Зотов. Москва : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2008. 512 с.
101. Пивоев В. М. Функции мифа в культуре. Вестник МГУ. Серия 7. Философия. 1993. №3. С. 37-45.
102. Платон Сочинения в 3 т. пер. с древнегреч. Москва : «Мысль», 1971. Т. 3 (1). 687 с.
103. Политология : Энциклопедический словарь. общ. ред. и сост. Ю.И. Аверьянов. Москва : Изд-во Московского коммерческого университета, 1993. 431 с.
104. Політологічний енциклопедичний словник. навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. Київ : Генеза, 1997. 400 с.
105. Полосин В.С. Миф. Религия. Государство : Исследование политической мифологии. Москва : Ладомир, 1999. 440 с.
106. Попович М. Міфологія в суспільній свідомості посткомуністичної України. Дух і Літера. 1998. № 3-4. С. 57- 68.
107. Почепцов Г.Г. Имиджелогия. Москва : Рефл-бук, Киев : Ваклер, 2000. 768 с.

108. Почепцов Г.Г. Психологические войны. Москва : «Рефл-бук», Киев : «Ваклер». 2000. 528 с.
109. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. Москва : Лабиринт, 2000. 336 с.
110. Ранк О. Миф о рождении героя. Киев : Ваклер ; Москва : Рефл-бук, 1997. 250 с.
111. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты. пер.с фр. Москва : КАНОН-пресс-Ц : Кучково поле, 1998. 416 с. (Civitas Terrena : социальная теория, политика и право).
112. Рэдклифф-Браун А.Р. Структура и функция в примитивном обществе. Очерки и лекции. пер. с англ. Москва : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. 304 с. (Этнографическая библиотека).
113. Сорель Ж. Размышления о насилии. Москва : Фаланстер, 2013. 293 с.
114. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. пер. с фр. А.М. Сухотин. Москва : Логос, 1998. 296 с. (Феноменология. Герменевтика. Философия языка).
115. Спенсер Г. Личность и государство. пер. с англ. Челябинск : Социум, 2007. 200 с. (Библиотека ГВЛ. Серия «Политика». Фонд Либеральных программ «Свободный Мир»).
116. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. Москва : Политиздат, 1972. 303 с.
117. Тайлор Э.Б. Первобытная культура. пер. с англ. Москва : Политиздат, 1989. 573 с. (Библиотека атеистической литературы).
118. Тард Г. Социальная логика. Санкт-Петербург: Социально-психологический центр, 1996. 554 с. (Библиотека практической психологии).
119. Топорков А.Л. Мифы и мифология XX века: традиции и восприятие. URL: <http://www.ruthenia.ru/folklore/toporkov1.htm> (дата звернення : 21.05.2014).
120. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. пер. с англ. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 669 с. (Philosophy).

121. Туровский М.Б., Туровская С.В. Мифология и философия как формы знания. *Философские науки*. 1991. № 10. С. 3-20.
122. Уледов А.К. Структура общественного сознания (Теоретико-социологическое исследование). Москва : «Мысль», 1968. 324 с.
123. Ульяновский А.В. Мифодизайн: коммерческие и социальные мифы. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 544 с. (Серия «Маркетинг для профессионалов»).
124. Усов Д.В. Мифологізація свідомості в сучасному суспільстві : Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Київ, 2002. 16 с.
125. *Философский словарь*. под ред. И.Т. Фролова. Москва : Политиздат, 1980. 444с.
126. Фихте И.Г. Наставление к блаженной жизни. пер. с нем. Москва : Канон+, 1997. 400 с. (История философии в памятниках).
127. Флад К. Политический миф. Теоретическое исследование. пер. с англ. А.Г. Георгиева. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. 263 с.
128. Фрейд З. О сновидениях : тотем и табу. Очерки по теории сексуальности. пер. с нем. Харьков : Фолио, 2005. 414 с. (Мастера психологии).
129. Фрейд З. Толкование сновидений. Москва : Эксмо, 2013. 544 с.
130. Фрэзер Д.Д. Золотая ветвь : исследование магии и религии. пер. с англ. А.П. Хомик. Москва : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 1998. 458 с. (*Astrum Sapientiae*).
131. Хевеши М.А. Толпа, массы, политика : историко-философский очерк. Москва, 2001. 223 с.
132. Хевеши М.А. Социально-политические стереопиты, иллюзии, мифы и их воздействие на массы. *Философские науки*. 2001. № 2. С. 5-17.

133. Хейзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнего дня. пер. с нидерланд. и прим. В. В. Ошис. Москва : Издательская группа «Прогресс» : Прогресс-Академия, 1992. 459 с.
134. Хюбнер К. Истина мифа. пер. с нем. Москва : Республика, 1996. 448 с. (Мыслители XX века).
135. Цуладзе А. Политическая мифология. Москва : Эксмо : Алгоритм, 2003. 384 с. (Серия «История XXI века : прогнозы, перспективы, предсказания»).
136. Цимбал Т.В. Феномен еміграції: досвід філософської рефлексії. Київ, Кривий Ріг : Видавничий дім, 2012. 396 с.
137. Чернов Г.Ю. Социально-массовые явления: Исследовательские подходы. Дубна : Феникс+, 2005. 208 с.
138. Шеллинг Ф. Философия искусства. Москва : «Мысль», 1966. 496 с.
139. Шестаков В.П. Мифология XX века (Критика теории и практики буржуазной «массовой культуры»). Москва : «Искусство», 1988. 224 с.
140. Шестов Н.И. Политический миф теперь и прежде. Москва : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. 414 с. (Золотая коллекция).
141. Шиллер Г. Манипуляция сознанием. пер. с англ.; науч. ред. Я.Н. Засурский. Москва : Мысль, 1980. 326 с.
142. Шоріна Т.Г. Міфологізація масової свідомості: онтологічні та феноменологічні виміри. Вісник Національного авіаційного університету. Сер. : Філософія. Культурологія. 2014. № 1. С. 78-82.
143. Элиаде М. Аспекты мифа. пер. с фр. В. Большаков. Москва : Инвест-ПП, 1995. 240 с.
144. Элиаде М. Мифы, сновидения, мистерии. Москва : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 1996. 288 с. (Актуальная психология).
145. Юнг К.Г. Собрание сочинений. Психология бессознательного. пер. с нем. Москва : Канон, 1994. 320 с. (История психологической мысли в памятниках).

146. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов. пер. с англ. Киев : Государственная библиотека для юношества, 1996. 384 с.
147. Юнг К. Проблемы души нашего времени. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 352 с. (Серия «Психология классика»).
148. Gillmor D. We the media: Grassroots journalism by the people, for the people. Cambridge : O'Reilly Media, Inc., 2004. 334 p.
149. Jovett G.S., O'Donnell V. Propaganda and persuasion. Newbury Park etc., 1992. 431 p.
150. Lippman W. Public opinion. New York : Macmillan, 1960. 427 p.
151. Riesman D. a.o. The Lonely Crowd. New York, 1955. 296 p.
152. Tanasoiu C. Post-Communist Political Symbolism: New Myths – Same Old Stories? An Analysis of Romanian Political Mythology. Romanian Journal of Political Science, 2005. Vol. 5, № 1. Pp. 111-128.

РОЗДІЛ 2

МІФОЛОГІЯ У СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

2.1. Місце і значення міфів у масовій свідомості суспільств різного типу

Розглядаючи місце і значення міфів у масовій свідомості сучасного соціуму необхідно звернутися до питання взаємозв'язку особливостей міфотворчості з типом суспільства. Виявлення закономірностей функціонування традиційного, тоталітарного та ліберального типу соціуму дозволить окреслити особливості міфології та її впливу на масову свідомість громадян у кожному з них. Критерієм даної класифікації є міра свободи людини у тому чи іншому суспільстві.

Більшу частину своєї історії людство перебувало саме на етапі традиційних суспільств. Під традиційним суспільством ми розуміємо такі типи соціуму, що кардинально відрізняються від соціальних моделей Нового часу і сучасної індустріальної цивілізації (античність, Середньовіччя тощо), підвалиною яких є традиційні цінності, звичаї, обряди. За основу всіх політичних і соціально-культурних інститутів традиційного соціуму покладено релігійні та міфологічні системи. Часто воно сприймається як родоплемінне, примітивне і відстале феодальне. Зазвичай це соціум з аграрним устроєм, малорухомими структурами і такими способами соціальної і культурної регуляції, що базуються на традиціях.

У традиційному суспільстві перевага надається збереженню традицій, а не розвитку; наявна жорстка станова ієрархія, сталі соціальні спільності (особливо, у країнах Сходу). Регламентування життєдіяльності соціуму спрямоване на збереження соціокультурних принципів життя, що склалися протягом тривалого часу.

Зазвичай, традиційне суспільство є антиподом сучасного постіндустріального суспільства, відзначаючись статичністю, відсутністю будь-яких змін або всезагального поширення надбань сучасної цивілізації. До ознак традиційного суспільства також належать традиційна економіка,

колективна форма власності, низькі темпи виробництва, переважно аграрний уклад, стабільність структури, станова організація, низька мобільність, висока смертність, низька очікувана тривалість життя, задоволення людських потреб на мінімальному рівні, неприйняття нововведень, заборона на будь-який прояв свободи особистості.

Традиційне суспільство, як правило, являє собою сукупність груп людей, що перебувають на різних ступенях розвитку. Визначальним фактором розвитку таких соціальних одиниць є сільське господарство. Йому притаманний екстенсивний спосіб виробництва, застосування простих технологій, переважно використання ручної праці. За відсутності ринкових форм торгівлі переважає обмін та перерозподіл, що забезпечує збагачення окремих осіб або станів.

Більшість людей у традиційному суспільстві практично все життя перебуває в локальній спільноті (у маленькому населеному пункті, селі). Тому зв'язок сільської громади з рештою соціуму слабкий. Крім того, домінує принцип колективізму, при цьому небажаними є прояви індивідуалізму, оскільки колективні інтереси переважають над індивідуальними. Політичний устрій традиційного суспільства є авторитарним, що запобігає недотриманню звичаїв або спробам зміни існуючого устрою. Система управління в такому суспільстві доволі примітивна (спадкова влада перебувала в руках старійшин). Народ фактично жодним чином не впливає на політику. Авторитаризм поширюється і на економічну сферу, де діє командно-адміністративна система управління, а елементи ринкової економіки жорстко регулюються [7].

У традиційному соціумі поширена ідея про божественне походження особи, у руках якої зосереджена влада. У зв'язку з цим політика фактично повністю підпорядкована релігії та здійснюється тільки за священними канонами. Поєднання світської та духовної влади надало можливість для

тотального підпорядкування людей державі. Це в свою чергу зміцнило усталеність суспільства традиційного типу.

Людина в традиційному суспільстві сприймає світ та існуючий лад як щось усталене, цілісне, навіть сакральне. Це пов'язано насамперед з системною сутністю міфологічної свідомості, що проявляється на рівні індивідуальної та суспільної свідомості. Цілісний характер міфологічної системи зумовлений потребою за допомогою міфу задовольнити цікавість людини традиційного суспільства в процесі пізнання світу.

Духовність у традиційному суспільстві характеризується глибокими, вихованими з дитинства релігійністю і моральними настановами. Певні ритуали і догмати були невід'ємною частиною життя людини. Традиції, перекази і міфи передавалися переважно в усній формі.

Особливості традиційної міфології визначені специфікою первісного мислення. Зокрема, йдеться про «дифузність мислення» (Е. Мелентинський), тобто нечітке розрізнення суб'єкту й об'єкту, матеріального й ідеального [23]. Це стимулювало яскраві та насичені міфологічні сюжети. У традиційній міфології переважали уявлення про взаємодію надприродних і природних сил, їхнє взаємоперетворення. Найбільш міфологізованими подіями людського життя вважалися народження, весілля, смерть. У цілому міфологія традиційного суспільства виконує дві основні функції – пізнавальну і смислоутворюючу та спрямована на збереження традицій і звичаїв суспільства, усталених соціокультурних принципів життя. До міфів традиційного суспільства належать етіологічні, космогонічні, астральні, календарні, героїчні, есхатологічні та ін. []

Сучасні люди також живуть у межах тих чи інших традиційних міфів, що стосуються родинного життя, регламентації стосунків тощо. До найпоширеніших прикладів належать: батько – голова родини, мати – берегиня домашнього вогнища тощо (хоча в сучасній родині ролі можуть розподілятися по-іншому).

Таким чином, міфологія в традиційному суспільстві зумовлена традиціями і звичаями, має цілісний характер і покликана вдовольнити цікавість людей у процесі пізнання світу. Елементи традиційної міфології містяться в будь-якому соціумі, незалежно від його типу, зокрема в малих соціальних спільнотах (родина, рід, сільська громада тощо).

Наступний тип суспільства – тоталітаризм – є особливою формою державного устрою з яскраво вираженими негативними характеристиками. Поняття «тоталітаризм» (від лат. «totalitas» – цілісність, повнота) «означає політичну (державну) систему, що здійснює або прагне здійснювати заради тих або інших цілей абсолютний контроль над усіма сферами суспільного життя та над життям кожної людини» [5, с. 638].

Ідеї абсолютного підпорядкування індивіда державі вже більше двох з половиною тисячоліть. Давньогрецькі філософи, насамперед Геракліт і Платон, намагалися обґрунтувати доцільність існування тотального державного контролю над усіма сферами суспільного життя, теоретично розробити таку систему управління, яка б регламентувала соціальну організацію країни. Пізніше цю ідею розвивали утопісти епохи Відродження і Нового часу (Т. Кампанелла, Т. Мор, А. Сен-Симон), намагаючись віднайти та виправдати оптимальну модель державного устрою з акцентом на абсолютному контролі соціуму [24]. У XIX ст. ідеї тоталітаризму зустрічаються в працях Й. Фіхте, Г. Гегеля, К. Маркса, Ф. Ніцше та ін. Але вперше термін «тоталітаризм» вжито критиками режиму Муссоліні в 20-х роках в Італії (Дж. Амендола та П. Гобетті) [2], а в науковий дискурс він увійшов наприкінці 30-х років й ототожнювався з комунізмом, націонал-соціалізмом і фашизмом як можливими формами тоталітарної держави [5, с. 638]. Сьогодні тоталітаризм оцінюється різко негативно, оскільки має руйнівний і деструктивний вплив як на окремого індивіда, так і на суспільство в цілому.

До основних характеристик тоталітаризму належать, по-перше, монополізація влади однією політичною партією, одним харизматичним лідером (вождем, фюрером), який зосереджує всю повноту законодавчої та виконавчої влади, а судова система також беззаперечно виконує його вказівки. Лідер тоталітарної держави уподібнює себе месії, спасителю народу, тому перед сходженням на вершину політичної вертикалі він обов'язково руйнує колишню систему влади, знищуючи та придушуючи своїх опонентів і попередніх представників влади.

Потреба в сильному лідері з подальшою орієнтацією на нього викликана, на нашу думку, соціально-економічними, культурними і політичними умовами, що безпосередньо вплинули на характер людини. Розпад середньовічного світу, кризи і війни ХХ ст. сформували в людей занепокоєність, страх за свою безпеку, почуття безпорадності та своєрідний феномен «втечі від свободи» (Е. Фромм) [46]. У свою чергу підґрунтям тоталітаризму є масовидний тип свідомості, «масова людина», цим і пояснюється прагнення до вождізму.

Друга ознака тоталітаризму – знищення багатопартійної системи, запровадження і поширення в масі ідеології, що підтримує, прославляє та захищає інтереси провладної політичної партії. Останнє також передбачає заборону на критику влади та централізований системний характер пропаганди. Для інформаційного простору і лідерів тоталітарних держав властиве використання емоційної риторики зі словами-ярликами: «ворог народу», «буржуазний націоналіст», «імперіалізм» тощо. Жорсткий контроль держави (партії) над засобами масової інформації, монополія на інформаційній простір надає можливість для міфологізації влади, створення паралельної ілюзорної реальності. Формування і підтримка соціальної міфології використовується для цілеспрямованого впливу на маси, починаючи з дітей, в інтересах політичної еліти. Вплив соціальної міфології передусім спрямований на люмпенів незалежно від їх класової

приналежності. При цьому люмпенізованим прошаркам суспільства нав'язана віра в народну владу, в їх реальну участь у політичному житті. Але влада таким чином лише використовує люмпенів.

З останнього випливає наступна ознака тоталітаризму, що разом з попередніми має підтримувати владу – створення суспільно-політичних рухів для забезпечення протекції влади шляхом охоплення найширших верств населення. Такі рухи консолідують маси незалежно від віку, допомагаючи створити і підтримувати тотальний контроль суспільного життя. За сприяння активістів цих рухів і за умови використання механізму залякування в суспільстві панують підозра і шпіономанія. Розповсюджується зрадливість, підступність, навмисне демонстрування лояльності до режиму. Тоталітарна держава використовує масові суспільні рухи для формування показної демократичності та народовладдя. Останні базуються на певній єдиній ідеології, яка штучно створюється на основі міфів, на псевдонаукових теоріях та системно поширюється серед населення. Запровадження певної тоталітарної ідеології відбувається під гаслами боротьби за «краще життя», «світле майбутнє» тощо. Як показує історичний досвід, ідеологія тоталітаризму має утопічний, «квазірелігійний» характер, охоплює всі сфери життя людей і руйнує культурні традиції країни. За допомогою монополізації засобів масової інформації втілення й поширення ідеології в тоталітарній державі проходить легко, без особливих зусиль.

Наступною ознакою тоталітаризму є терор по відношенню до власних громадян. Для досягнення лояльного ставлення до влади проводиться політика державного терору, яка разом із тотальною пропагандою формує в людях невпевненість і постійне почуття страху. Починаючись зі знищення опозиції, терор розповсюджується на всіх громадян. Таке залякування атрофує в людей можливість і бажання індивідуального волевиявлення, розвиває підозрілість, страх і готовність жертвувати близькими заради власної безпеки. До того ж здійснюється мілітаризація суспільного життя:

армія, поліція, таємні служби набувають гіпертрофованого характеру і виступають у якості вагомого аргументу у внутрішній та зовнішній політиці.

В умовах тоталітаризму має свої особливості й економічна система, що перебуває під жорстким контролем держави й функціонує за замкненим, централізованим типом. Так досягається монополія в господарчій сфері: владна еліта отримує безмежний доступ до матеріальних ресурсів, а громадяни потрапляють у повну економічну залежність від держави. Ті ж власники підприємств або фінансисти (за капіталістичного способу виробництва), які відмовляються від співробітництва з владою, позбавляються своєї власності. Відбувається бюрократизація суспільства, знищення інститутів громадянського суспільства і повне заперечення їх значення.

Враховуючи наведену характеристику тоталітаризму, можна визначити відповідні властивості тоталітарної міфології. До особливостей останньої належить використання соціальних або ідеологічних міфів, основною метою яких є спотворення і навіть знищення дійсності шляхом створення паралельної ілюзорної реальності, активізації в людини необхідних соціальних реакцій. Така міфологія разом з пропагандою, діючи на почуття реципієнтів, є простою і зрозумілою. Міфологічні символи характеризуються високою емоційною насиченістю, провокуючи в людей активізацію амбівалентних почуттів любові і страху, обожнювання і жаху. Прикладом цього є образи вождів народу. З одного боку, їх боялися і ненавиділи, з іншого – обожнювали і навіть любили.

Для консолідації суспільства тоталітарна міфологія залучає бінарну опозицію «свої – чужі», «ми – вони», актуалізуючи образ держави – фортеці, оточеної численними ворогами. Саме «чужі» і «вони» – це вороги тоталітарної держави і цілісності його соціуму. Тому всі внутрішні соціальні, економічні, політичні проблеми пояснюються діями зовнішніх агресорів, а незгодних з цим громадян оголошують шпигунами інших країн, піддаючи

жорсткому суспільному осуду. Раніше в СРСР, а тепер і в Росії такими ворогами вважається Захід, зокрема США. У даному випадку ми погоджуємося, що «історична практика довела тривалість і стійку адаптованість до реальності, зокрема, радянської міфології» [41, с. 167]. Головне, що вимагається від народу – беззаперечна покора владі, віра в необхідність саме такого соціально-політичного устрою, у якому стійко переносиш негаразди, бідність і жертвуєш власним життям заради загального міфічного блага. Цінність людини в межах тоталітарної міфології нівелюється, оскільки власне «я» замінило колективістське «ми». Тобто немає окремої особистості з яскраво вираженою індивідуальністю, є лише пригнічений громадянин, життя якого нічого не варте. Наприклад, у радянському мистецтві використовували спеціально розроблену етику й естетику жертви для обґрунтування можливості і необхідності досягнення «світлого майбутнього». Власне, радянське вчення про комуністичне майбутнє людства як різновид спотвореного християнства і месіанське призначення робочого класу були міфологізовані, а поняття «Батьківщина», «держава», «партія», «народ» мали при цьому сакральне значення.

Важливою рисою тоталітарної міфології є агресивність, оскільки вона має на меті поширення в усьому світі своєї «правди». Зокрема, це стосується розповсюдження спочатку за допомогою зброї, а потім і ЗМІ ідеї світової комуністичної революції зі встановленням диктатури пролетаріату. Тому саме комунізм у СРСР можна розглядати як утопічний міф, який дозволив збудувати особливий тоталітарний режим.

Таким чином, тоталітарна міфологія в поєднанні з ідеологією і пропагандою стала дієвим інструментом для створення та підтримки непорушності існування відповідного державного устрою. Вона відрізняється компактністю, відносною замкненістю, простотою для розуміння, але одночасно зовнішньою агресивністю. Остання проявляється в намаганні переконати весь світ в істинності свого «вчення».

На відміну від тоталітаризму, ліберальні принципи і демократичні цінності в державі передбачають реальну реалізацію індивідом усіх громадянських свобод: слова, зібрань, віросповідання, доступу до альтернативних джерел інформації тощо. Відповідно до цього є суттєві відмінності між тоталітарною і ліберальною міфологіями, які витікають з особливостей кожної з форм правління.

Зауважимо, що поняття «лібералізм» (від лат. *liberalis* – вільний) застосовують для характеристики соціально-політичного вчення і суспільно-політичного руху, «основною ідеєю якого є самодостатня цінність свободи в економічній, політичній та інших сферах життя суспільства» [42, с. 554]. Розрізняють класичний і сучасний лібералізм. Базовими принципами класичного лібералізму є свобода та віра в можливість раціонального осягнення та перебудови світу. Ліберали акцентують увагу саме на індивідуальній свободі в усіх сферах життя, окрім економіки, на критичному ставленні людини до суспільного устрою, на повазі до людини з боку держави. У Декларації прав людини і громадянина 1789 р. було проголошено чотири основних права, які стали основою лібералізму: право на особисту свободу, приватну власність, безпеку і право захисту від насильства. Класичний лібералізм протистояв феодальним обмеженням свободи та передбачав реалізацію своєї фундаментальної вимоги – приватного володіння засобами виробництва, тобто розвитку капіталізму.

Розглядаючи принципи лібералізму, наголосимо на раціоналізмі та прогресивному дусі, рівності та справедливості. У класичному варіанті лібералізму свободу трактують найвищою цінністю особистості, що в суспільно-політичному житті виявляється у свободі слова, зібрань, віросповідання та втіленні всього комплексу громадянських свобод. Людина визнавалася вільною щодо релігійних уподобань, способу життя, шлюбних стосунків і реалізації інших особистісних інтересів. Однак якщо класичні ліберали інтерпретують свободу як відсутність обмежень, право вибору, то

сучасні розуміють свободу як право на особистісний розвиток і процвітання людства. Крім того, сучасний лібералізм відходить від егоїстичного індивідуалізму, надаючи перевагу еволюційному індивідуалізму та особистому зростанню. Умовою цього стає керована економіка, справедливість, «рівність як чесність» (Дж. Роулз), соціальна відповідальність і добробут людей.

Сьогодні більшість суспільств використовує саме ліберальну модель розвитку, зростає кількість ринкових держав, а на перший план висуваються проблеми індивідуального вибору. Ліберали у своїй суспільно-політичній практиці спираються на принцип демократії, розглядаючи її з позицій індивідуалізму та ототожнюючи з вільними виборами. Для запобігання тиранії більшості демократія має функціонувати в межах конституції. За визначенням, ліберальна демократія – «це непряма та представницька форма демократії. До політичної влади приходять шляхом перемоги у виборах, які проводяться на засадах формальної політичної рівності» [16, с. 128]. Ліберальна демократія «ґрунтується на конкуренції та виборі електорату. А це забезпечується політичним плюралізмом, співіснуванням великої кількості суперечливих вчень, конфліктуючих суспільних філософій та політичних організацій. Лібералізм характеризується чітким розмежуванням термінів «держава» та «громадянське суспільство», що досягається стримуванням влади уряду та існуванням автономних груп та інтересів, ринком або капіталістичною організацією економічного життя» [16, с. 128].

Історично демократія означає владу «демосу» як більшості або бідноти. Однак пізніше, в часи А. Лінкольна наприклад, демократія вже визначається як влада народу і для народу. Тим не менше до сьогоднішнього дня поняття «демократія» залишається дискусійним і неоднозначним. Але, незважаючи на це, більшість лібералів розглядають і використовують демократію для захисту прав громадянина від гноблення владою. Базою ж демократії є громадянське суспільство.

Відповідно міфологія в ліберальному суспільстві відзначена аморфністю, розмитістю, неоднозначністю, поліцентризмом і нестійкістю. Її важко аналізувати, оскільки дослідник свідомо або несвідомо буде перебувати під її впливом. Акцент у «ліберальній» міфології припадає на демократичні цінності. Так з'являється відчуття своєї необхідності, можливості впливу на державно-політичний механізм.

За умов зростання ролі інформації, домінування аудіальної та візуальної комунікації, появи сучасних електронних засобів зв'язку, а також процесу глобалізації, міфологія перетворилася на ефективний елемент маніпуляції свідомістю людей. Зокрема, у ліберальному суспільстві маніпулювання відбувається за рахунок демократичних цінностей і громадянських свобод. І не остання роль у цьому процесі належить засобам масової комунікації.

Підтверджують думки про маніпулятивність міфології в ліберальному суспільстві п'ять основних міфів Г. Шиллера.

По-перше, це міф про нейтралітет. Для досягнення найбільшого успіху маніпуляція повинна залишатися непомітною. Успіх маніпуляції гарантований, коли реципієнт переконаний у природності та неминучості всіх подій. Таким чином, важливо, щоб люди вірили в нейтральність основних соціальних інститутів. Вони мають бути запевнені, що уряд, засоби масової інформації, система освіти і наука знаходяться поза межами конфліктуєчих соціальних інтересів.

По-друге, міф про плюралізм засобів масової інформації. Уявлення про особистий вибір, реалізований в умовах культурно-інформаційної різноманітності, рекламується у світовому масштабі як характерна риса життя в Америці. Це основний міф для забезпечення успіху маніпуляції. Вибір та різноманітність – різні, але невід'ємні одне від одного поняття; вибір неможливий без різноманітності. Якщо реально предметів вибору не існує, то вибір або безглуздий, або має маніпулятивний характер. Вибір

також носить маніпулятивний характер, коли створюється ілюзія існування його сенсу.

По-третє, міф про відсутність соціальних конфліктів. Прагнення сконцентрувати увагу на недоліках революційних суспільних рухів – це лише один, міжнародний, аспект діяльності маніпуляторів свідомістю з приховування від громадськості реально існуючих панування та експлуатації. Маніпулятори, зображаючи картину життя всередині країни, повністю заперечують наявність соціальних конфліктів. Правляча еліта вимагає спрощення або спотворення соціальної дійсності. Правдивий аналіз і обговорення соціального конфлікту може лише посилити опір соціальній нерівності.

По-четверте, міф про індивідуалізм і особистий вибір. Значним успіхом маніпуляції, найбільш очевидним на прикладі Сполучених Штатів, є вдале використання особливих умов західного розвитку для увічнення як єдино правильного визначення свободи мовою філософії індивідуалізму. Це дозволило концепції індивідуалізму виконувати одночасно дві функції. Вона оберігає право приватної власності на засоби виробництва і виступає в якості охоронця індивідуального добробуту, припускаючи, а скоріше наполягаючи, що останній недосяжний без існування першого. На цьому і ґрунтується вся конструкція маніпуляції.

По-п'яте, міф про незмінну природу людини. Людські прагнення можуть сприяти соціальним змінам. При незначних очікуваннях переважає пасивність. У кожної людини, безумовно, можуть складатися власні уявлення щодо політичної, соціальної, економічної дійсності, однак спільним підсумком усіх цих уявлень буде колективна думка щодо людської природи. Зрештою, погляд на природу людини впливає на поведінку людей лише тому, що вони вірять, як саме їм треба чинити [48, с. 25-41].

Таким чином, міфологія в ліберальному суспільстві ґрунтується на демократичних принципах і громадянських свободах, дозволяючи

маніпулювати масовою свідомістю. За умов глобалізації, підвищення ролі інформації, появи нових електронних засобів зв'язку кількість міфів невинно зростає, тому доречно говорити про процес безперервної міфологізації дійсності.

Міфологія в ліберальному суспільстві покликана приховати наявні соціальні, політичні або економічні протиріччя, недоліки соціально-політичної організації, наявність певних корупційних схем владної верхівки тощо. Тому можна стверджувати, що такі поняття як «демократія», «громадянські права», «демократичні цінності» й інші за певних умов здатні перетворюватися на звичайні міфи.

Вище вже зазначалося, що традиційна міфологія поступилася місцем сучасній, тобто соціальній. Сьогодні актуалізацію і масове поширення соціальної міфології в суспільстві посилюють динамічно зростаючі процеси інформатизації та медіатизації (вдосконалення медіасередовища), внаслідок чого значно збільшуються маніпулятивні можливості та вплив міфів на суспільну і масову свідомість.

Потреба у створенні та подальшому розповсюдженні соціальних міфів безпосередньо пов'язана із встановленням політичного ладу на основі демократії та громадянського суспільства. Це передбачає інші прийоми впливу на маси, ніж в авторитарних або тоталітарних режимах. Найбільш поширеним і ефективним способом впливу є маніпулювання суспільною свідомістю. Інакше відбувається в умовах тоталітаризму або авторитаризму, де одна особа зосереджує владу, потребує легітимізації, тобто набуття авторитету в масовій свідомості. Таким чином, диктатору не потрібна маніпуляція, оскільки його влада заснована на беззаперечному праві панування і тотальному залякуванні.

Маніпулювання є цілеспрямованим прихованим впливом на психіку людини з метою зміни її думок, мотивів і дій. На думку С. Кара-Мурзи, «маніпуляція – спосіб панування шляхом духовного впливу на людей через

програмування їхньої поведінки. Цей вплив спрямовано на психічні структури людини, здійснюється приховано і ставить своїм завданням зміну думок, спонукань і цілей людей у потрібному владі напрямку» [11, с. 32]. При цьому людина не усвідомлює факту управління нею з боку суб'єкта управління. Тому обов'язковою ознакою маніпулювання є прихований вплив, що реалізується у двох основних напрямках. По-перше, завдяки спеціально створеному соціальному міфу, який маскує реальну мету і сам факт впливу. По-друге, за допомогою використання особливих ритуалів або дій замовчується зашифрована в них інформація.

Ефект певного впливу залежить від дії конкретного міфу на свідомість і сприйняття носієм даної свідомості змісту міфу. Існує зв'язок: чим більше значення для реципієнта має повідомлення, тим більший вплив воно зумовлює. Водночас чим більше розвинена рефлексія, тим менша схильність до навіювання ззовні та маніпулювання. Якщо за допомогою отриманої інформації в підсумку людина змінила свої погляди, ідеї, життєві орієнтири, то маніпулювання можна вважати вдалим. Захиститися від цього можна лише за умови розвитку критичного мислення, послідовного захисту власної позиції та за допомоги певної міри скептицизму.

З огляду на неможливість існування держави і, відповідно, суспільства в чітких межах того чи іншого устрою, простежуються лише основні елементи традиціонізму, тоталітаризму або лібералізму. При цьому частина дослідників, зокрема і філософів, наполягає на відсутності в західній філософській думці «демократичних ілюзій» (С. Кара-Мурза) [11]. Наприклад, замість «тоталітаризму» або «культу особи» тепер вживається поняття західного і східного деспотизму. Так, С. Московичи вважає основною відмінністю держави західного типу в тому, що він ґрунтується на не контролі над засобами виробництва, а над засобами інформації, використовуючи їх в якості нервової системи: «Східний деспотизм відповідає економічній необхідності, іригації і освоєнню трудових потужностей.

Західний же деспотизм відповідає передусім політичній необхідності. Він передбачає захоплення знарядь впливу або навіювання, якими є школа, преса, радіо і т. п. ... Все відбувається так, якби йшов розвиток від одного до іншого: зовнішнє підпорядкування поступається місцем внутрішньому підпорядкуванню мас, видиме панування підмінюється духовним, незримим пануванням, від якого неможливо захиститися» [25, с. 44].

Таким чином, припускаємо, що демократія, демократичні цінності західного суспільства і в цілому громадянські свободи – звичайні соціально-політичні міфи, поширені в масовій свідомості зацікавленими в цьому владними елітами. Міфологізація цих понять стала можливою завдяки перетворенню маніпуляції свідомістю на ефективну і потужну технологію панування, тому, власне, поняття «демократія» є досить умовним і вважається ідеологічним кліше» [11, с. 38].

Не останньою в процесі перетворення «демократії» на міф є масовізація суспільства, виробництва і споживання. Вище відзначалося, що зміна якісного складу соціуму і відповідно виділення в ньому «маси» дозволило говорити про специфічний різновид суспільної свідомості – масову. Тому були розроблені механізми впливу саме на масову свідомість, зокрема і маніпуляція. Власне, сам феномен маніпулювання не залежить від масовізації, а, за Х. Ортегою-і-Гассетом, притаманний людству з початку його існування, але фактично не мав поширення через особливість соціально-політичних умов [27]. Хоча про повномасштабне й агресивне застосування маніпуляції можемо говорити лише з появою на історичній арені мас. Успіх цього процесу забезпечується насамперед такими специфічними властивостями маси, як некомпетентність, низький рівень освіченості, а також нездатність до самостійного вирішення питання свого існування. Ці та інші специфічні якості маси, про які йшлося вище, дають можливість для необмеженого впливу на суб'єктів маніпулювання, зокрема і шляхом утвердження штучно сконструйованих соціальних міфів. При цьому

цілеспрямована маніпуляція свідомістю із залученням спеціально сформованого ланцюжка соціальних міфів включає в себе не лише міфотворчість, а й адаптацію уже створених міфів у масовій свідомості. Доречно навести думку Г. Лебона про те, що натовпу, масі не притаманна критична свідомість, тому процес мислення відбувається не категоріями, а образами, які зазвичай не мають нічого спільного з реальністю [19]. А видимість в історії відіграла значно більшу роль, ніж реальність. Виявлення цих закономірностей частково пояснює схильність масової свідомості до навіювання, маніпуляції та міфологізації.

Разом з масовізацією суспільного життя посилюють маніпулятивний вплив на масову свідомість і засоби масової комунікації. За допомогою останніх відбувається повний контроль над поширенням інформації, що формує уявлення, цінності, установки і поведінку людини. У підсумку ЗМІ певною мірою визначають процес соціалізації, завдяки якому на рівні особистості конструюється світ віртуальної реальності. Завдяки спеціальним прийомам при подачі інформації спотворюється соціальна дійсність, що чинить маніпулятивний вплив на масову свідомість.

Домінування в культурі образності за рахунок розширення візуальної складової й активізації образного мислення зумовлює посилення процесу міфотворчості та тиражування міфів у сучасному суспільстві. Таким чином, погіршуються фільтраційні можливості людини, втрачається можливість раціонального сприйняття дійсності. За останні десятиліття суттєво збільшилися можливості та потенціал для створення і розповсюдження соціальної міфології, а також її використання в корисливих цілях з боку політиків або бізнес-еліт. Таку ситуацію свого часу передбачив К. Ясперс [49]. На його думку, людство перебуває на межі нового «осьового періоду», під час якого земну кулю об'єднують мережею телекомунікацій, що може вкрай негативно позначитися на духовному розвитку людства. За допомогою нинішніх ЗМІ, зокрема й телебачення, яке в більшості країн залишається

провідним джерелом інформації, відбувається стандартизація суспільної та масової свідомості. Власне, особливості подачі інформації стимулюють механізми міфологічного мислення й відповідно активізують соціальну міфотворчість.

Окрім політиків, соціальні міфи застосовують і маркетологи. Саме формування і подальше стимулювання споживацького попиту є другим важливим завданням маніпуляції за допомогою соціальної міфології. Таким чином, соціальні міфи використовуються у двох сферах сучасного життя – політиці та економіці – для маніпуляції масовою свідомістю з метою легітимізації влади і суттєвого підвищення прибутків. Тому можемо говорити про стандартизацію й вразливість масової свідомості людства під впливом соціальної міфології.

Так, в Україні після революційних подій 2013-2014 рр. внаслідок політичних помилок і прорахунків у діяльності засобів масової комунікації, практично на міфологічні кліше перетворилися фрази «ідеали майдану», «євроінтеграція», «цінності Революції Гідності» тощо. Політичні еліти для маніпуляції свідомістю використовують міфи, що мають переконати суспільство в боротьбі з корупцією, реальному наближенні України до ЄС, а також позитивному ефекті від розпочатих реформ, чого поки що українські громадяни не відчували.

Отже, проведений нами аналіз дозволяє нам зробити такі висновки.

По-перше, можемо констатувати залежність особливості міфотворчості від типу суспільства, проте певні міфи традиційної міфології на побутовому рівні функціонують у будь-якому з трьох основних видів соціуму. По-друге, тоталітарна міфологія є агресивною для зовнішнього світу, простою і зрозумілою для реципієнтів тоталітарної держави, з обов'язковим використанням бінарної опозиції «свої – чужі», «ми – вони». Тоталітарна міфологія придушує в людині будь-які спроби прояву індивідуальності, акцентуючи увагу на колективістському «ми». По-третє, більш складною для

розуміння і дослідження є міфологія ліберального суспільства, що акцентує демократичні цінності й громадянські свободи. Головною функцією міфології в ліберальному суспільстві є маніпуляція свідомістю громадян для приховування наявних соціальних протиріч, недосконалості політичного устрою тощо.

Загальна нестабільна економічна і політична ситуація у світі, що склалася в кінці XX – на початку XXI ст., позначається на усіх рівнях суспільної свідомості людства. За таких умов відбувається активізація створення й поширення численних соціальних міфів, що сприяють подоланню на рівні духовно-практичного осягнення світу невизначеності ситуації, відтворюючи ілюзорний образ соціальної реальності. Тому масова свідомість сучасного суспільства є більш вразливою до дії безкінечного потоку міфів. До того ж цей процес поглиблюють технічний прогрес, глобалізація та переважання візуальної компоненти в культурі.

На особливостях міфології в соціально-культурному просторі України детально зупинимося нижче. А подальша логіка дослідження вимагає з'ясування детермінант соціальної міфотворчості.

2.2. Детермінанти соціальної міфотворчості

Трансформація змісту і сутності міфів зумовили особливості процесу міфологізації в сучасному суспільстві. Міцний зв'язок сучасної міфології з архаїчною дозволяє стверджувати, що остання, як і в давнину, буде мати не лише позитивну спрямованість.

Аналіз причин появи і функціонування соціальних міфів необхідний для дослідження міфології в соціально-культурному просторі України та для виокремлення передумов процесів де- та реміфологізації масової свідомості українства. Тому завдання даного підрозділу полягає у виявленні,

узагальненні, систематизації детермінант процесу міфологізації та в розпізнанні їхньої специфіки.

Передбачається, що провідними детермінантами соціальної міфотворчості є комунікативна, гносеологічна, психологічна, соціальна, культурологічна, політична й ідеологічна.

Для подальшого виокремлення детермінант міфотворчості, необхідно врахувати основні причини домінування міфу протягом усієї історії людства. Зокрема, на думку В. Полосіна, існує три основні причини невмирущості міфу навіть у період розквіту раціоналізму:

1) психологічна, що полягає у бажанні в майбутньому досягти далекого «золотого віку», тим самим надати осмисленість і відносну стабільність теперішньому та переконати в абсолютно стабільному майбутньому. Ця потреба проектується і на звичайні життєві ситуації, викликаючи відчуття відносної, тимчасової стабільності, соціального і особистого комфорту;

2) онтологічна причина. Сукупний досвід людства, накопичений до епохи раціонального пізнання, доступний обмеженій кількості еліти і відбитий в інакомовленнях, виявляється необхідним компонентом цілісного погляду на світ. Міф – унікальний засіб синтезу в пізнанні, без якого результати аналізу втрачають свою кінцеву цінність;

3) соціальна, адже міф виявляється об'єктивним й унікальним засобом збереження і використання сукупного суспільного досвіду, стає підсвідомістю суспільної свідомості [31, с. 41-44].

Сукупність цих причин не тільки зберігає, а й відтворює міфологічну свідомість, хоча б і в нових формах і з новими іменами [31, с. 41-44].

На нашу думку, найважливішою серед інших є комунікативна детермінанта, адже глобальні трансформації у функціонуванні цивілізації змінили значення інформаційної складової всіх сфер суспільного життя, внаслідок чого простежується залежність соціуму від інформації, яка швидко перетворилася на найцінніше надбання сучасності. «Для теперішнього часу

притаманне різке збільшення обсягів виробленої й спожитої інформації. За останні тридцять років вироблено більше інформації, ніж за п'ять тисяч літ до цього» [33, с. 13].

Уже неодноразово наголошувалось на важливості комунікації, її засобів і процесів у житті людства та розвитку цивілізації. У початковому, найбільш загальному розумінні на рівні буденної свідомості комунікація – насамперед спілкування. У науковому обігу є принаймні два значення цього поняття, що підкреслюють його належність до всіх гуманітарних галузей знання: 1) передача інформації або обмін нею; 2) повідомлення або одиниця переданої інформації. При цьому розрізняють вербально або невербальну (звукову – не звукову), навмисну і ненавмисну комунікацію, а також міжособистісну і масову [4, с. 314].

Зокрема, комунікація стає масовою з наступних причин. По-перше, великий розмір, анонімність і гетерогенність цільової аудиторії засобів масової інформації. По-друге, певні інститути й організації виступають джерелами комунікації. По-третє, економічна залежність засобів масової комунікації від реклами передбачає залучення й утримання максимально великої потенційної аудиторії споживачів для рекламного впливу. Це підтверджено формулою «чим більша аудиторія, тим більше прибутків від реклами», тому мас-медіа вимушені бути максимально розважальними для максимальної кількості споживачів [47]. За аналогічним принципом виробляється весь контент (інформаційне наповнення), навіть не розважальної спрямованості, наприклад новин або політичних ток-шоу.

Загалом технологічні нововведення спричинили соціальні трансформації, серед яких посилення значення комунікації й ролі інформації в сучасному світі. Відповідно до структурних змін у сучасному суспільстві Е. Тоффлер розробив концепцію про виникнення цивілізації Третьої хвилі, в основу якої покладено інформацію [43]. Дійсно, Третя хвиля повністю трансформувала суспільно-політичну, економічну і культурну складові,

створивши якісно інший стиль життя. Третя хвиля, за переконанням Тоффлера, вже почалася, значно посилюється і скоро досягне кульмінації, отримавши назву «інформаційний вибух», «постіндустріальна економіка» тощо [43, с. 15-17]. Для нас важливою є думка про те, що в Третій хвилі змінюється вся структура суспільства, ставши різнорідною замість однорідного соціуму Другої хвилі. Масовість змінила роздробленість (тобто людина стала атомізованою, але за потреби може об'єднатися з іншими для досягнення певних цілей). У новій системі між її елементами (різними установами і навіть окремими індивідами) частіше й у більших обсягах відбувається обмін інформацією. У свою чергу це породжує значний попит на комп'ютери, цифрові телекомунікаційні мережі та нові засоби інформації.

Дотичними до концепції Тоффлера є напрацювання соціолога М. Кастельса, який наголошує, що за останні три десятиріччя, у зв'язку з масштабним процесом глобалізації та стрімким розвитком засобів масової комунікації, виникла необхідність виділити потужну комунікаційну складову соціальної міфотворчості. Адже саме комунікаційні нововведення можуть породжувати нові форми і види міфотворчості. Важливо відзначити, що постійне виникнення і швидке розповсюдження сучасних засобів комунікації спровокували поступовий перехід від масового до так званого «мережевого» типу суспільства, у якому провідним є обмін інформацією за допомогою новітніх засобів комунікації. На думку М. Кастельса, «мережеве суспільство являє собою соціальну структуру, що характеризує, нехай і з великою різноманітністю проявів залежно від культурної та інституціональної специфіки, інформаційну епоху розвитку суспільства» [14, с. 25; 50].

Функціонування Інтернету, мобільної телефонії та їх продуктивної інтеграції сьогодні спричинило паралельний розвиток соціальних та комп'ютерних мереж. Тому за таких комунікаційних умов потенційно будь-яка людина одночасно поєднує функції комунікатора і реципієнта масового, групового та особистого (як анонімного, так і цілеспрямованого)

спілкування. Саме інформаційне повідомлення може відзначатися різноманітною формою з додаванням відео, звуку, анімації тощо, при цьому адресат його поширює, доповнює, змінює, пересилає або ігнорує. А теперішнє активне розповсюдження різноманітних гаджетів зумовлює збільшення кількості їх споживачів, що посилює залежність від інформації, поглиблюючи комунікаційний процес.

У контексті осмислення комунікативної детермінанти соціальної міфотворчості для нас важливі такі ознаки мережевої комунікації:

- відсутність ієрархічності, децентралізація, переважно горизонтальне та/або функціональне об'єднання учасників;
- гнучкість, рухливість, мінливість форм і конфігурацій; легкість і швидкість створення і розпаду структур;
- відкритість мережі для «входу» і «виходу»;
- загальнодоступність ресурсів мережі (насамперед – інформаційних);
- рівноправність учасників мережі незалежно від їх соціального статусу, конфесійної приналежності, ролі, масштабу, ресурсів;
- унікальність створених мереж [6, с. 113].

Важливим аспектом переходу до мережевого суспільства ще й на тлі інтенсивного розвитку засобів масової комунікації є створення розгалуженої системи альтернативних засобів масової інформації: електронних версій друкованих видань, новинних стрічок різноманітних інформаційних агентств, інтернет-щоденників, блогів, форумів тощо. Популярність соціальних мереж зумовлена «швидкістю донесення інформації, можливістю обговорення важливих соціальних, політичних, економічних, побутових та інших проблем з необмеженим колом осіб, які є учасниками соціальних інтернет-мереж» [30, с. 93]. Характерною особливістю сьогодення є активне використання можливостей Інтернету в різних цілях серед політиків і культурних діячів різного рівня, тобто блогів або сторінок у глобальних соціальних мережах (Twitter і Facebook). Для ЗМІ – це авторитетне джерело

інформації у відкритому доступі без прямого контакту з необхідною людиною, а для звичайних користувачів – можливість стати ближчими, хоч і віртуально, до свого кумира або іншої відомої особистості. У цілому подібна практика ведення своїх блогів, інтернет-щоденників тощо або віртуального спілкування посилюють принцип інтерактивності. Іншим наслідком такого явища є реальна можливість об'єднання людей в тимчасову або більш стійку соціальну спільноту з конкретною метою. Прикладом такого віртуального згуртування є заклик у соціальній мережі вийти на Майдан після відмови колишнього Президента України підписати угоду про Асоціацію з ЄС або волонтерські групи в соцмережах, що допомагають військовим шпиталям різних українських міст.

При цьому засоби масової комунікації, на думку М. Кастельса, мають доволі обмежену самостійність. Непохитність влади безпосередньо залежить від контролю над ЗМІ, які впливають на поведінку і свідомість людей. Особливо відзначимо диференціацію та сегментацію аудиторії, викликані бурхливим розвитком Інтернету й кабельного телебачення. Крім того, Інтернет провокує формування нового типу масового і самостійного спілкування.

Власне, названі зміни сутності комунікативних процесів у сучасному світі дозволяють визнати комунікативну детермінанту однією з провідних у процесі соціальної міфотворчості.

З огляду на суттєві модифікації, пов'язані з масштабним розповсюдженням мережі Інтернет, новітніх гаджетів, підвищенню впливу комунікаційних процесів, з урахуванням основних положень теорії М. Кастельса і концепції Е. Тоффлера, можна виділити такі сутнісні риси зміни характеру міфотворчості в умовах масової комунікації:

- маніпулятивність як провідна риса і кінцева мета, що проявляється в таємному й цілеспрямованому впливі сучасних соціальних міфів на свідомість мас;

- дистанційність міфотворчості, адже переважна більшість міфів створюється «на відстані», впроваджуючись за допомогою Інтернету і в подальшому поширюючись іншими комунікативними засобами;
- переважання власне соціальної міфотворчості (штучної), яка істотно відрізняється від архаїчної. Штучність міфотворчості підтверджується її провідними задачами: маніпулюванням масовою свідомістю, створенням і підживленням споживацької ідеології з подальшим стимулюванням продажу товарів і послуг, легітимізацією правлячої еліти тощо;
- безперервність соціальної міфотворчості: суттєве збільшення обсягу інформації стимулює зростання кількості міфів, які поширюються нескінченим потоком;
- еkleктичність міфологічного повідомлення, позаяк у нинішній період за домінування візуальності використовуються всі можливі засоби вираження: текст, картинка/фото, відео, аудіо, що значно підсилює вплив готового міфу на свідомість людини;
- маркетингова спрямованість сучасної міфології (формування споживацького попиту і, відповідно, збільшення продажів товарів/послуг/технологій);
- формування за допомогою міфології особливого типу сучасної, за Маркузе, «одновимірної людини» – невибагливої, усередненої та позбавленої критичного мислення [22];
- типізація міфологічного повідомлення проявляється в тому, що можливо простежити стандартне кліше, за яким створюється сучасний міф;
- усталеність і постійність сучасної міфотворчості, безперервна міфологізація всіх сфер життя;
- глобальність міфотворчості: внаслідок створення «глобального селища» (М. Маклюен) [20], міфи функціонують у глобальному інформаційному просторі;

- універсальність міфотворчості, що безпосередньо пов'язана з глобалізаційними процесами. Сьогодні творці міфів намагаються максимально дистанціюватися від національних міфів, щоб охопити якомога більше людей будь-якої національності, соціального статусу, конфесійної приналежності.

Актуалізація певних видів комунікації безпосередньо залежить від конкретних соціальних задач. На думку Г. Почепцова, періоди кардинальних змін потребують нових систем символів, «при цьому будь-які суспільства і минулого, і теперішнього «карають» за спроби порушення своєї системи символів... Подібна відмова від образів минулого достатньою мірою небезпечна, оскільки будь-яка культура дуже серйозним способом формує своє минуле, спираючись на процеси легітимізації себе, що йдуть саме звідти» [33, с. 18-19]. Тут важливий інформаційний процес, що має на меті створення необхідної самоідентифікації. Посилення тих чи інших інформаційних процесів залежить від історичних умов. Наприклад, зміна влади або президента в країні активізує інформаційні потоки, спрямовані на створення нової моделі минулого, як правило, це критика попередніх чиновників за безрезультатну політику і формування позитивного іміджу нового керівництва.

Разом з тим особливості й тип затребуваних ЗМІ визначаються суспільними потребами і потребами часу. Тепер, як і останні два десятиліття, більшість українців вважають телебачення основним джерелом надходження інформації та провідним розважальним типом журналістики. У період з початку Революції Гідності до прихованого вторгнення Російської Федерації на Схід України саме телевізійні мас-медіа почали створювати героїчний символічний простір, що мав на меті не тільки актуалізацію патріотичних почуттів у населення, а й відволікання уваги від нестабільної соціально-економічної ситуації в державі. Тобто телебачення почало «підживлювати» і популяризувати народжений у масах позитивний героїчний міф завдяки

інтерв'ю з військовослужбовцями та волонтерами з передової, репортажами із окопів та бліндажів окремих підрозділів ЗСУ, а також розповідями про самовіддану працю військових медиків на фронті та у тилу. Але через відсутність рейтингових державних телеканалів, процес позитивної міфологізації та критичної реміфологізації має безсистемний характер.

Відтак комунікативна детермінанта як «міфопороджуюча машина» допомагає цивілізації самоідентифікуватися. До цієї детермінанти сьогодні відносять мас-медіа, кіноіндустрію й масову літературу, які, взаємодіючи між собою, створюють «системну картину світу» (Г. Почепцов) [34]. Усі вони є безпосередніми проявами масової культури, маючи в собі ідеологічний елемент. Так, останнім часом ми спостерігаємо зміну пріоритетів у виборі героїв. Тепер це хоробрий і чесний солдат Збройних сил України, що захищає Батьківщину від окупантів-агресорів. При цьому і представники ЗСУ, й ворожі сили перебувають у площині насилля і агресії. Але перші з них є реальними героями і у свідомості більшості українців сприймаються схвально, у тому числі завдяки процесу позитивної міфологізації, оскільки солдати захищають рідну країну та її народ від подальшої інтервенції з боку сусідньої держави. Як правило, ці позитивні міфи народжуються «знизу», а не насаджуються «зверху».

У міфологізації масової свідомості важливу роль відіграє і література, що сприяє формуванню власної символічної моделі світу. Так, на дітей суттєво впливають казки та комікси, а на дорослих – любовні романи/мелодрами та детективи як провідні елементи буденного життя, що розповсюджується комунікативним способом. У цілому ж літературу, що безпосередньо не пов'язана з реальністю і виконує інші цивілізаційні цілі, можна віднести до художньої комунікації, яка орієнтована на отримання довгострокових результатів [33, с. 22].

Сьогодні текстова подача інформації (преса і книги), яка була поширеною й актуальною в минулому, поступилася місцем телебаченню. На

думку М. Маклюена, виникнення електронних засобів зумовлює повернення до форм долінійної комунікації [20]. Ще одним поясненням популярності телебачення є переважання в сьогоденні візуальності. Це не нове явище. Періодично в історії людства виникають етапи, коли віддається пріоритет візуальності.

Більша довіра до візуальної комунікації викликана тим, що людство напрацювало більш потужні фільтри для аналізу вербальної інформації порівняно з візуальною. Свідомість визнає останню спорідненою з дійсністю внаслідок своєї будови візуального знаку, який має в собі необхідність відповідності до дійсності. Вербальний знак символічний. Письмо/друк використовує лише окремі елементи візуальності, створюючи більш авторитетний варіант комунікації [33, с. 32].

У цілому найважливішою рисою сучасності є ігровий тип культури і театралізація, яка охоплює всі сфери життя. Більшість знакових подій мають елементи спектаклю або цілком належать до жанру шоу. Театралізація поглинула політику, що частіше нагадує галасливу виставу і перетворюється на засіб емоційної розрядки та відволікання від нагальних проблем у конкретній державі.

Таким чином, посилення ролі інформації та, відповідно, комунікації в сучасному суспільстві, повністю змінили цивілізацію. З огляду на вищевикладене, наше припущення про комунікативну детермінанту соціальної міфотворчості як одну з провідних не має сумнівів.

Наступною важливою детермінантою соціальної міфотворчості є гносеологічна. Вище зазначалося, що історично першою формою знання і світогляду є міфологія, яка складає невід'ємну частину культури. У давнину міф відігравав провідну роль у житті первісного суспільства, підтримуючи його цілісність і єдність. Людина через міф і ритуал пізнавала довколишній світ, почувала себе захищеною. Поступово міфологічні уявлення трансформувалися і змінилися, при цьому міф не тільки продовжував

існувати у свідомості, а й виконував свої функції. У людства не зникла необхідність у пізнанні дійсності, пристосуванні до мінливої реальності, а також орієнтації в сучасному житті.

Нині за умов інтенсивного процесу глобалізації, розпаду цивілізації, руйнування звичних вірувань і цінностей, що складають духовну основу, суспільство прагне до нових способів осягнення реальності, вигадуючи нові міфи. Останні є гарантією спокою, надії та ладу. Сучасні міфотворці, усвідомивши неможливість придушення одвічних людських інстинктів (страху, тривоги, сподівання та ін.), просто переорієнтують їх. Тому як у давнину, так і сьогодні, міфологія виступає надійним психотерапевтичним засобом, заспокоюючи і надаючи надію на краще.

Міф створює такий образ дійсності, який має співпадати із цінностями і очікуваннями носіїв міфологічної свідомості. У цьому процесі провідна роль належить символізації, яка активізує механізм архаїзації свідомості, коли минулий час для людей видається значно привабливішим. Тому, наприклад, більшість мешканців колишнього СРСР з ностальгією згадують радянські часи. І цим же пояснюється підтримка людьми пенсійного віку нещодавно забороненої комуністичної партії на парламентських виборах в Україні. У підсумку, незважаючи на всі негаразди життя в СРСР і недосконалість марксистсько-ленінської ідеології, міфологічна свідомість ідеалізує радянське минуле.

Створення позитивної національної міфології набуває особливого значення в умовах глобалізації, коли національні, етнокультурні та державні цінності нівелюються. Тому виникає проблема національної ідентифікації, яку здатен розв'язати позитивний національний міф. Оскільки суверенна українська держава постала відносно недавно, тому необхідні позитивні міфи, які б сприяли консолідації нації, утвердженню незалежної держави, вільного і самобутнього розвитку України тощо. Але на сьогодні шкідливі та негативні міфи існують і продовжують функціонувати – це численні

недеміфологізовані радянські, оновлені радянські, а також міфи так званої сепаратиської спрямованості (група «Оплот», численні православні групи УПЦ МП тощо).

Таким чином, потреба в інформації, пізнанні дійсності, пристосуванні до мінливої дійсності, створенні обнадійливої і привабливої картини світу визначають гносеологічну детермінанту соціальної міфотворчості.

Наступною важливою детермінантою соціальної міфотворчості є психологічна, адже індивід потребує захисту від несприятливих (соціальних, політичних, економічних) факторів життя, від тиску жорстокої дійсності (соціуму), тому міф здатний надати людині ілюзію розуміння світу. Нагадаємо, що в підсвідомості наявні ті чи інші елементи міфологічної свідомості: ірраціональність, чуттєвість, образність, бажання вічності тощо. Значення основних міфологічних уявлень і образів співвідносяться з давніми людськими відчуттями, з базовими емоціями індивідів (любов, радість, подив, гнів, страх, голод, сексуальний потяг та ін.), з психологічними універсальними і архетипами. Саме прагнення набути вічності і пов'язаний з ним пошук кінцевого смислу свого існування, усвідомлення власної смертності породжують у свідомості відповідні образи-символи. Тому єдиний для всіх міфологічних конструкцій архетип подолання смерті та досягнення вічного блаженного життя є підґрунтям практично всіх світових релігій. [1; 31, с. 41-42].

На сучасному етапі сприятливим ґрунтом поширення міфів, зокрема й в Україні, є некритичне ставлення до реальності, потреба очікування дива, високий ступінь довіри до джерел інформації, особливо телебачення, спрощене сприйняття дійсності, а також домінування візуальної культури. Для почуття впевненості в сучасному мінливому світі масовій людині необхідні усталені/стійкі уявлення про світ, основою яких мають бути спільна ідея, що об'єднує минуле з теперішнім і майбутнім, і традиційні цінності. Саме останні були перевірені часом і в минулому мали позитивний

ефект, тому їм індивід довіряє. Власне, появі соціальних міфів сприяють відповідний психологічний стан суспільства, відсутність політичної та економічної стабільності, наявність хиткого становища, коли посилюється ситуація і соціум може повірити в будь-яких ворогів або загрозу/катастрофу.

Цю думку поділяє і В. Півоев, для якого детермінантою появи міфів є утворення міфотворчої ситуації. Серед основних умов її виникнення «потреба в ілюзіях, високий рівень суспільної довіри, недостатній рівень загальної культури й достовірної інформації, емоційна напруга, колективність переживання і взаємозараження» [28, с. 98]. Ми поділяємо таку позицію, оскільки описані умови співпадають з реаліями сучасної української дійсності.

Кризові обставини різного генезису (революційні або протестні рухи, акції непокори владі, релігійні заворушення, військові конфлікти тощо) провокують появу соціальної занепокоєності. Вона характеризується невдоволенням новими соціальними порядками, відсутністю чітких й усталених цілей та орієнтирів, порушенням звичного ритму життя, схильністю до поширення чуток і перебільшень, домінуванням збуджених деструктивних почуттів (тривоги, страхів, невпевненості, агресивності), наявністю підвищеної дратівливості, схильністю до впливу лідерів або нових ідей. Ці руйнівні фактори значно підвищують сугестивність і сприйнятливості психіки людини. А там, де колективне збудження досягло за інтенсивністю і поширенням максимуму, можливе відносно миттєве, несвідоме і нерациональне розповсюдження будь-яких настроїв або форм поведінки (наприклад, паніки або патріотичного підйому). Проте ми не стверджуємо, що навіюваність масової свідомості – це лише особливість періодів криз і нестабільності. Навпаки, схильність свідомості людини до сугестивності обумовлена її біологічною природою. При цьому вважається, що одвічна й постійна здатність підпадати під навіювання – це характеристика людської сутності.

Але властивості сугестивності визначаються не лише біологічними і психологічними чинниками, взаємодіями та взаємовпливами людей протягом суспільного розвитку. Громадськість добре сприймає навіюваність, оскільки з'являється надія щодо можливості вдоволення тих або інших потреб та інтересів. Тому ця властивість активно використовується в політиці та рекламі.

Більшість спеціалістів відзначають, що під час економічних і політичних криз, революцій або військових конфліктів активізуються архаїчні вірування і культу, з'являється зацікавленість містикою й астрологією, а інформаційний простір переповнений численними екстрасенсами й іншими провісниками «світлого» майбутнього. Зазначені процеси демонструють суттєві зміни в структурі суспільної та масової свідомості. Тобто спосіб пізнання дійсності більшістю людей в кризовий період стає міфологічним.

Зокрема, яскравим прикладом є сучасний інформаційний простір України. Новий етап розвитку держави, а саме: бурхливі події Євромайдану і Революції Гідності, а потім військові події на Сході України спровокували появу численних астрологічних, нумерологічних та інших прогнозів від магів, екстрасенсів, астрологів, нумерологів, спеціалістів з езотерики щодо майбутнього нашої держави. Перманентно виникають пророцтва стосовно ситуації на Сході України, особливо в періоди загострення ситуації.

Архаїзація масової свідомості відбувається в декілька етапів: від соціально-психологічної кризи з посиленими почуттями невдоволення через формування власне архаїчних структур і завершується її міфологізацією. При цьому в масовій свідомості містяться лише окремі елементи міфології. Власне, готові міфи, особливо політичні, є результатом роботи політиків або ідеологів та поширюються лояльними до останніх засобами комунікації [39, с. 23].

Гранична ситуація провокує масову свідомість на пошуки компенсаторних механізмів, найпростішим з яких виявляється процес її архаїзації. Це відбувається в трьох основних напрямках:

- перший пов'язаний з втратою власної ідентичності особистістю, що аргументує пошук нових форм і способів ідентифікації з соціальним середовищем [39, с. 24]. Характерною особливістю міфологічної свідомості є потреба в приналежності до певної групи соціуму, злиття з нею і цілковита відмова від власної індивідуальності. Така соціальна інтеграція з колективом дозволяє індивіду почувати себе захищеним. Наприклад, у сучасній політичній міфології реальні проблеми замінено спрощеним варіантом одвічної боротьби двох міфологізованих спільностей (комуністи – демократи, патріоти – зрадники, наші – не наші тощо);

- другий напрямок активізації архаїчних структур можна визначити як персоніфікацію уявлень про причини суспільних змін, що згодом трансформується в образах «світлих» і «темних» сил, «героя» і «ворога». Оскільки безособовість або відсутність об'єктивних мотивів явища або події не сприймається міфологічною логікою. У нашому контексті важливим психологічним механізмом є процес персоніфікації лідера у своїй спільноті. У тоталітарному суспільстві зі спеціально сконструйованим міфологічним сприйняттям реальності народ може усвідомити свою єдність лише завдяки образу живого або померлого вождя, що з часом перетворюється в масовій свідомості на певний символ. Сучасна політична міфологія відзначається існуванням численних кандидатів на образ ідеального героя-вождя, кожен з яких має свій варіант вирішення проблемних суспільних і державних питань. Традиційно образу героя – уособлення добра і світла – в міфологічній свідомості протистоїть образ ворога, асоціюючись з темними силами і злом. Тому будь-які невідповідності задекларованій програмі дій, поразки або прорахунки можна пояснити протидією ворогів. Міфічні й недосяжні сили зла – це першопричина всіх негараздів нашої дійсності. Відповідно до

ідентифікації конкретної спільноти, у тому числі політичної партії, ворогами можуть виступати «комуністи», «агенти Російської Федерації», «псевдопатріоти» та інші;

- третім напрямком архаїзації масової свідомості в кризовій ситуації є актуалізація міфологічних уявлень про час і простір. Міфологічний час розподіляється на два періоди: «передісторію», яка пояснює теперішні події, і власне «історію», що починається тут і зараз. Відсутність розуміння логічного розвитку історичного процесу припускає можливість повернутися в будь-який часовий проміжок передісторії. Тому залежно від політичної спрямованості партії або громадської організації надаються варіанти повернення, хоча б часткового, до певного історичного періоду (найчастіше пропонували радянський або його елементи). У міфологізованих моделях минуле видається кращим за сьогодення. Це і є причиною емоційного сприйняття масовою свідомістю певних історичних подій. Тому міфологізація минулого і перенесення уявлень з минулого на майбутнє спричиняє підміну опису цілі описом засобів її досягнення. Подібне «подовження сьогодення» виступає компенсаторним засобом, оскільки заповнює страх і невпевненість, що викликає відчуття «закінчення часу» [39, с. 29]. В умовах розчарування звичайної людини в рекомендованих моделях покращення життя вона самостійно шукає засоби компенсації перенесення в інший екзистенційний простір. Найпростіший спосіб – це ідентифікація себе з дійовими особами телевізійних серіалів. У такому випадку життя телегероїв сприймається більш реальним, ніж власне. У підсумку, найбільш затребуваний телевізійний продукт у глядачів – телесеріали, які є основою сітки мовлення більшості телеканалів.

Ми вже зазначали, що після розпаду СРСР була зруйнована радянська міфологічна модель світу. З позиції індивідуально-психологічного сприйняття окремої людини така масштабна суспільно-політична трагедія сприймалася як крах всесвіту. Для того щоб пристосуватися до нових умов

життя, знадобився час – це період активної діяльності колективного несвідомого. Саме образи і символи останнього заповнюють ту порожнечу, яка утворилася після знищення звичної ціннісно-сміслової системи. За умови подібних суспільних змін у масовій свідомості раціональне витісняється ірраціональним. Тому часто повторюваний міф сприймається як істина.

На початку XXI ст. в Україні спостерігалася відносна стабільність соціально-економічного і політичного життя. Проте це була більше своєрідна зовнішня стабільність, яка мала заспокоїти населення. Реальний стан економіки був незадовільний, тому світова фінансова криза 2008 року відбилася на українській державі. Тому почуття тривоги, страху і нестабільності супроводжують нас у повсякденності. Але з кінця 2013 року Україна вступила в наступну кризову фазу свого розвитку, яка відзначена Революцією Гідності, анексією Криму Російською Федерацією і початком збройного протистояння на Сході України, що переросло в «гібридну» війну, розв'язану Російською Федерацією. У зв'язку з цим виникла проблема біженців із зони бойових дій, велика кількість зброї на мирних територіях, інфляція, постійне зростання цін і комунальних платежів і таке інше. Відтак суспільство потребує позитивної динаміки, що має підтримати соціальний оптимізм і почуття надії на краще майбутнє, та патріотичної пропаганди, схваленої державою.

При цьому відчувається глибоке масове розчарування, спровоковане владою, яка вже не одне десятиліття анонсує початок процесів демократизації, побудови громадянського суспільства та перманентного проведення реформ. Але фактично життя пересічного українця не покращується, а лише погіршується. Внаслідок цього простежується тенденція бачити на чолі держави сильного лідера-патріота, який зумів би навести лад та об'єднати соціум. Це очікування позитивних змін – сприятливий ґрунт для міфотворчості. Можливо, тому поширені міфи про

великого політика-вождя. Щоразу поява нової особистості в національному політикумі асоціюється в масовій свідомості з позитивними змінами. Причиною цього є вплив міфу, що зумовлює прихід даного політика. Для нього спеціально створюється міф, який формує «потрібне» світовідчуття і паралельну реальність, пов'язану з подіями і вигадками стосовно персони; обіцянки стабільності, закінчення війни тощо. Наділення міфологічними рисами людей або життєвих ситуацій підсилює їх вплив на масове несвідоме, згодом впливаючи на масову свідомість і поведінку.

Таким чином, активізація ірраціональних елементів підсвідомого, актуалізація певних архетипних конструкцій у період соціально-економічної, політичної та культурної кризи, відсутність стабільності та впевненості в майбутньому є підґрунтям психологічної детермінанти соціальної міфотворчості.

Соціальна детермінанта сучасної міфотворчості так чи інакше пов'язана з уже проаналізованими вище комунікативною, гносеологічною та психологічною. Одним з проявів соціальної детермінанти є замовлення держави (варіант – окремої політичної сили) на створення відповідної міфології, спрямованої на легітимізацію і зміцнення її влади.

Міфи давно не вважаються ознакою минулого і примітивного суспільства. Кожен з нас, не помічаючи цього, все життя живе в межах тих чи інших міфів. Персона політика будь-якого рівня зазвичай міфологізована. Створенням іміджу для суспільного або політичного діяча займаються іміджмейкери або політтехнологи, і це завжди є ефективною сферою для міфотворчості. Соціальні міфи виникають з певних суспільних, групових або особистих інтересів при використанні всіх можливих засобів.

Політичні міфотворці враховують, що в сучасному міфі віддзеркалюється певні бажання аудиторії [32, с. 170]. Тобто при створенні іміджу політика-лідера або партії враховуються соціальні очікування і сподівання електорату. Це можна простежити на прикладі політичних сил,

які проходять у Верховну Раду України. Саме це, на нашу думку, дасть змогу проілюструвати соціальну складову сучасної міфотворчості.

Проте спершу вважаємо доречним наголосити на умовах «легітимізації» політичного міфу масовою свідомістю. На думку В. Полосіна, перше – це співпереживання, що проявляється і ґрунтується на «підсвідомій, ірраціональній переконаності в наявності аналогії між нинішньою проблемною ситуацією і ситуацією з минулого, яка закодована в міфі і в якій уже відомий результат» [31, с. 169]. Така чуттєва віра трансформує міфічну історію в реальну модель для сьогодення і здатна спровокувати у свідомості «відчуття істинності» можливого політичного наміру. Отже, міф слугує стандартним прикладом, беззаперечним критерієм для сприйняття реальних ситуацій. Це завжди використовує правлячий клас для впровадження і подальшої популяризації загальнообов'язкових міфів і в цілому міфології, що дозволяє піднести право еліти на владу як обране, Богом дане.

Другою необхідною умовою легітимізації суспільною свідомістю політичної дії є індивідуальна відповідність особистості політика, тобто виконавця сучасного «бажаного», його міфічному прототипу [31, с. 170]. Будь-якому політичному суб'єкту для ідентифікації з міфічним зразком необхідно створити «свій» міф, щоб реципієнти підсвідомо ототожнювали реальну людину з її міфічним прообразом. У підсумку, головному персонажу «нового» міфу необхідно відповідати сталим архетипним конструкціям, які зберігаються в підсвідомості кожного індивіда.

Політичну культуру, з одного боку, визначають традиції, вірування, звичаї, які передаються з покоління в покоління, а з іншого – трансформація цих уявлень відбувається згідно з мінливими умовами політичного життя суспільства. Оскільки Україна тривалий час перебувала в складі СРСР, то політична культура тоді була чітко окреслена і максимально ідеологізована. Тим більше, що радянські вибори були формальними і створювали тільки

ілюзію вибору, оскільки наперед були відомі їх результати. До цього слід додати і жорстку цензуру, відсутність багатопартійності і політичного плюралізму.

Припускаємо, що активність міфотворчості в Україні може бути пов'язана з дискредитацією поняття «ідеологія». Радянську ідеологію, яка орієнтувала людей на хибний шлях – комунізм, визнали псевдонаукою та псевдорелігією. На початковому етапі це дозволило поширювати в пострадянському суспільстві демократичні цінності. У свідомості відбувалася руйнація колишніх ідеалів і нібито поступове утвердження демократичного мислення. Проте на практиці цей процес виявився тривалим і малоефективним, тому очікування кращого майбутнього змінилося розчаруванням. Колишні соціальні норми виявилися зруйнованими, а нові перебувають у зародковому несформованому стані. Як результат провідними деструктивними почуттями в суспільстві стали тривога, неспокій, заздрість, образа, озлобленість, розгубленість, розчарування і соціальний песимізм. Соціум почав морально й інтелектуально деградувати. Брак чітко визначеної національної ідеї, що мала б відповідати національним інтересам, і відсутність стратегічного плану реформування країни призвели до зміни тоталітарної радянської міфології новою соціальною міфологією. Остання виконувала ідеологічну функцію і мала допомогти населенню пережити кризу кардинальної зміни соціально-політичного, економічного та культурного ладу.

У 2014 р. на позачергових виборах до ВР вперше за 23 роки комуністична партія не змогла подолати п'ятивідсотковий бар'єр. На нашу думку, цьому сприяли не тільки позиція українських комуністів стосовно Євромайдану і Революції Гідності, а й поступовий процес декомунізації, що розпочався після 1991 р. Для більшості українців марксистсько-ленінська ідеологія виявилася чужою і навіть незаконною, особливо на тлі відкриття численних злочинів радянської влади проти України та її громадян,

включаючи три Голодомори. Не додало політичних дивідендів КПУ її лояльне ставлення до Російської Федерації та заперечення російської військової агресії. Тому логічним підсумком стала не тільки заборона діяльності комуністичної партії, а й нещодавно ухвалений ВР пакет законів про декомунізацію (яка фактично є методом деміфологізації), яким передував так званий «ленінопад». Тобто на тлі складної соціально-політичної ситуації та війни на Сході України молоде покоління українців свідомо деміфологізує міфи радянської системи, у тому числі й ідеологічні. Натомість народ творить позитивні міфи, що стосуються минулого і сьогодення України (ідеалізація славетного козацького минулого, героїзація Небесної Сотні, подвиги «кіборгів» тощо).

Зміна політичних уподобань українців продиктована соціально-психологічними й ідеологічними чинниками. Ми вже відзначали, що під впливом Євромайдану, Революції Гідності, економічної, інформаційної та реальної війни з Російською Федерацією відбулася трансформація свідомості та світогляду громадян, а також активізація національної свідомості. Згідно з новими соціально-економічними, геополітичними і культурними перетвореннями в державі, певним чином модифікувалися обіцянки політиків. Однак політичний міф не потребує підтвердження своєї істинності, оскільки сприймається нами як реальність, над якою не потрібно замислюватися. Для усвідомлення політичного міфу, безперечно, потрібне превалювання фактору віри, а для результативної «фіксації» в нашій свідомості – певних політичних ідей, слоганів, ритуалів, і необхідна успішна передвиборча кампанія. Саме тому остання використовує методи маніпуляції і реклами, створюючи в потенційного виборця далекі від реальності уявлення про конкретного політика або партію.

Сьогодні українство зазнало суттєвих соціокультурних модифікацій, що змінили свідомість, світогляд і поведінку народу. Фактично ми живемо на зламі культур, оскільки, з одного боку, переважає масова, а з іншого – вже

активно функціонує постмодернізм. Провідною рисою сучасності залишається нездатність критичного сприйняття дійсності, а постійне перебування в стані кризи і нестабільності знищило раціональні основи пізнання в суспільстві. Потреба регламентувати реальність і спровокувала свідомість створювати і сприймати міф. Останній формує максимально спрощену паралельну дійсність за допомогою міфосюжетів, що спираються на систему символів. Міф згуртовує і навіть конструює суспільство, сприяючи безперервному процесу творення нових соціальних міфів.

Таким чином, політичним замовленням на створення позитивної міфології для легітимізації та зміцнення влади, відтворенням соціально-економічних очікувань електорату в передвиборчих міфах і обіцянках можна підтвердити функціонування соціальної детермінанти сучасної міфотворчості.

З огляду на домінування постмодерну не тільки в якості культурологічного феномену, різновиду мистецтва і літературного напрямку, а й специфічного типу мислення, вважаємо за необхідне виділити і обґрунтувати культурологічну детермінанту соціальної міфотворчості. На думку З. Баумана, «постмодернізм – епоха не стільки в розвитку соціальної реальності, скільки свідомості» [3; 5, с. 643-644].

Культура постмодернізму рефлексивно почала формуватися на тлі розвитку інформаційного суспільства й проголосила гасло «відкритого мистецтва», взаємодіючи зі старими і новими стилями. Власне, перехід до постмодерністського мислення не витіснив з духовного життя суспільства елементів міфологічної свідомості. Активізація міфу відбувається за умови зміни провідної ролі раціоналістичного світорозуміння або за її втрати. У культурі постмодерну такі події викликані глобальними процесами, що позбавляють легітимності звичну систему цінностей. Звернення постмодерну до раціональності в суспільній свідомості пробуджує компенсаторну реакцію

в колективному несвідомому. Саме цим пояснюється активне сприйняття міфів масовою свідомістю.

У культурно-естетичному сенсі постмодернізм проявляється осягненням досвіду художнього авангарду, нівелюючи межі між раніше самостійними сферами культури і рівнями свідомості: науковою і буденною свідомістю, високим мистецтвом і кічем. Фактично постмодернізм у культурі став відповіддю на радикальну зміну поглядів стосовно місця культури в житті суспільства. У сучасному постіндустріальному (або інформаційному) соціумі з інноваційними винаходами постмодерністськими ознаками культури є безперервність/усеприсутність і фрагментарність/переривчастість, що проявляються в провідному жанрі сьогодення – онлайн-новинах.

Сучасна культура віддзеркалює процеси і зміни, що відбуваються в соціумі та свідомості людей, її складових. Перехід суспільства до постіндустріальної епохи зумовлений зверненням культури до періоду полістилізму і постмодернізму. Світогляд людини індустріального (сучасного, капіталістичного, ринкового) суспільства має такі риси: прагнення до створення універсальної картини світу за єдиними початками; переконання в доступності людському розуму абсолютного знання про ці початки; прагнення до повного втілення цього знання в дійсності; переконання, що така реалізація сприятиме збільшенню щастя людей; впевненість у поступальному, прогресивному розвитку людства, у пріоритеті теперішнього перед минулим, а майбутнього перед сьогоденням [44].

Способом репрезентації реальності у свідомості людини вважають мову. При цьому постмодернізм розглядає не стільки мову, скільки написаний текст, тобто так звану «текстуалізацію» реальності. Під текстом можна розуміти будь-що, він не є чітко окресленим конструктом, а суть його знаків визначають контексти. Будь-який знак може створити безліч інтерпретацій, контекстів. Тому «текстуалізація» реальності руйнує міф про

присутність. Адже один текст можна зрозуміти через інший, внаслідок саме поліконтекстуальності знаків.

З поняттям «текстуалізації» реальності та розмаїттям технічних засобів пов'язана можливість безперервного тиражування. У сучасному постіндустріальному суспільстві інформація відіграє провідну роль, а постійно оновлювані технічні засоби посилюють значення комунікації. Тому нині відсутні проблеми із відтворенням і тиражуванням культурних або мистецьких продуктів. Часто результати творчості митців-постмодерністів не можна назвати оригінальними творами, оскільки вони мають компілятивну природу. Відтак виникає питання про існування мистецтва як унікального і неповторного результату людського таланту. Хоча, з іншого боку, зміною статусу культури є те, що сучасний митець не працює з чистим матеріалом, який завжди є відносно культурно освоєним. Це пояснюється і величезним обсягом накопиченої за тисячоліття цивілізаційного поступу інформації, про що йшлося раніше. Саме цей набутий людством культурний досвід позбавляє твір постмодерну первинності та унікальності, оскільки містить алюзії та інші твори, тому часто важко говорити про авторську унікальність.

Важливою особливістю постмодерністського тексту є використання символів, серед яких можна виділити дві великі групи: сучасні та архетипні. Перші з них – культурно-стереотипні, є близькими і зрозумілими усім носіям даної культури, а другі ґрунтуються на найдавніших первинних або міфологічних уявленнях про світ. Але є більш вузькоспеціальна група символів – це суб'єктивно-авторські, які представляють певний смисл, визначаючи картину світу окремого індивіда, своєрідно осмислюючи стереотипи і архетипи. Часто постмодерністи змішують символи, створюючи своєрідний симбіоз.

Сама символічність є однією з характерних рис міфу. Його значення приховано образами і символами. Неможливість розуміти міф буквально – це підтвердження його символічності. Символ-знак може позначати безліч

смислів. Цією ж особливістю наділена мова. Вона здатна приховувати думку, у тому числі за допомогою символів. Тому використання символізму в текстах і мові постмодернізму є неоднозначним, оскільки можна не повністю зрозуміти або сприйняти хибно задум автора. Тобто реальна ідея конкретного постмодерністського твору через його надмірний символізм може залишитися непоміченою.

Власне символічні міфи в буквальному розумінні є помилковими, проте можуть виявитися істинними, якщо розтлумачені символічно. Так, міфи в символічному значенні використовує релігія. Міфи з послабленим символізмом націлені на безпосереднє сприйняття і мають на меті спонукання до дії або бездіяльності. Міфи такої орієнтації знаходимо в політичних ідеологіях, де вони проявляються у вигляді закликів, гасел або демагогічних обіцянок. Прикладом є комуністичні або фашистські теорії.

Таким чином, функціонування постмодерністської культури в постіндустріальному (інформаційному) суспільстві визначає культурологічну детермінанту соціальної міфотворчості.

На сьогодні, на нашу думку, основними проявами як внутрішньої, так і зовнішньої міфологізації є політизація усіх сфер життя й ідеологізація дійсності. Відповідно до цього ми виділяємо політичну й ідеологічну детермінанти соціальної міфотворчості, які безпосередньо пов'язані одна з одною.

Незалежно від типу, будь-яке суспільство не може функціонувати без влади. Якщо в общині управління здійснювалося шляхом самоврядування, то регуляція відносин у класовому соціумі потребувала нових механізмів регулювання, тобто влади. Поступово склалася політична система, центром якої стала держава. Починаючи з Аристотеля, філософи підкреслювали найбільш характерну рису політики як суспільного явища – її прямиї або опосередкований зв'язок з владою. Відтак функціонування сучасної держави безпосередньо регламентується політикою та ідеологією. Сучасний, або

політичний, міф можна інтерпретувати в якості об'єднуючої ланки між особистістю, владними структурами та засобами масової комунікації. Вище зазначалося, що однією з характерних рис політичного міфу є те, що він завжди намагається стати реальністю. При цьому міф неодмінно спирається на архетип. Зауважимо, що у кожного народу протягом історичного розвитку склалися свої архетипні особливості. Для того щоб народ сприйняв і легітимізував політика, політичний образ останнього повинен співпасти з суспільними уявленнями про роль лідера. Тому при формуванні свого образу політик має використати певний національний архетип. Звісно, з урахуванням цього і вибудовуються політичні кампанії або окремих політиків, або політичних сил. Загалом же міфотворчість, лідер і політика створюють так би мовити нерозривну тріаду. У будь-якому політичному міфі завжди приховано інтереси окремих особистостей або владних (провладних) груп. Звідси випливає головна функція політичного міфу – легітимізація владних структур і представників верховної влади в країні.

Важливою складовою політики є ідеологія. Остання уособлюється у відповідних суспільно-політичних доктринах, які становлять ідейну основу платформ політичних партій і суспільно-політичних рухів, з активним використанням міфу. Історія вже довела, що ідеологія перетворилася на ефективний інструмент політики, а відтак – легітимізації зовнішньо- та внутрішньополітичного курсу окремої держави. Прикладом беззаперечної дії міфологізованої політичної ідеології на громадян є, у тому числі, Російська Федерація.

Таким чином, з огляну на сучасні умови розвитку суспільства доведено існування політичної та ідеологічної детермінанти соціальної міфотворчості.

Отже, проведений філософський аналіз дозволяє зробити такі висновки:

- серйозні цивілізаційні зміни останнього сторіччя, серед яких глобалізація усіх сфер життя, перехід до постіндустріального й

інформаційного типів суспільств, поява і розповсюдження концепції постмодернізму, поширення так званого «глобального селища», тобто нової комунікаційної та культурної ситуації, що склалася за допомогою комп'ютеризації та мережі Інтернет, тощо вплинули на особливості процесу міфотворчості в умовах масової комунікації. До сутнісних рис сучасної міфотворчості відносимо: маніпулятивність, дистанційність, безперервність, переважання соціально-політичної міфотворчості, еkleктичність і типізацію міфологічного повідомлення, маркетингову спрямованість, формування особливого типу людини, усталеність;

- з викладеного вище випливає, що комунікація є провідною сферою сучасного життя, інформація – найбільшою цінністю, а глобальна комп'ютеризація, мережа Інтернет і постійно оновлювані гаджети значно посилюють роль комунікації та інформації. Тому доречно виділити комунікативну детермінанту як провідну в соціальній міфотворчості;

- до решти важливих детермінант соціальної міфотворчості відносимо: гносеологічну як потребу в інформації, пізнанні дійсності, створення «привабливої» картини світу та спрощеної моделі для пояснення усіх можливих складностей, протиріч світу; психологічну, що віддзеркалює страх перед непізнаним, самотністю; бажання мати впевненість у теперішньому і майбутньому; соціальну як потребу в спілкуванні або згуртуванні, передачі накопиченого досвіду наступним поколінням, втілення власних або суспільних соціально-економічних очікувань; культурологічну як розповсюдження нової культурно-естетичної та філософської концепції постмодернізму; використання символів, алюзій і «текстуалізації» реальності; політичну й ідеологічну як потребу у легітимізації влади політиків і політичних партій, схвалення зовнішньо- та внутрішньополітичного курсу держави.

Оскільки в наш час зберігається тенденція до збільшення кількості міфів, а цивілізація під впливом комунікаційних процесів продовжує

знавати трансформацій, тема міфологізації масової свідомості та феномену соціальної міфотворчості не втрачають актуальності та потребують подальшого вивчення.

Висновки до другого розділу

Міфологізація реальності стала невід'ємною складовою сьогодення і основним підґрунтям політики всіх типів суспільств ХХ і ХХІ ст. У цілому відсутність стабільності та впевненості в прийдешньому дні при наявних соціальних протиріччях, а також решти економічних і політичних негараздів, посиленні значення інформації, переважанні візуалізації в культурі в сучасному глобалізованому світі суттєво відбивається на стані всіх рівнів свідомості людства, насамперед і масової. Тому остання не в змозі протистояти безкінечному потоку соціальних міфів.

Існує безпосередня залежність між типом суспільства й особливостями міфології, але кінцева мета останньої залишається незмінною – вплив на масову свідомість громадян. За допомогою міфологізації в сучасних умовах такі поняття, як «демократія», «громадянські права», «демократичні цінності» тощо перетворюються на звичайні міфи. Що стосується України, слід підкреслити, що вона перебуває у перехідному стані, не позбувшись усіх ознак тоталітарного устрою і впливу тоталітарної радянської міфології. Тому в українському соціумі спостерігаємо певний симбіоз з радянської та ліберальної міфологій. Так функціонування тоталітарної радянської міфології вигідне проросійським політичним силам і власне Російській Федерації, а ліберальної – так званим політикам «нової генерації». Але в Україні жодна з передвиборних обіцянок так і не була повністю і системно виконана, тому такі базові поняття як «демократичні права і свободи», «дотримання Конституції», «європейські цінності» тощо перетворилися на соціальні міфи.

У сучасній Україні склалися найбільш сприятливі умови для маніпуляції масовою свідомістю громадян з використанням міфів, стереотипів і вигадок, особливо у сфері політики й економіки. Гібридна війна, яка триває в Україні, показала не тільки вразливість і слабкість вітчизняного інформаційного простору, а й неготовність усіх рівнів свідомості певної частини українців протистояти потужному потоку антидержавних міфів.

Умови розвитку цивілізації та поступове формування єдиного глобалізованого суспільства суттєво вплинули на сутнісні якості сучасної міфотворчості, основними з яких є маніпулятивність й універсальність. Суттєве посилення значення процесу комунікації у світі в цілому та житті окремої людини зокрема робить можливим, поряд з гносеологічною, психологічною, соціальною та культурологічною, виділення комунікативної детермінанти соціальної міфотворчості.

Все це дозволяє більш детально розглянути особливості процесів міфологізації та реміфологізації масової свідомості українців у наступному розділі.

Список використаних джерел до другого розділу

1. Автономова Н. Миф : хаос и логос. URL: http://scepsis.net/library/id_165.html (дата звернення : 23.07.2016).
2. Амендола Дж. Выбор на всю жизнь: воспоминания. пер. с ит. Г.П. Смирнова и др. Москва : Политиздат, 1983. 365 с.
3. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства. пер. з англ. І. Андрущенко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 108с.
4. Большой толковый социологический словарь (Collins). пер. с англ. Москва : Вече, АСТ, 1999. Т. 1 (А-О). 544 с.
5. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия. главн. науч. ред. и сост. С.Ю. Солодовников. Минск : МФЦП, 2002. 1008 с.

6. Бузгалин А.В. Феноменология альтерглобализма. Вестник Российского философского общества, 2002. № 4. С. 110-116.
7. Всемирная энциклопедия : Философия. главн. научн. ред. и сост. А.А. Грищанов. Минск : АСТ, Минск : Харвест, Современный литератор, 2001. 1312 с.
8. Гойман О.О. Міфотворчість в умовах глобалізації. Дні науки філософського факультету 2016 : Міжнародна наукова конференція (21-22 квітня 2016 р., м. Київ). 2016. ч. 3. С. 39-41.
9. Гойман О.О. Дерермінанти соціальної міфотворчості. Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. 2017. Випуск 121 (№6). С. 93-98
10. Гуревич П.С. Приключения имиджа: Типология телевизионного образа и парадоксы его восприятия. Москва : Искусство, 1991. 221с.
11. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. Москва : Эксмо, 2008. 864 с.
12. Кара-Мурза С.Г., С.В. Смирнов Манипуляция сознанием-2. Москва : Эксмо : Алгоритм, 2009. 528 с.
13. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе. пер. с англ. Екатеринбург : «У-Фактория», 2004. 328 с.
14. Кастельс М., Киселева Э. Россия и сетевое общество. Мир России. Социология. Этнология. 2000. Т. IX, № 1(25). С. 23–52.
15. Кириллова Н.Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну. Москва : Академический Проект, 2006. 448 с. («Технологии»).
16. Кирилюк Ф.М. Філософія політичної ідеології : Навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 520 с.
17. Кларк К. Сталинский миф о «великой семье». Вопросы литературы. 1992. № 1. С.83-93.
18. Косарев А. Философия мифа: Мифология и её эвристическая значимость : Учебное пособие для вузов. Москва : ПЕР СЭ; СПб. : Университетская книга, 2000. 304 с. (Humanitas).

19. Лебон Г. Психология народов и масс. Санкт-Петербург : Макет, 1995. 313 с. (Памятники здоровой мысли).
20. Маклюэн М. Галактика Гуттенберга : становление человека печатающего пер. И.О. Тюрина. Москва : Академический Проект ; Москва : Фонд «Мир», 2005. 495 с. (Концепции).
21. Маркосян Д.Г. Роль телевидения в мифологизации массового сознания. Вестник МГУКИ. 2012. № 3 (47). С. 87-91.
22. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек : Исследование идеологии развитого индустриального общества. пер. с англ. А. Юдина. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 526 с. (Philosophy).
23. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. Москва : Наука, 1976. 408 с. (Исследования по фольклору и мифологии Востока).
24. Мор Т., Кампанелла Т. Утопія. Місто Сонця. перекл. з лат.; вступ. слово Й. Кобова, Ю. Цимбалюка. Київ : Дніпро, 1988. 114 с.
25. Московичи С. Век толп : исторический трактат по психологии масс. пер.с фр. Т. Емельянова. Москва : Центр психологии и психотерапии, 1998. 480 с. (Библиотека социальной психологии).
26. Носова Г.Ю. Міф у культурі: спроба інтерпретації. Філософська думка. 2003. № 5. С. 27-50.
27. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. пер. з ісп. В. Бурггарда, В. Сахна, О. Товстенко. Київ : Основи, 1994. 420 с.
28. Пивоев В. М. Мифологическое сознание как способ освоения мира. Петрозаводск : Карелия, 1991. 111с.
29. Погрібна В.Я. Міфотворчість постмодернізму. Інтелект. Особистість. Цивілізація : Темат. зб. наук. пр. із соц.-філ. пробл. Донецьк : ДонНУЕТ, 2005. Вип. 3. С. 237-245.
30. Поліщук О.С. Вплив соціальних інтернет-мереж на формування «Я». Актуальні проблеми філософії та соціології. 2017. Вип. 16. С. 93-96.

31. Полосин В.С. Миф. Религия. Государство : Исследование политической мифологии. Москва : Ладомир, 1999. 440 с.
32. Почепцов Г.Г. Имиджелогия. Москва : Рефл-бук, Киев : Ваклер, 2000. 768 с.
33. Почепцов Г.Г. Психологические войны. Москва : «Рефл-бук», Киев : «Ваклер». 2000. 528 с.
34. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 497 с.
35. Семаан Н.В. Культура – Массовая культура – Реклама (мифологический аспект). Вестник МГУ. Серия 10. Журналистика. 1998. № 2. С. 31-43.
36. Ситников А.П., Гришин Е.В. Мифы и их роль в электоральном поведении. Философские науки. 2008. № 11. С. 135-143.
37. Смазнова О.Ф. Императив исторического служения как феномен современного мифотворчества. Человек. 2009. № 2. С. 107-111.
38. Соболева Н.И. Социальная мифология: социокультурный аспект. Социс. 1999. № 10. С. 145-148.
39. Современная политическая мифология : содержание и механизмы функционирования. сост. А.П. Логунов, Т.В. Евгеньева. Москва : Российский гуманитарный университет, 1996. 95 с.
40. Суріна Г.Ю. Міфологізація масової свідомості засобами ідеології та реклами. Нова парадигма. 2013. Вип. 114. С. 165-174.
41. Суріна Г.Ю. Міфологізація буденної політичної свідомості в українському соціумі. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2015. Вип. 3. С. 155-160.
42. Тарасов В.С. Либерализм // Всемирная энциклопедия : Философия. Москва : АСТ, Минск : Харвест, Современный литератор, 2001. С. 554.
43. Тоффлер Э. Третья волна. пер. с англ. Москва : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. 784 с.

44. Тоффлер Э. Шок будущего. пер. с англ. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2002. 557 с. (Philosophy).
45. Фромм Э. Забытый язык: Введение в науку понимания снов, сказок, мифов. Москва : АСТ, 2009. 256 с.
46. Фромм Э. Бегство от свободы. пер. с англ. Москва : Прогресс, 2012. 212 с. (Библиотека зарубежной психологии).
47. Харрис Р. Психология массовых коммуникаций. Санкт-Петербург : Прайм-Еврознак ; Москва : Олма-Пресс, 2003. 445 с. (Проект «Психология – Best»).
48. Шиллер Г. Манипуляция сознанием. пер. с англ.; науч. ред. Я.Н. Засурский. Москва : Мысль, 1980. 326 с.
49. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс ; [пер. М.И. Левина]. – М. : Республика, 1994. – 527 с. – (Мыслители XX века).
50. Castells M. Communication Power. USA : Oxford University Press, 2009. 571 p.
51. Fitzgerald T. Religion and Politics in International Relations: The Modern Myth – Continuum: London & New York, 2011. 224 p.
52. Key W. B. Subliminal seduction. Ad media's manipulation of not so innocent America. New York, 1973. 206 p.
53. McLuhan M. Understanding media: the extension of man. New York, 1964. 379 p.
54. Poster M. CyberDemocracy: Internet and the public sphere. Irvine: University of California, 1995. 332 p.

Розділ 3

МІФОЛОГІЗАЦІЯ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

3.1. Міфологія в соціально-культурному просторі України: історія та сучасність

Розглядаючи міфологію в соціально-культурному просторі України, ми враховуємо колізії історичної долі нашої країни та припускаємо антидержавний характер певних штучно створених негативних міфів, що мають зовнішнє походження, і функціонували й функціонують у нашій державі. Століття відсутності національної держави, колоніальний статус українських земель, тривала політика денационалізації українців, розмитість політичної й інтелектуальної еліти нації суттєво вплинули на сучасний розвиток держави Україна загалом та на відсутність національної ідеї й національної міфології, зокрема.

Українська культурна традиція відзначається розмаїттям міфологічних сюжетів. Так національне міфотворення має певні характерні риси, зумовлені геополітичними умовами України, порівняно з іншими європейськими націями. Вважається, що протягом XIV-XVII ст. в Україні відбулося становлення національної самосвідомості, але наступні століття бездержавності і колоніального статусу звели ці здобутки нанівець [41, с. 50]. Тому протягом тривалого часу українська нація була так би мовити «неісторичною», оскільки її існування відбувалося в межах держав-поневолювачів, а відтак – під пригніченням титульних етносів. Ця ситуація вплинула на міфотворення і власне міфологію на теренах України. Жорстка політика царського уряду, а потім і радянського керівництва, спрямована на придушення вільнодумства та прояву національної самосвідомості, всеохоплююча цензура, повний контроль над усіма сферами суспільного життя, зокрема, і постійне перешкоджання вільному розвитку української

культури слугували втіленню стратегії денационалізації українців спричинили деформацію історичної свідомості, яку заступила міфологія.

Становлення національної держави, на нашу думку, повинно супроводжуватися активним створенням національного міфу, який має на меті сформувати загальнонаціональну самосвідомість і забезпечити міцну підтримку соціуму або соціокультурної групи, що необхідно для націєтворення. Але оскільки українська нація здобула незалежність лише наприкінці ХХ ст., то вітчизняна міфопоетична традиція намагалася виправдати століття бездержавності та оспівувала історію з глибини віків, щоб логічно вибудувати сприйняття і розуміння історичних подій. Героїко-епічні твори, зокрема, народна билинна і пісенна творчість, стали ідейно-виховним засобом і орієнтиром розвитку українства. Тому національний міф синтезує в собі уявлення про спільне славетне минуле та здобутки, сприяючи самоствердженню і розвитку самосвідомості. На нашу думку, найбільш показовим і основним елементом національного є міф про козаччину. Саме останній містить у собі архетипну конструкцію про втрачений «золотий вік» і своїх героїв (Іван Сірко, Іван Гонта, гетьман Мазепа та ін.) [83].

До позитивних національних міфів української культури відносимо міфи про давнє походження українців, про Київську Русь як праобраз української державності, про славу козацьку добу (козаччину), про національно-визвольну війну Б. Хмельницького та інші, які мають реальну історичну основу, але в свідомості набули дещо гіперболізованих форм. Усі вони мали би потужний консолідуючий потенціал, якби не існували лише у вузькому колі української інтелігенції. Насьогодні в Україні все ще немає загальної позитивної національної міфології, оскільки в усіх сферах суспільного життя продовжує функціонувати зовні нав'язана й адаптована для українців псевдонаціональна міфологія. Цьому процесові сприяють три шкідливі комплекси українства, про які застеріг Ю. Шевельов: «Москва, український провінціалізм і комплекс Кочубеївщини». На його думку, після

1654 р. триває «історія великої і ще не закінченої війни», що фактично є «історією культурних зв'язків між Україною та Росією» [81, с. 70].

«Москва» в даному випадку означає агресивну політику, у тому числі руйнівну культурну експансію для своїх найближчих сусідів. Саме нижчий культурний і побутовий рівні тогочасних мешканців Московського царства давали можливість для «культурного завоювання розлогої і військово сильної Москви», задуманий українською інтелігенцією ще з кінця XVI ст. На думку Ю. Шевельова, заради цього плану «київська інтелігенція створила міт двох Росій – Малої і Великої – міт, створений передусім на Україні, – і підтримувала теорію політично-державної переємності між старим Києвом і тогочасною Москвою» [81, с. 63]. Тут ми бачимо, як створений всередині України міф поширився тогочасним Московським царством, після чого повернувся в український соціокультурний простір з іншими контекстом і метою. Але «культурне завоювання переможеною нацією нації-переможця в принципі можливе» [255, с. 67]. Культурна поразка призвела до політичних і територіальних втрат, а фактично до окупації українських земель Росією.

«Провінціалізм» розвивається після культурно-політичного зміцнення Москви і «поразки» української культури в Росії. Зусиллями царизму «Україна була відгороджена від Заходу», через що наша культура тривалий час залишалася старомодною і провінційною. «Старомодність означає смішність. Смішність убиває культуру» [81, с. 68]. Неможливість і небажання засвоювати надбання європейської та світової культури – це наслідок українського провінціалізму.

«Комплекс Кочубеївщини» проявляється в існуванні великої кількості зрадників, які намагаються реалізувати власні політичні амбіції шляхом залучення Москви. Після Переяславської ради і до сьогодні триває «втягнення» Москви українською елітою для вирішення внутрішніх питань. Постійне залучення третьої сили негативно відбивається не тільки на політичному, а й культурному житті України.

Протягом століть, від часу утворення Російської імперії та визначення нею масштабних експансивних планів, якість і особливості російської пропагандистської міфології суттєво не змінилися і до сьогодні. Ми свідомо аналізуємо саме російську причетність до української міфології, оскільки більша частина території України була окупована Росією, і саме міфи російського походження мають найбільше поширення і становлять небезпеку для української культури і державності.

Більшість російських національних міфів стали не тільки невід'ємною частиною українських, а і надбанням світової русистики. Історія їх створення починається з правління Петра I, з яким пов'язана активна міфотворча діяльність офіційної історії та інших гуманітарних наук.

У зв'язку з сучасним розвитком міждержавних відносин між Україною і Російською Федерацією вважаємо доцільним і актуальним розглянути вплив російських міфологем, розповсюджених на українських теренах. Спочатку Російська імперія, потім Радянський Союз, а тепер Російська Федерація перетворені на країну міфів, які поширювались у пострадянському просторі і не тільки. Російські міфи впливають на українство через вироблені століттями комплекси меншовартості, про які йшлося вище.

У цьому контексті проблема міфологізації історичного минулого України є надзвичайно актуальною. Тому ряд дослідників вважають історичне минуле навмисне сфальшованим і зміфологізованим на користь держави-колонізатора [9; 2; 36; 39; 48; 49; 50; 64; 82]. Це можна пояснити тим, що становлення й існування будь-якої історичної нації неможливе без створення історичного міфу, адже державна ідеологія має бути обґрунтована історичним минулим. Підкреслюємо, що «творення історичних міфологем властиве для всіх без винятку етносів, але перш за все це стосується політичних націй, адже державницька ідеологія будь-якої країни просто нездатна функціонувати без «обґрунтування» її історичного минулого як системи освячення претензій власну місію державницького народу – суб'єкта

геополітичних відносин... Згадаймо хоча б міфи про «священний» характер творення таких держав як Польща, Ізраїль, Росія чи Японія» [54, с. 185]. Російська міфотворчість безпосередньо пов'язана з українством і Україною. Численні міфи ще з XVIII ст. продовжують функціонувати і в нинішньому XXI ст., чим підтвердили свій деструктивний і небезпечний характер на прикладі нещодавніх подій у Криму та Донбасі.

Ми здійснили спробу класифікувати основні російські міфи. Таким чином, за часовим періодом – імперські, радянські та пострадянські (новітні) міфи.

За типом можна виділити – історичні міфи (Росія – правонаступниця Київської Русі), географічні міфи (про «Малоросію» і «Великоросію»), національні міфи (приналежність росіян, українців і білорусів до єдиної слов'янської гілки), політичні міфи (про бандерівців).

Серед функціонуючих в українському соціально-культурному просторі російських міфів, на нашу думку, одним із основних, пов'язаний з проблемами етногенезу (за В. Борисенко), а саме: про єдину давньоруську народність, що дає підстави Московській державі претендувати на київську спадщину [13]. А відтак Москва – безпосередня спадкоємиця Київської Русі. Зміна етноніма з «Московії» на «Росія» не випадкова, адже друга є грецьким варіантом назви «Русь». «Ця асоціативна спекулятивна політична назва давала право цареві «підвищити» себе до «імператора», а його підданам – «відновити свої «спадкові» претензії до Риму через Київ і Царгород. Крім цього слов'янська назва «російська» мала своє пропагандистське значення під час експансивних затій царя Петра I в напрямі середньої і західної Європи та на Балкани і до Царгороду, бо всі дороги туди були заселені слов'янськими народами» [39, с. 267-268]. Завдяки перейменувальним наказам 1703, 1713, 1717 і 1721 рр. Московія (Московська держава) та її мешканці московити (москвини) перетворилася на Росію і відповідно росіян. Результатом зміни етноніма стала низка міфів, які мали виправдати

«історичне мародерство» (Л. Могильницька) росіян. У підсумку, за допомогою зміни етноніма російська влада і залежні від них «науковці» намагалися довести, що княжа держава Русь зі столицею в Києві – це російська (московська) держава.

З цим міфом безпосередньо пов'язані й інші, зокрема, про «спільну колиску трьох народів» та про походження української мови від російської. Отже, немає окремих українського і білоруського народів, а існує лише один російський народ, тому українська і білоруська мови – діалекти російської [50, с. 29]. Цей історичний міф став основою російської національної ідеї та протягом століть активно функціонує в масовій свідомості не тільки росіян, а й інших народів, у російській пропагандистській гуманітаристиці та інформаційному просторі сучасної Російської Федерації.

Ідеологічно-політична концепція про належність Москві спадщини Київської Русі слугувала виправданням експансивної політики. Тому міф про «братерство» всіх слов'янських народів, зокрема українського, білоруського і російського, де останній виступає «старшим братом» перших двох, мав і має доволі прагматичну мету. Сама концепція розуміння всіх слов'янських народів братами і сестрами за суттю не є хибною, але у російській інтерпретації перетворився на міф про «единое и неделимое отечество». Наслідком стали постійні експансивно-імперіалістичні спроби збереження такої цілісності, а також шовіністичне ставлення до колонізованих націй. Відновлення незалежності країн, у нещодавньому минулому колишніх союзних республік, у тому числі, й України, сприймається росіянами історичною трагедією та найбільшим особистим розгромом. Сьогодні актуалізація цього міфу спостерігається не тільки в українському, а й у російському інформаційному просторі, у всіх сферах життя росіян: політиці, економіці, культурі. Зокрема, цей міф часто використовують українські політики проросійської спрямованості для виправдання певних дій російської влади, обґрунтування можливого союзу

між Україною, Росією і Білоруссю, а також при незгоді з зовнішньою політикою офіційної української влади тощо.

Наслідком так званої «війни за пам'ять» став міф про Москву як центр «слов'янської» культури, що збирає навколо себе решту слов'янських, так би мовити, менш значимих (за принципом ієрархічності) культур [64, с. 220]. Тому Москва виконує «почесну» місію «собиранія земель русских», підкреслюючи обраність росіян. Акцентується увага на універсальності, поліфонічності російської культури. Відомо, що в період з XII до XVIII ст. росіяни мали лише перекладені з української мови твори, написавши за 500 років лише дві книги. Історія Московії, а потім Російської імперії – історія великого і безперервного культурного запозичення, навіть грабунку. До XVIII ст. Російська імперія використовувала київське і львівське інтелектуальні надбання. Зокрема, всі росіяни до М. Ломоносова навчалися за українською граматику М. Смотрицького. Через відсутність власних національних авторитетів за правління Петра I розпочалася німецька культурно-політична експансія.

Сам міф про поліфонічність й універсальність російської культури може використовуватися для обґрунтування і підживлення решти пропагандистських російських міфів. До того ж у російській свідомості функціонують міфічні уявлення про етнічний статус українців, витоки української культури та державності. Зокрема, навіть тепер існує міф про архаїчність, відсталість, абсолютну традиційність української культури. В уявленні росіян надбання української культури інколи можуть викликати зацікавлення, але завжди позбавлені актуальності. Російська владна еліта протягом століть робила все, щоб культурна спадщина українства сприймалася другосортною, селянською і позбавленою культурно-естетичної цінності. Не дивно, що у власне російській культурі закріпилося «поблажливе-іронічне ставлення до українців, як до людей елементарних до

примітивності, дещо хитруватих, з цілком одномірним, лінійним мисленням...» [43, с. 21].

З вищеназваними ключовими міфами, нав'язаними українському соціально-культурному простору, пов'язані інші історичні або політичні міфи. З головного і стрижневого міфу російського імперіалізму про Москву як спадкоємицю Київської Русі з'явилися додаткові. Останні роки активна фаза інформаційної війни проти України значно розширила перелік міфів зовнішнього походження, пов'язаних з названими вище або похідних від них. Можливо, ці похідні міфи не закріпилися у масовій свідомості, але все ж претендують на статус так званих міфів-одноденок. На нашу думку, велика кількість міфів дезорієнтує свідомість українства і має на меті корегування громадської думки в ключових суспільно-політичних питаннях.

Серед важливих політичних міфів петровської доби в українському соціокультурному просторі можна виділити такі: 1) «добровільне» з'єднання України з Росією за результатами Переяславської угоди; 2) зрада І. Мазепи в битві під Полтавою (1708-1709 рр.).

Незаангажовані дослідники говорять про акт насильницької окупації України, яку започаткував Петро I після перемоги в битві під Полтавою, а завершила Катерина II в 70-х роках XVIII ст. Власне, розмови про Переяславський договір України з «Росією» є нонсенсом, оскільки в той період Московія остаточно ще не змінила свій етнонім на «Росію». Не могло бути й мови про добровільне «з'єднання» двох держав, оскільки на той час уся територія України перебувала в складі Російської імперії. Міф про «зраду» Мазепи відображає імперіалістичне бачення тих подій російською владою. Фактично дії Мазепи були спрямовані проти імперських інтересів Російської імперії і для майбутнього здобуття незалежності України. Російська свідомість завжди сприймала будь-які національно-визвольні прояви українців як русофобію і, відповідно, зраду.

У цілому після Петра I і до часу зречення Миколи II від престолу ідейний вектор російської міфотворчості істотно не змінювався. Продовжували розвиватися численні слов'янські міфи, обґрунтовуючи панмосковський месіанізм, обраність росіян, спільну «колиску» трьох братніх народів тощо.

Після утворення СРСР у міфотворчості можна простежити два напрямки – зовнішній і внутрішній [39]. Нагадаємо, що це стало можливим лише за умови встановлення тоталітарної моделі суспільства, жорсткої цензури над всіма сферами суспільного життя, інформаційного вакууму, численних методів приборкання і навіть знищення незгодних тощо. Задля досягнення свої політичних цілей радянська партійна верхівка перетворила історію з науки на пропагандистський міф.

Зовнішньоорієнтовані міфи СРСР мали створити у світі привабливий імідж нової соціалістичної держави, запевняючи, що в межах багатонаціонального «радянського раю» кожна людина і кожен народ може жити своїм власним і звичним життям без жодних обмежень; при цьому за Конституцією будь-яка республіка могла вийти зі складу СРСР тощо.

Внутрішньоорієнтовані радянські міфи, на наш погляд, загалом спиралися на імперську ідеологію петровських часів, але перероблені під потреби часу і наповнені відповідним лексично-семантичним навантаженням. Звісно, з'являлися й нові міфи, створені згідно з «побажаннями» партійної верхівки. При цьому основною метою радянської соціальної міфології стало заміщення історичної пам'яті підкорених народів, зокрема й українського, фальшивою історичною пам'яттю за допомогою квазіісторичних міфів; штучне створення єдиного радянського народу шляхом знищення будь-яких національних ознак усіх поневолених народів, чому сприяла політика інтернаціоналізації. При цьому простежувалася тотальна русифікація усіх республік.

Вважаємо доречним класифікувати внутрішньоорієнтовані радянські міфи, що стосуються України та продовжують функціонувати в українському культурному та інформаційному просторах: 1) історичні («добровільне» входження УРСР до складу СРСР); 2) політичні (перемога у «Великій Вітчизняній війні»); 3) культурні (М. Гоголь – великий російський письменник); 4) національні (1918-1921 рр. – період Громадянської війни в Україні).

Часто ці різновиди міфів тісно пов'язані між собою, тому іноді один міф можна віднести до двох або навіть трьох видів. Зокрема, міф про начебто Громадянську війну в Україні 1918-1921 рр. органічно «перетікає» в «добровільне» входження УРСР до складу СРСР. Фактично згадана війна – це приховування чергової російської агресії проти уже визнаної частиною європейських держав незалежної Української Народної Республіки (УНР). Після підступної окупації силами проросійської влади наша держава вимушено стала соціалістичною в складі Радянського Союзу. Звісно, Кремль формально надав союзним республікам конституційне право виходу з СРСР, але унеможливив його практичну реалізацію різними способами: централістською політикою й у цілому адміністрацією СРСР, терором таємної поліції, призначенням на ключові партійні посади ідейно відданих партії росіян тощо. При цьому рішення будь-якої радянської республіки про вихід із СРСР має бути затверджене радянським урядом, тобто фактично партійною верхівкою в московському Кремлі.

Тривалий час міф про «Велику Вітчизняну війну» існував у двох різних підвидах: перший проголосив причиною перемоги Сталіна і партію, другий – партію і радянський народ. Радянські ідеологи, створюючи цей міф, прагнули знищити наявні суперечності в суспільстві, інтегруючи його навколо КПРС як основної умови перемоги над нацизмом. Через надмірну міфологізацію подій Другої світової війни навіть поняття Великої Вітчизняної війни є штучним [23]. При цьому замовчувалися факти, які свідчили про період

союзництва СРСР і гітлерівської Німеччини, а також про підготовку СРСР до завоювань нових територій.

За 70 років існування союзної держави свято перемоги трансформувалося разом з партією. Лише за часів Л. Брежнєва, з 1965 р., 9 травня поступово набуло рис офіційно-державного культу: щорічне проведення військових парадів, запровадження цього дня офіційним вихідним, поява численних меморіалів, екранізація подій війни в кінострічках, видання мемуарів учасників війни тощо. Основною метою міфологізації є спроба кардинальної зміни людської пам'яті, щоб виникло відчуття перемоги радянської системи, а не народу.

При цьому мова йшла про перемогу «радянського» народу, що мало стати показником ефективності соціалістичного ладу на відміну від капіталістичного. Замовчувався реальний внесок не тільки держав-союзниць антигітлерівської коаліції, а й націй СРСР, передусім української, у перемозі над німецькими окупантами. Зрадниками було оголошено циган, татар, яких за це примусово депортували з рідного Кримського півострову. Радянська агітаційна пропаганда в різко негативному тоні згадувала так званих «бандерівців», тобто послідовників ОУН (б) і С. Бандери [4].

Термін «бандерівці» або «бендерівці» стараннями пропаганди став позначати усіх тих, хто негативно ставився до радянської влади, націоналістів, які не мали відношення до діяльності С.Бандери. Звісно, в історії українського національного руху були різні періоди, але на III Надзвичайному з'їзді ОУН (б) у 1943 році було ухвалено рішення про боротьбу проти двох імперіалізмів – Москви та Берліна – і підтримку та освячення боротьби Української повстанської армії [79]. Добре організована УПА була третьою силою, що боролась за незалежність України і мала реальну підтримку частини українського населення. Але радянська агітаційна машина називала воїнів ОУН-УПА не тільки ворогами народу (за нетривалий період співпраці з німцями в роки війни), а й звичайною бандою. Самого

С. Бандеру оголосили одним з найбільших ворогів СРСР і особисто кожного радянського громадянина. Але сьогодні актуалізований і дещо змінений міф про бандерівців у свідомості частини українців і росіян має мало спільного з діяльністю ОУН-УПА як з реальним явищем української історії [4, с. 10].

Дискусійним залишається міф про приналежність М. Гоголя до російської культури. Найпершим аргументом на підтвердження цього міфу є російська мова письменника з використанням «малоросійського наречія». Насиченість історичним матеріалом, звернення до українського фольклору, використання козацької тематики дозволяють вважати письменника українським. Об'єктивні та незаангажовані науковці вважать М. Гоголя не тільки творцем авторського національного міфу, а й «апогеєм і кульмінацією українського міфу» (Г. Грабович) [24; 25].

Після розпаду СРСР в Україні функціонують міфи, які умовно можна поділити на радянські, пострадянські та сучасні, що мають антидержавну і проукраїнську спрямованість. Найбільш поширені антидержавні міфи можна класифікувати таким чином:

- історичні (М. Хрущов «подарував» Крим Україні);
- географічні (Крим – «исконно русская земля»);
- національні (дискримінація російськомовного населення в Україні);
- політичні («громадянська війна» на Сході України);
- міфи походження (штучна поява Чорного моря внаслідок викопування давніми «українами»).

Керуючись здебільшого територіальним принципом, антидержавні міфи можемо класифікувати таким чином: загальнодержавні (про історично зумовлені кардинальні відмінності Сходу і Заходу України); регіональні (Донбас годує всю Україну); місцеві (Севастополь – місто російської слави).

У цілому риторика російської пропаганди кінця ХХ – початку ХХІ ст. суттєво не відрізняється від колишньої. Основний акцент традиційно припадає на «експлуатацію» слов'янської тематики (спільна тисячолітня

історія російського і українського народів, слов'янське коріння росіян, Україна – невід'ємна частина і «молодша сестра» Росії), неспроможність автономного існування української культури і автокефальної православної церкви, а також дискримінація російськомовного населення в Україні.

Поширення російських міфів в Україні відбувається за допомогою засобів масової комунікації, мережі Інтернет і соціальних мереж, розгалуженої системи церков Московського патріархату, російського соціокультурного й інформаційного просторів, що є частиною українського, функціонування рудиментів радянської системи, зокрема ідеології, цінностей та міфології.

Події останніх років, зокрема, довели різницю між українцями і росіянами, у тому числі на ментальному й політичному рівнях. Це відбилося насамперед на геополітичному курсі, а також внутрішній політиці. Так, однією із причин прихованої («гібридної») війни Російської Федерації проти України та, відповідно, різкої зміни зовнішньополітичного вектору української влади в бік Євросоюзу деякі науковці вважають «дві конкуруючі національні міфології» (А. Аржаковський) обох держав. Мова йде про міфології «євразійського світу» та «Євромайдану», що проявляється на рівні протистояння, часто несвідомого, між європейською Україною та азіатською Росією. Однак ми лише частково погоджуємося з філософом А. Аржаковським, який вважає події Євромайдану саме міфологією. На нашу думку, це не є міфологією в класичному розумінні, оскільки, по-перше, ці міфи не стали підґрунтям консолідуючої ідеї для широкого загалу українства; по-друге, це радше нагадує комплекс ідей, поки не втілених у відповідних міфах і цінностях; по-третє, через відсутність запропонованих і впроваджених європейських цінностей на противагу радянським Євромайдан залишається лише попередником Революції Гідності та напрямком зовнішньополітичної орієнтації України.

На сучасному етапі інформаційної війни Російської Федерації спостерігаємо певні зміни в характері російської міфотворчості. Якщо раніше остання мала створити в росіян образ слабкої України – провінції Росії, яку населяють примітивні, дещо хитруваті і ледачі люди («хохли»), що розмовляють малоросійським діалектом російської мови, формуючи комплекс меншовартості в українців і, відповідно, підживлюючи почуття обраності росіян, то тепер ситуація змінилася згідно з цивілізаційними вимірами політичних та соціально-економічних процесів.

Новітня міфологія російської пропаганди відносно України впливає на деструктивні почуття росіян та інших споживачів міфів, пробуджуючи ненависть до української нації, культури і в цілому всього українського. Це відбувається із залученням так званої «мови ненависті». Навіть замість «хохлів» тепер з'явилися «укропи» або «укри». Функціонування таких назв, не враховуючи численні міфи, має активізувати, а в деяких випадках посилити комплекс меншовартості в українців.

Ідеологічна основа сучасної російської міфології ґрунтується на таких підвалинах: суверенній демократії, єдності євразійської цивілізації і православній цілісності «Русского мира» [2, с. 181; 74]. Насамперед небезпеку для суверенітету окремих держав, зокрема і пострадянських, складає міф про культурну єдність Євразії, що використовується для легітимізації створення альтернативи Європейському Союзу на чолі з Російською Федерацією та навколо неї. У такому вигляді ідея євразійства є безпосереднім протиставленням Заходу з його цінностями, продовженням імперіалістичних прагнень Росії.

Православну складову концепції «Русского мира» активно обстоює, захищає та поширює патріарх РПЦ Кирило, який, зокрема, засудив Майдан у якості руху, керованого Заходом. Також він заявив, що «Україна – це частина «русского мира» з Росією, Білоруссю, Молдовою та іншими країнами. У цьому «русском мире» визначна роль належить російському народу,

російській мові та російським цінностям, ось чому скрізь, де тільки є росіяни, вони повинні бути захищені Російською державою» [2, с. 188-189]. При цьому, на думку Кирила, єдність «русского мира» неможлива без України. Тож у висловах патріарха РПЦ відбилася офіційна позиція російської влади та виправдання неоколоніальної політики Російської Федерації, втіленої в спеціально створених ідеології «Русского мира» і відповідних міфах.

Міфи про єдність євразійської цивілізації і православній цілісності «Русского мира» мають розширити кордони імперії шляхом згуртування колишніх радянських республік, зокрема України, Білорусі, Казахстану, навколо Російської Федерації саме на основні «спільної історії, культури, мови» тощо. Власне, російська міфологія є синтезом усіх попередніх напрацювань з урахуванням сучасних потреб держави, демонструє агресивний характер і неофашистську спрямованість, виправдовує політичні та військові втручання Росії в справи суверенних країн. Зазначається, що агресивна політика Російської Федерації відносно колишніх радянських республік ідеологічно обґрунтована міфом, «який спирається на усі імперські архетипи та радянські стереотипи. Цей міф став основою зовнішньої і внутрішньої політики держави» [68, с. 114].

На нашу думку, новітню російську міфологію можна вважати «переродженням» радянської, але зі зміною форми та риторики. Замість марксизму-ленінізму використовуються праці сучасних ідеологів або мислителів російської еміграції минулого сторіччя. Хоча метою, як і раніше, є територіальне збільшення імперії будь-якими шляхами, зокрема повернення колишніх колоній та розширення сфери впливу Російської Федерації у світі. Підігрівання реваншистських настроїв за допомогою осучаснених радянських міфів призводить не тільки до легітимізації сучасної російської ідеології та підтримки зовнішньополітичного курсу громадянами РФ, до прихованих завойовницьких війн не лише на територіях колишніх

радянських республік, зокрема й в Україні, а й до формування ненависті до «неросійських» народів, інших рас.

Через розгалужену систему засобів масової комунікації більшість російських міфів потрапляє і згодом функціонує не тільки в інформаційному, а й соціокультурному просторах на теренах колишнього СРСР та в усьому світі. Небезпека криється в маніпулюванні масовою свідомістю, зміні громадської думки на підтримку політики Російської Федерації, а також активній популяризації ідеології «Русского мира». Насамперед в Україні за сприяння проросійських мас-медіа, політиків прокремлівської орієнтації, громадських організації тощо відбувається цілеспрямоване нав'язування і поширення антиукраїнських міфів з Росії, які підривають процес ідентифікації нашої нації, збуджують ворожнечу серед українців на основі їх політичних переконань, а також загрожують територіальній цілісності України.

Крім того, поширює новітні російські міфи в соціокультурному просторі України Московський патріархат РПЦ через свої численні церкви, проповіді священників, інформаційні ресурси тощо. Насамперед не припиняється антиукраїнська пропаганда в церквах Московського патріархату, особливо серед постійних прихожан [74, с. 25-32].

Пасіонарна ж частина українського суспільства, вільна від радянської міфології, ідеології та цінностей, і деякі політики виступили за європейський вектор розвитку України, що стало фактичною незгодою з нав'язуваною нам російською міфологією та концепцією «Русского мира».

Таким чином, стрижень сучасної російської міфології складають уже існуючі осучаснені та нові антидержавні міфи українського і російського інформаційних просторів. По-перше, це відтворення російськими істориками і політологами ідеї про відсутність Київської Русі, замість якої існувала «Руська земля» зі столицею в Києві. У зв'язку з цим, за їхньої версії, з Руської землі згодом виникла Московська держава. По-друге, міф про

багатонаціональне населення України. Хоча наша держава не більш поліетнічна, ніж будь-яка інша європейська країна [13, с. 8-9]. По-третє, міф про утиски російської мови, про які систематично, особливо перед виборами, впродовж усього періоду незалежності України інформують російські ЗМІ. Повідомлялось про начебто агресивну «українізацію» російськомовних регіонів нашої держави. Згідно з уже згадуваною концепцією «Русского мира» тепер виникла реальна необхідність «захищати» російськомовне населення на Сході України, яке страждає внаслідок «українізації» з боку «київської» влади. Спочатку саме так пояснювалися заколоти проти начебто нелегітимного центрального уряду в Донецькій та Луганській областях.

Ближче до так званої «кримської весни» і подальшої анексії Криму в інформаційному просторі з'явилися два ключові міфи: 1) Хрущов подарував Крим Україні у зв'язку з 300-річчям «возз'єднання» України з Росією; 2) Крим – одвічно російська земля, а у місті Херсонесі прийняв обряд хрещення київський князь Володимир. Додатково до другого функціонував міф про Севастополь – місто російської слави. Ці міфи були розраховані на інертних пересічних громадян з фальшивою історичною пам'яттю, позбавлених критичного мислення, що не бажали знати реальні історичні факти. Актуалізація цього пласту радянської міфології мала виконати функцію повернення Криму до складу Російської Федерації спочатку на рівні свідомості росіян та мешканців Криму, а потім фактично була здійснена анексія даної території.

Для дестабілізації ситуації на місцях часто залучаються так звані загальнодержавні, регіональні та місцеві міфи. Саме ними користуються російські пропагандисти для посилення національного, культурного і політичного розколу всередині України з можливою підтримкою серед місцевого населення офіційної риторики російської влади і російських військових. Зокрема, відсутність проукраїнського дискурсу на території Кримського півострову, засилля російських і російськомовних засобів

масової інформації, наявність численних партій та громадських організацій проросійського спрямування, помилки української влади уможливили антиукраїнські настрої та мітинги місцевого населення. Не останню роль у цьому відіграли усі три вищеназвані міфи кримської тематики. Тому Кримський півострів без спротиву широкого загалу майже блискавично анексовано Російською Федерацією.

Наступним є загальнодержавний міф про начебто кардинальні відмінності Сходу і Заходу України, який протягом періоду незалежності використовували проросійські політики, що унеможливлювало перемогу патріотичних сил. Це посилювало розкол суспільства і його поділ на так звані «східняків» і «западенців».

Суттєвою шкодою для держави та її інтересів виявилось функціонування ще одного шкідливого міфу про Донбас, який «годує всю Україну». Реальний факт дотаційності Донецької та Луганської областей не розголошували. Саме така інтерпретація дозволила мешканцям цього регіону почувати себе обраними, що пов'язано з домінуванням не тільки проросійських настроїв, сформованих діяльністю російських ЗМІ, громадських організацій, політичних партій проросійської спрямованості. Зміна суспільно-політичної думки призвела до ворожого сприйняття офіційної української влади і посприяла підтримці акцій протесту, що потім трансформувалося в бойові дії на території Донецької та Луганської областей.

Сьогодні українство не в повній мірі усвідомило події Революції Гідності та війни на Сході. Україна потребує нових героїв і символів замість ще діючих радянських. Наша країна та її громадяни проживають нову історичну, інформаційну та соціально-політичну ситуацію, що потребує суспільних зусиль у процесі державо- і націєтворення. Тому нам потрібно будувати нову героїку, популяризувати нових героїв і поширювати природно народжені (спонтанні) та створені (неспонтанні) позитивні міфи. Якщо

європейські держави сформували свій пантеон справжніх героїв, як правило, у роки Другої світової війни і після неї, то Україні пантеон героїв включав як справжніх, так і вигаданих героїв. Вважаємо, що після розкриття засекречених архівів та їхнього опрацювання, можна віднайти та поповнити перелік справжніх українських героїв часів Другої світової війни. Але цей процес тільки-но розпочався, тому оприлюднення і популяризація, сподіваємося, – перспектива найближчого майбутнього.

Сьогодні разом з радянською епохою маємо деміфологізувати і радянські символи, героїку та міфи. Сучасні герої повинні замінити радянських: волонтери замість передовиків «соціалістичної праці», ветерани війни на Донбасі, ушановані «кіборги» (захисники Донецького аеропорту) замість вигаданих міфологізованих ветеранів Другої світової війни, активні учасники Революції Гідності замість ушанованих більшовиків. Крім того, переконані, що пантеон українських героїв потрібен як елемент ідеологічного і патріотичного виховання, а створюватися він повинен із залученням широкого кола інтелектуалів, щоб запобігти політичним замовленням

Отже, проведений нами аналіз дозволяє зробити такі висновки.

Геополітичне становище України й темпоральна глибина її історії вплинули на характер міфології. Відсутність протягом століть національної держави України дозволила її поневолювачам суттєво сфальшувати історичну свідомість, замість якої активно розвивалася міфологія як компенсаторний засіб. Тому власне вітчизняна міфопоетична традиція намагалася виправдати століття бездержавності та оспівувала історію з глибини віків, щоб логічно вибудувати сприйняття і розуміння історичних подій. Національний же український міф синтезує в собі уявлення про спільне славетне минуле та здобутки, спираючись на славу козацьку добу, сприяючи самоствердженню і розвитку самосвідомості, попри відсутність незалежності від поневолювачів України.

Засилля і прогресування трьох шкідливих комплексів українства, а саме: московства, провінціалізму і кочубеївщини, робить можливим багаторічну культурно-політичну експансію Росії в Україні. За таких умов у свідомості українців функціонують шкідливі міфи російського походження, поглиблюючи комплекс меншовартості українців і гальмуючи національну ідентифікацію української нації, а також процес державотворення.

Кількасотрічна окупація української території Росією призвела до того, що вітчизняна міфологія стала наслідком діяльності російських пропагандистів, які мали на меті знищення прагнень до утворення незалежної України, розвиток і поглиблення комплексу національної меншовартості в українців, а також переконання у відсутності славної української історії, культури та в спільному походженні українців і росіян тощо.

Саме з Петра I розпочалася активна міфологізація історії та сучасності, зокрема претензії Московії не тільки на історичну спадщину Київської Русі, а навіть на етнонім «Росія», що є грецьким варіантом назви «Русь». Таким чином, розпочалося масштабне запозичення української історії, культури та решти надбань.

Найбільш розповсюджена в соціально-культурному просторі України російська міфологія має відверту антидержавну спрямованість, покликану посилити насаджене окупантами почуття меншовартості в українців, розкол нації за культурно-політичними ознаками, позбавлення власної славетної історії та в підсумку – державності.

До одних з найбільш небезпечних антидержавних міфів відносимо регіональні, які дозволяють зовнішнім ворогам спочатку впливати на громадську думку, а потім – індивідуальну і масову свідомість мешканців окремих областей України. Це призводить не тільки до посилення антиукраїнських настроїв, розколу серед українських громадян на місцях, а й до реальних територіальних втрат.

Кількасотрічний контроль Російської Федерації над українським соціально-культурним та інформаційним простором, а також агресивна популяризація міфології «євразійського світу» з концепцією «Русского мира» і потужна інформаційна війна проти України, що стала частиною гібридної, дозволила дестабілізувати ситуацію всередині держави, окупувати Кримський півострів та частину Донецької, Луганської областей.

До наслідків тривалої міфологізації вітчизняного соціокультурного простору росіянами відносимо цілеспрямоване знищення історичної пам'яті українського народу, гальмування процесу національної ідентифікації, відчуження значної частини українства від власної культури та мови, нав'язування і вкорінення викривленої системи цінностей, відсутність позитивної національної міфології та ідеології. На нашу думку, така ситуація склалася через серйозні політичні помилки влади, відсутність державної політики, спрямованої на патріотичне виховання, несформованість інтелектуальної та політичної еліти, юридичну незахищеність інформаційного і соціокультурного простору України тощо.

З огляду на вищевикладене, надзвичайно важливим є створення і активне впровадження в Україні потужної, позитивної контрміфології, а також реміфологізації, на якій зупинимося в наступному параграфі. Це дасть змогу консолідувати націю і «захистити» від деструктивної пропагандистської міфології ворогів. Держава має легітимізувати нову національну міфологію, що в подальшому стане стрижнем нової української ідеології.

3.2. Шляхи й умови де- та реміфологізації масової свідомості українства

Розглянуті вище негативні міфи, що протягом тривалого часу функціонують у соціокультурному просторі України та свідомості українства, разом із застарілою системою цінностей та рештою рудиментів радянського тоталітаризму, сфальшованою історичною пам'яттю вкрай негативно відбиваються не тільки на реформуванні держави за європейським зразком, а й на становленні нової української нації, процесі національної самоідентифікації. Свідомість наших громадян сповнена шкідливими міфами, ідеологемами, міфологемами, що робить нас більш вразливими до впливу інформаційної війни. Остання розгортається як всередині держави (війни компроматів, медіа-війни між олігархами тощо), так і ззовні (нечасті інформаційні атаки окремих держав або повноцінна інформаційна війна як частина «гібридної»). Тому нагальним питанням сьогодення є деміфологізація, тобто заміна негативних міфів позитивними, створення власної національної міфології, та запровадження реміфологізації.

Перш ніж започаткувати в Україні реміфологізацію свідомості, треба забезпечити необхідний міфологічний вакуум, провівши деміфологізацію, тобто процес очищення свідомості від застарілих або непотрібних міфів шляхом їх послідовного руйнування. Оскільки доведено неможливість позбавлення від міфів, то основним способом боротьби з ними є заміщення контрміфами або позитивними міфами. Відзначимо, що зазвичай деміфологізацію розглядають як спробу раціональної інтерпретації соціальних міфів, або як прийом вивчення міфів. При цьому виділяють найбільш поширені різновиди деміфологізації – гумор (висміювання, десакралізація міфу, пов'язаного з певною персоналією або подією) та соціально-політичний хеппенінг (форма сучасного мистецтва, часто спонтанного характеру, має на меті виявлення безпосередньої реакції людей та самовираження виконавців) [1].

Усі технології деміфологізації «можна умовно підрозділити на дві великі групи: стратегічні і тактичні» [61, с. 164]. До першої групи відносимо формування національної ідеї та національної міфології, відновлення конструктивних елементів історичної пам'яті, реформування системи освіти, особливо гуманітарної сфери, підвищення інтелектуально-освітнього рівня громадян шляхом розвитку здатності до критичного мислення. До другої групи належать: моніторинг видаваної або ввезеної літератури на предмет наявності антиукраїнських міфів, видання і подальша популяризація друкованих/електронних джерел, що містять історичну правду, пошук реальних національних і духовних лідерів, позбавлення українського інформаційного простору від зовнішнього впливу, а також активні зусилля інтелектуальної еліти для деміфологізації образу України у світі.

Повернення міфу – реміфологізація – стало характерною рисою сучасної західної культури. Зацікавленість міфом, його свідоме відтворення або спонтанне конструювання перетворилися на визначальні фактори культурної динаміки. Міфологічні компоненти наявні в будь-якій сфері суспільного життя: економіці, релігії, мистецтві (особливо масовому), політиці, навіть науці (паранаукові та квазінаукові форми).

По суті, реміфологізація є свідомим поверненням міфу і, відповідно, міфологічного мислення. Реміфологізація, в залежності від типу суспільно-політичного устрою, буває критичною і некритичною. Остання простежується у традиційних і тоталітарних соціумах та спрямована на зміцнення влади правлячої еліти – вождя або політичної партії, відтак носить деструктивний і маніпулятивний характер. У демократичних і ліберальних суспільствах реміфологізація буде критичною, а завдяки агентам реміфологізації (культурні діячі, інтелектуальна еліта, громадянські активісти, лідери думок) не проявить деструктивний вплив, маючи консолідуючий і позитивний потенціал.

Під реміфологізацією масової свідомості ми розуміємо процес свідомого відтворення або конструювання міфу, звернення до міфологічного мислення, його відродження на рівні маси, що є основними чинниками культурного розвитку сучасності. Говорячи про загальні причини реміфологізації, західні філософи виділяють кризу наукового світобачення, обернення сил науки і техніки проти свого творця – людини, появу масової людини [35, с. 36].

Реміфологізація, на думку О. Косова – це одна з конкретних форм, в якій проявляється експансія буденної свідомості. У виникненні та розгортанні сучасних процесів реміфологізації свідомості велике значення має, зокрема, вразлива і пасивна позиція відчуженої людини перед сучасною технікою (у першу чергу інформаційною). Одним із джерел реміфологізації в сучасному суспільстві він вважає «напівзнання»: людина суб'єктивно й об'єктивно стає нездатною опанувати знання цілісно, оскільки для опанування цієї цілісності необхідне знання про методи, яке недоступне для непосвячених. «Напівзнання» неодмінно містять ілюзії: вони ґрунтуються на дійсних явищах, що набувають в очах людини, зовсім не обов'язково неосвіченої, фантастичного вигляду. У цьому сенсі реміфологізація – універсальний процес [37, с. 133].

Що ж стосується України, ми вважаємо за доцільне виділення зовнішніх і внутрішніх передумов, які викликають необхідність процесу реміфологізації. До першої групи відносимо: 1) зростання ролі інформації й залежності від неї у світі, тобто глобальна інформатизація світової спільноти; 2) відсутність достовірних знань про Україну у світі, необхідність створення її позитивного іміджу; 3) сприйняття держави України через «російську призму». До другої групи належать: 1) відсутність державної ідеології; 2) несформованість політичної й інтелектуальної еліти нації; 3) ціннісний розкол суспільства після краху СРСР; 4) зовнішня загроза незалежності України, тобто гібридна війна, розв'язана Російською Федерацією.

Вище вже зазначалося, що «суттєве посилення значення інформаційної складової стало причиною залежності соціуму від інформації. Внаслідок інформаційної перенасиченості окремий індивід втрачає здатність до об'єктивності та критичного ставлення при аналізі подій, явищ, фактів. Таким чином збільшується маніпульованість і здатність до навіювання. Тому зросла кількість інформаційних атак одних держав на інші» [17, с. 162]. Прикладом цього є інформаційні війни Російської Федерації проти Грузії та України, що потім переросли в реальні бойові дії. Отже, з огляду на відсутність потужної позитивної міфології та, відповідно, реміфологізації, Україна виявилася нездатною протистояти інформаційній дискредитації з боку російських і проросійських засобів масової комунікації.

Сьогодні серйозною проблемою стала тривала відсутність на ментальній карті Європи суверенної української національної держави і саме тому після XVIII ст. про Україну «забули». Крім того, проявляються негативні наслідки загарбання Росією значної частини славетної української історії, культури та інших надбань: «наша країна залишається в тіні Росії, і не тільки політично. На Заході багатьох інтелектуалів українського походження від радянського часу сприймають винятково як росіян. У Німеччині знають про донських і волзьких козаків, але нічого про запорізьких, говорять про Київську Русь лише як про російську державу тощо» [44, с. 45]. Саме позитивна репрезентація України на світовій арені, а також всередині держави за допомогою спочатку деміфологізації і потужної реміфологізації дозволить не тільки покінчити з радянсько-російським минулим, а й ствердитися самобутньою незалежною державою з давньою славетною історією й унікальною культурою.

Важливу роль у процесі реміфологізації відіграють цінності як основа суспільних трансформацій і культурних перетворень, культурно-освітня політика держави і розвиненість інформаційних технологій. Найпершою системою цінностей можна вважати міф, саме з огляду на провідні функції,

які він виконував у давньому суспільстві, а також роль міфологічної свідомості в осягненні світу. Ми поділяємо думку Ю. Шайгородського про те, що «міф був першою (первородною), прадавньою системою цінностей» для пізнання світу, суспільства і людини [64, с. 230]. Тому виникнення міфу – це потреба пізнання сутності природних, соціальних процесів, що відбуваються з людиною і світом.

Поняття «цінність» інтерпретують «як значущі для особистості, для суспільства предмети, явища, події тощо (М. Гайдеггер, М. Михальченко та ін.) [77]. Зокрема, цінність розглядається як предмет, що має певну користь і здатний задовольнити ті чи інші потреби (А. Маслоу та ін.) [46]; як ідеал, до якого прагне людина (Е. Фромм та ін.) [75]; як норма, якої варто дотримуватися (М. Михальченко, Л. Орбан-Лембрик та ін.)» [65, с. 65]. Розрізняють такі цінності: об'єктивні (природні явища, матеріальні предмети, суспільні відносини) та суб'єктивні (настанови, ідеали, оцінки, орієнтації), загальнолюдські, суспільні, політичні, особистісні, внутрішні (екзистенціальні) та зовнішні. Усі ці тлумачення акцентують увагу на певних особливостях цінностей.

Соціуми, де чітко визначені ціннісні орієнтації, зазвичай характеризуються стабільністю, оскільки в них знівельована головна причина суперечностей між окремою особою і суспільством загалом. Ціннісна розбалансованість порушує цілісність системи, провокуючи нестабільність, страх, катаклізми тощо, внаслідок чого нищить її. У країнах, що стали на шлях втілення демократичних принципів, часто посилюються ціннісні розколи. Яскравим підтвердженням цього є ситуація, яка склалася після розпаду тоталітарного СРСР, коли частина країн відмовилися від колишньої політичної системи, обравши демократичний розвиток. Так виник конфлікт між радянською системою цінностей і новою, демократичною.

Вже зазначалося, що значно посилюють процес реміфологізації масової свідомості зміна звичної ціннісної системи. Після ліквідації СРСР в Україні

радянські ідеологія та цінності виявилися неактуальними і підлягали заміні. Як правило, виділяється декілька етапів ціннісних перетворень, де початком вважається система цінностей радянського суспільства. Починаючи з 1980-х років, спостерігається переосмислення таких понять, як «держава», «демократія», «свобода», «особистість», «гроші», «власність» та інших не тільки окремими громадянами, а й у масовій свідомості. На тлі суттєвих суспільних змін модифікуються напрямки розвитку, стратегії та задачі. У масовій свідомості функціонують нові, ще до кінця не усвідомлені «образи»: свобода вибору переконань, недоторканість приватної власності, невтручання держави в особисте життя громадян, безперешкодні зібрання громадян на підтримку своїх прав тощо. Іншого змісту набули такі цінності як відповідальність, толерантність, справедливість, рівність тощо.

Руйнування СРСР сприяло формуванню політичних та економічних еліт, стало каталізатором матеріальної та майнової диференціації громадян, а також посилює ціннісні розколи на національному та етнічному ґрунті в суспільстві. Цінності 1990-х років відзначаються різновекторністю, їх класифікують переважно як інтегруючі та дезінтегруючі. Такі цінності, як освіченість, справедливість, чесність, порядність можуть водночас об'єднувати і вести до відчуження між людьми.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. у розвитку українського соціуму відзначається розбалансованістю політичних, економічних, моральних, культурних цінностей, поведінкових і ціннісних спрямувань. За умови зростання соціальної напруги в суспільстві, загострення політичного процесу в країні, знищення довіри до держави і влади, нестабільної економічної ситуації, а також зневіри в ефективній організації суспільства на раціональних засадах посилюється міфологічний компонент соціально-політичної сфери. У масовій свідомості міфологізується поняття «політика» і все, що з ним пов'язане. А недовіра або скептичне ставлення людей до

політики і політиків компенсується природною схильністю до міфосприйняття [65, с. 233].

За нестабільної політичної системи, соціальної напруги в суспільстві й численних економічних проблемах є актуальним вироблення дієвих механізмів, які б допомогли досягнути, пояснити, сконструювати, а також подолати невизначеність подальшого суспільного розвитку. У такій ситуації лише ідеологія як система усталених ідей, уявлень і поглядів не здатна сформувати необхідний і вигідний еліті образ політичної реальності. Тому на допомогу першій залучається міфологія в якості ефективного засобу впливу на формування політичних цінностей, усі рівні свідомості, у тому числі й політичну, і політичне життя соціуму взагалі.

При незбалансованій системі цінностей соціуму необхідні конкретні установки у вигляді базових міфів, які детермінують ціннісні нормативи протікання української історії, створюючи відчуття безпеки та частково нівелюючи соціальну напругу. Соціальне міфотворення, яке більшість із нас не помічає, стало невід'ємною і характерною рисою нашої дійсності. Сьогодні міф перетворився на потужний інструмент впливу на масову свідомість, маніпулювання нею і великими масами людей, використовується як метод політичного управління не тільки в суспільствах з ліберальними цінностями, а й під час кризових і нестабільних періодів. Адже саме під час невизначеності, соціальних і політичних потрясінь і криз актуалізуються процеси ціннісного переосмислення політичних явищ і процесів, що є основою міфотворчості [65, с. 234].

Саме національна еліта має не тільки чітко сформувати потрібні українцям цінності, а й посприяти виробленню й поширенню національної міфології. Ці заходи дозволять не лише прискорити процес ідентифікації нації, а й протистояти «зашкарублій імперськості» (Є. Магда) Російської Федерації [17, с. 163]. «Особливості сучасного етапу формування національної ідентичності в Україні визначаються, з одного боку, потребою

реалізації ідеї нації на основі цінностей українства, з іншого – неможливістю реалізації соціально-економічних інтересів громадян щодо їх станової, етнічної, релігійної та політичної приналежності» [44, с. 74-75].

Таким чином, з огляду на викладене вважаємо, що основним напрямком реміфологізації повинні стати кардинальні ціннісні трансформації в українському суспільстві. Необхідно цілковито замінити діючу радянську систему цінностей як неактуальну та шкідливу не тільки для свідомості українців, а й для суверенітету України. Саме радянські цінності та рудименти радянської ідеології дозволяють частині політиків підтримувати ностальгічні настрої пенсіонерів і людей середнього віку, впроваджуючи найнебезпечнішу групу міфів про «золотий вік» у СРСР. Подібні реваншистські міфи і міфологеми суттєво дестабілізують обстановку не тільки всередині суспільства, а й на рівні свідомості, зокрема, масової та політичної.

Наступним важливим аспектом реміфологізації є й поширення консолідуючої національної ідеї та, відповідно, позитивної національної міфології. Усе це разом має завершити процес самоідентифікації якісно нової української нації, розпочатий Революцією Гідності, а також сприяти подальшій консолідації українців, незалежно від їх соціального статусу, релігійної або мовної приналежності, місця проживання.

Враховуючи політичну, економічну і культурну кризи, важливим і актуальним питанням сьогодення є національна ідентифікація українства. Останню розуміють усвідомленням своєї належності до певного етносу, що виявляється в першу чергу через утілення принципу «Я – Інший», відокремлення від решти етнічних спільнот на основі тези «Своє – Чуже». Неможливо уникнути ідентифікації «Свого» і «Чужого», оскільки людина проживає під впливом багатьох інших, крім власної, культур. Поняття «Чуже» вживається до нерідної щодо моєї культури. У процесі національної самоідентифікації кожен представник окремого етносу має спиратися на

надбання попередніх поколінь, виходячи з єдиного світогляду, сформованого під впливом низки чинників: географічних, кліматичних, геополітичних, історичних тощо. Іншими словами, національна ідентифікація – це, за Полосіним, «визначення критеріїв і меж єдиної великої Родини» [56, с. 82]. На його думку, природнім шляхом процес національної ідентифікації та консолідації нації відбувається, коли «відчуття великої природної Сім'ї ототожнюється для масової свідомості з міфологічним образом Батьківщини-Матері» [56, с. 82]. Зазвичай умовою для цього є небезпека для існування нації, наприклад зовнішня агресія або внутрішньодержавні збройні конфлікти. Підтверджує цю думку Ю. Бойко-Блохін, стверджуючи, що «українська національна свідомість, створена самою природою всестороннього національного розвитку, загострювалася особливо тоді, коли треба було протиставлятися в боротьбі чужинцеві» [11, с. 32]. У мирний період енергію національної свідомості в людей, як правило, повинна активізувати політична еліта народу. При цьому основним способом національної ідентифікації виступає перетворення актуальної суспільної свідомості на національну міфологію («національну підсвідомість»), іншими словами – трансформацію суспільної свідомості в національну.

Кожний народ вкладає в національну міфотворчість вміст свого несвідомого, тобто зафіксований в образах досвід предків, еліта – концептуальне бачення сукупної міфологічної конструкції та гру символів – політичну рекламу і національний ритуал. Постійно відтворювана усталена міфологія перетворюється на основу національної ідентичності. Національна самоідентифікація повинна базуватися насамперед на національній культурі, інституті громадянства і цінностях громадянського суспільства.

Невід'ємною від самоідентифікації, державної ідеології та національної міфології є національна ідея. На наше переконання, саме остання, концентруючи в собі етнічний, культурний та історичний потенціал, має

стати ефективним методом формування національно свідомої особистості в умовах реміфологізації.

Під національною ідеєю ми розуміємо комплекс спеціальних заходів для довгострокового розвитку нації, політичних гасел, державної міфології, цінностей тощо, які відбиваються в національній самосвідомості та становлять стрижень національної ідеології. При цьому ідеологією вважають «сукупність суспільних ідей, теорій, міфів, поглядів, філософських концепцій, політичних гасел і т.п., що відтворюють соціальну дійсність з огляду на інтереси й уявлення певних соціальних груп, класів, політичних партій і т.п.» [12, с. 310-311]. Найбільш відома інтерпретація ідеології належить К. Марксу, який визначав її як «помилкову свідомість». Функція ідеології полягає в тому, щоб непомітно і легко підмінити у свідомості людини істинні, але не вигідні для владної еліти мотиви поведінки ілюзорними, але прийнятними.

Історія формування української національної ідеї розпочинається ідейною програмою Кирило-Мефодіївського товариства. Перше застосування поняття «національна ідея», розуміючи під ним приналежність людини до свого народу, його культури і віри, пов'язують з П. Кулішем [40]. Потім цей термін у ширшому розумінні вживали інші українські мислителі.

Загалом в українській політичній думці кінця XIX – початку XX ст. відбувалися спроби пошуку національної ідеї. Тоді головним завданням українські політичні й громадські діячі вважали здобуття незалежності Україною та її об'єднання. Але навіть невдалі спроби в цьому напрямку не зупинили пошуків консолідуючої національної ідеї. Після проголошення державного суверенітету в 1991 р. питання вироблення національної ідеї та пов'язаних з нею проблем привернуло увагу державних діячів, політиків, журналістів. У період каденції першого Президента обговорювалася ідея соборності України. «Згідно з цією ідеєю, народ України має об'єднатися в усій своїй політичній, релігійній, етнічній повноті заради великої

гуманістичної місії» [44, с. 77]. На нашу думку, таке формулювання не мало реальних результатів, тому вважаємо цю ідею невдалою. Більше того, сама по собі національна ідея не може консолідувати націю або суспільство, якщо не підкріплена відповідною ідеологією й міфологією. І не останню роль відіграє доступність поглядів або послання для широкого загалу. За переконанням Є. Магди, «національна ідея повинна набувати максимально спрощеної форми для кращого засвоєння масами. Вона може мати наступний вигляд: «Свобода. Справедливість. Соборність» [44, с. 77]. Саме такі цінності відповідають історичному розвитку української нації та сучасним умовам формування національної ідеї.

Українська нація пройшла довгий і складний шлях самовизначення і самоідентифікації. Поворотним етапом у прискоренні процесу політизації етнічної ідентичності українців стала Українська революція 1917–1920 рр.. У цей час відбулося масове усвідомлення своєї приналежності до української нації не тільки в етнічних українців, а й у представників інших етносів, які були територіально й історико-культурно поєднані з тубільним етносом. Прикладом є ті представники «Розстріляного відродження», що не були етнічними українцями, але творили українською мовою і стали невід’ємною складовою національної культури: Микола Хвильовий (Фітільов), Юрій Клен (Освальд Бурггардт), Майк Йогансен та ін. Етнонім «українці» з обмеженої етнічної самоназви, який використовувала частина інтелігенції, набув загальнонаціонального розповсюдження [53]. Але подальший процес національної самоідентифікації ускладнився перебуванням України в складі СРСР, оскільки вона так і не здобула фактичної незалежності. Саме злочинна політика радянської влади, спрямована на утвердження «соціалізму з людським обличчям», створення інтернаціональної людини без національних ознак, тотальної цензури та ін., шляхом численних геноцидів і репресій проти українства серйозно пригальмувала і навіть зупинила даний процес.

Тільки після мирного здобуття незалежності в 1991 р. в Україні розпочалася повільна самоідентифікація нації. Вона супроводжується серйозним ціннісним розколом, тобто конфліктом старих тоталітарних (радянських) і нових (демократичних) цінностей, а також суттєвим тиском російської влади на вибір внутрішнього і зовнішнього вектору нашої держави. До цього додаються соціальні і культурні проблеми. Зокрема, поки простежуються наслідки тривалої радянської політики інтернаціоналізації, а фактично денаціоналізації. Більша частина Південного Сходу України і АР Крим російськомовні з проросійською орієнтацією, чим наприкінці 2013 р. скористалася Російська Федерація для впливу на громадську думку, розпочавши спочатку інформаційну, а потім й окупаційну війну. Але за такий стан відповідати в першу чергу має українська влада, яка не забезпечила ефективну систему освіти та патріотичного виховання, не гарантувала захист інформаційного і соціально-культурного простору України від зовнішнього впливу.

Не так давно владою було зроблено важливий крок до розвитку патріотичний почуттів у молоді та майбутнього покоління українців, а відтак – наближення до ідентифікації українців. Мова йдеться про ухвалення «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді 2016-2020 роки» [71]. Але це перспективна програма, про результати якої можна буде говорити у майбутньому.

Таким чином, важливими умовами для де- та реміфологізації, національної самоідентифікації і державотворення є проукраїнська ідеологія та національна ідея з урахуванням ментальних особливостей українців. Менталітет передбачає спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, дозволяючи інтегрувати у свідомості нерегульовану масу численних вражень у певне світобачення. Ідеологія і національна ідея детермінують поведінку індивіда, соціальної спільноти, соціуму, через що суб'єктивний стан суспільної динаміки природно «перетікає» до

об'єктивного історичного процесу. Тому ментальні прояви на всіх рівнях – від ідейно-теоретичного до буденно-емоційного та несвідомого – невід'ємний елемент історичного розвитку нації [28].

Нині тільки державна реалізація ментальних засад українців має ствердити національну самоідентифікацію. При цьому суттєве значення в становленні національної самосвідомості має освіта, яка виступає важливим шляхом де- та реміфологізації. Власне, виховання особистості забезпечується за участі суспільної свідомості нації, що відбувається підсвідомо від часу народження і триває безперервно, викликаючи відповідні почуття та емоції. Іншими словами, індивід є реципієнтом накопиченого цивілізацією досвіду. Навіть найякісніша освіта не в змозі змінити цей принцип, а лише спрямувати його в певному напрямку.

Тому освіта всіх рівнів – від дошкільної до вищої, яка сприятиме розвитку здатності до критичного мислення, – основний спосіб реалізації процесів де- і реміфологізації, відновлення ціннісно-продуктивних елементів історичної пам'яті, розбудови громадянського суспільства, втілення демократичних принципів і збереження незалежності України шляхом формування в громадян національної гідності та патріотичних почуттів. Це можливе лише за умови запровадження цілеспрямованої позитивної освітньо-виховної стратегії щодо утвердження і поширення позитивної національної міфології, патріотичного виховання, національної ідеї, довгострокових програм розвитку національної культури і формування національної самосвідомості [17, с. 162]. Зокрема, сьогодні потребує деміфологізації і вітчизняна гуманітаристика, що забезпечить витіснення антиукраїнських міфів, стереотипів, ідеологем і поширення прихованої раніше історичної правди. Це, у свою чергу, передбачає масштабне перевидання шкільних і вузівських підручників з гуманітарних дисциплін, видання і розповсюдження творів, наукових праць раніше заборонених авторів з обов'язком включенням їх у навчальні плани освітніх закладів усіх

рівнів. Крім того, підвищення рівня культури й освіченості громадян, відкриття історичної правди й архівів НКВС сприятимуть деміфологізації, тобто утвердженню контрміфології, та власне реміфологізації.

Важливим кроком у реформуванні системи освіти та звільненні від рудиментів радянського шкільного виховання стали ухвалення у вересні 2017 р. Закону «Про освіту» та започаткування принципів «Нової української школи» [34; 51]. Але реформування освіти відбуватиметься поступово і говорити про результати та якість змін можна буде мінімум через десятиліття.

«Окрім розвитку здатності до критичного мислення за допомогою освіти, дієвим і ефективним шляхом реміфологізації має стати телебачення й український кінематограф. Особливо сьогодні, за умови домінування візуалізації та медіатизації культури, а також суттєвого зростання ролі телебачення в суспільному житті.

Ефективність і потужний вплив кінематографу використовували для створення і розповсюдження політичних міфів у тоталітарних державах ХХ ст. Так, наприклад, радянський диктатор В. Ленін вважав, що «серед усіх мистецтв найважливішим для нас є кіно» [42, с. 579]. Саме за допомогою кіно більшовики боролися з релігією та розповсюджували радянську міфологію. Також кінематограф відіграв важливу роль у створенні культу Сталіна в СРСР. Але так могло бути лише при тоталітаризмі, де контроль над кіноіндустрією належав державі.

Інакше відбувається у суспільствах з ліберальними і демократичними цінностями, в яких діють закони ринкової економіки. У такому випадку основною функцією телебачення і кіно є отримання прибутку, хоча комерційна складова безпосередньо взаємодіє з пропагандою. Механізми впливу кіно в ліберальних суспільствах можуть частково регулюватися державою в її ж інтересах» [17, с. 163].

Тому Україні, яка стала на шлях демократії, з метою поширення позитивної міфології, утвердження відповідних цінностей та перемоги в інформаційній війні необхідно використовувати всі види мас-медіа, зокрема телебачення і вітчизняний кінематограф. Вже зазначалося, що після Революції Гідності в українському соціумі з'явилися нові цінності, а тому мас-медіа, насамперед телебачення, має допомогти їх закріпити. Наприклад, мова йде про індивідуалізм, особисту відповідальність, лібералізм, нетерпимість до корупції й т.п. Це стосується й історичних, і решти позитивних міфів, яких гостро бракує широкому загалу українців.

Власне, кінематограф можна використовувати як технологію самоідентифікації. Різноманітне кіно покликане не тільки деміфологізувати негативні міфи, популяризувати уже існуючі позитивні міфи, а й сприяти створенню і поширенню нових, що спрямовані на консолідацію нації.

Таким чином, одним із основних інструментів для утвердження й створення позитивної національної міфології з урахуванням ментальних особливостей українців має стати телебачення й кінематограф, що вже підтверджено досвідом СРСР. За умов політичної й економічної нестабільності, військового конфлікту українське суспільство потребує позитивних міфів. Здавалося, у такій ситуації консолідація соціуму можлива перед зовнішньою загрозою, але цього виявилось недостатньо.

Тому створення і подальше розповсюдження серед українства позитивних міфів має виконувати низку функцій: по-перше, прискорення процесу національної самоідентифікації; по-друге, остаточне об'єднання нації і протистояння агресивній пропагандистській міфології Російської Федерації; по-третє, перетворення позитивної міфології на основу нової української ідеології; по-четверте, подолання шкідливих для національного відродження комплексів: «Москви, українського провінціалізму і комплексу Кочубеївщини» (Ю. Шевельов).

Революція Гідності започаткувала народження позитивних спонтанних міфів «знизу». У масовій свідомості українців вже міфологізовані події Майдану, образи Героїв Небесної Сотні та подвиги наших військових на Сході України (С. Нігоян, М. Жизневський, оборона Донецького аеропорту тощо). Особливістю цих міфів є їх «низове» походження і героїко-патріотичне спрямування. Крім того, реміфологізовано козацький міф, що проявилось у самоорганізації українців під час Революції Гідності, у створенні добровольчих батальйонів і волонтерського руху у перші дні військової агресії на Сході України. (При цьому ворожа пропаганда роками запевняла, що українці ледачі та їх «хата з краю», вирвавши із контексту прислів'я «потрібний» шматок). Завдання влади полягає в підтримці та подальшому поширенні позитивної «народної» міфології, що сприяє консолідації української нації.

Процеси де- та реміфологізації мають відбуватися послідовно, бо другий неможливий без першого, оскільки необхідне забезпечення певного міфологічного вакууму. Саме звільнення від застарілих міфів має гарантувати успішність позитивної реміфологізації. Технології реалізації обох процесів частково схожі, головною з яких має бути освіта. До інших методів реміфологізації відносимо: використання стереотипів масової свідомості на основі бінарних опозицій, свідоме формування міфів на основі культурних архетипів та національної символіки.

Для дієвого і всеохоплюючого процесу реміфологізації слід врахувати досвід радянського минулого. Зокрема, використовувати колишні ефективні шляхи реміфологізації свідомості. По-перше, мова йде про принцип бінарності [66, с. 7] при використанні стереотипів («свій – чужий», «ми – вони»), нав'язуючи образ «ворога» всім, хто не розділяв принципів комуністичної ідеології. Такі стереотипи були напрацьовані як народним досвідом («світло – морок», «добро – зло», «православний – мусульманин» та

ін.), так і принесені «ззовні» («демократичний – тоталітарний», «прогресивний – реакційний» і т.п.).

По-друге, використовувався спосіб свідомого формування міфів на основі культурних архетипів. Такі міфи ставали справжніми для широких мас населення і не будучи при цьому істинними для своїх творців. Якщо раптом штучно створені міфи не виконували необхідну функцію, радянські ідеологи зверталися до більш давніх і глибоких шарів свідомості. Наприклад, звернення Сталіна у 1941 р. до народу словами «браття і сестри», тим самим призиваючи до священної війни, що і втілювалося в пісенному призові. У той же час зверталися до образів національних героїв: О. Невського, Д. Донського, О. Суворова, М. Кутузова та інших, що стали символами російської звитяги. Радянські міфологи поступово адаптували комуністичну ідеологію під своє суспільство. Механізм формування таких міфів був описаний Р. Бартом. До основного концептуально побудованого комуністичного міфу додавалися, так би мовити, допоміжні, пов'язані з втіленням соціального ритуалу. Ці міфи сприяли створенню культу комуністичної ідеї та її носіїв. Впровадження і масове поширення цих міфів відбувалось за допомогою ЗМІ, кінематографу, літератури і мистецтва.

По-третє, наступним способом реміфологізації свідомості було використання національної символіки [17, с.163]. Природною реакцією суспільства на кризу або нестандартну ситуацію є активізація знаків і символів, що складають культурне надбання нації. Мається на увазі зміна позитивного їх значення на негативне і навпаки. Наприклад, більшовики використовували знакову рефлексію до Революції 1917 р. для викриття недоліків царського устрою, поступово впливаючи на шари національної символіки, не пов'язаної з царатом, задля її свідомого знищення. Як правило, символи, що складають структуру того або іншого міфу, мають природне спонтанне походження. Але їх можна залучати для маніпуляції масовою свідомістю, оскільки символічна (міфологічна) форма відбиття дійсності

суттєво впливає на аудиторію. Радянська ідеологія не стільки створювала символи, скільки змінювала їх смислове навантаження, тобто диференціюючи відповідно до поставлених задач. Завдяки пропаганді символічна сфера радянського соціуму була суттєво скорочена (п'ятикутна зірка, Червоний прапор, Зірка героя, патріотичні гімни), що дало змогу свідомо маніпулювати масовою свідомістю. Лише за необхідності забуті символи дуже швидко відновлювали.

По-четверте, жорсткий та всеохоплюючий ідеологічний контроль над радянським суспільством можна віднести, на наш погляд, до способу реміфологізації свідомості. Але такий метод буде дієвим лише в соціумах з авторитарним або тоталітарним типом державного устрою. Що ж стосується, зокрема, ліберальних суспільств або перехідних, таких, як українське, то практика ідеологічного контролю або неминуче призведе до тоталітаризації, або охопить лише незначний сегмент суспільства.

Що ж стосується шляхів реміфологізації, які використовувалися і продовжують використовуватися нині, то вони частково співвідносяться з радянськими. Але існують певні відмінності, які пов'язані в першу чергу з особливостями перехідного періоду, управлінням значною частиною політичних процесів ззовні, зокрема з Кремля, багатовекторністю зовнішньої політики України, відсутністю політичної волі у влади до реальної демократизації соціуму, низьким рівнем розвитку культури, засиллям радянської ідеології у всіх сферах суспільного життя, невідповідністю системи освіти сучасним вимогам тощо.

Дійсно, український політик, як і раніше, успішно використовує стереотипи масової свідомості, що характеризуються часто повторюваними оцінками й уявленнями. За допомогою активного залучення стереотипних уявлень більшості громадян про цінність вільного суспільства, рівноправності, справедливості, які в змозі забезпечити лише держава, підтримується особливий міф про державу. Насправді держава виявляється

звичайною бюрократичною машиною, котра часто не полегшує, а ускладнює життя людей. Таким чином, на основі стереотипів штучно створюють і поширюють такий варіант сучасної української дійсності, який прийнятний для політичної еліти. Свідоме конструювання і впровадження міфів використовується не лише в соціально-політичній сфері, а й в економіці, культурі та рекламі.

Сьогодні в Україні практично не використовують метод свідомого формування міфів на основі культурних архетипів. Як правило, політики разом з їх політтехнологами активно залучають свідоме створення міфів лише під час передвиборчих кампаній, що допомагає формувати позитивний імідж і маніпулювати свідомістю виборців. Однак про довготривалий процес міфотворчості в загальнонаціональному масштабі не йдеться. Під час передвиборчої кампанії політики спеціально створеними міфами вдовольняють лише власні амбіції та цілі, а про інтереси нації або держави тут не йдеться.

Після здобуття незалежності в 1991 р. Верховна Рада України ухвалила постанови про затвердження національного прапора і гербу України [57; 58]. Але процес відродження і популяризації національних символів відбувався пасивно, оскільки поряд з істинно українською залишилося чимало радянської символіки. Інертність політичної еліти в питанні популяризації нашої національної символіки безпосередньо пов'язана з відсутністю політичної волі, незакінченою національною ідентифікацією і ціннісним розколом.

Тільки в 2015 р. Верховною Радою України було ухвалено пакет законів про так звану декомунізацію, яка і є одним з інструментів деміфологізації. Мова йде про чотири важливі закони: «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки»; «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917 –

1991 років»; «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939 – 1945 років» та «Про правовий статус і пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» [30; 31; 32; 33]. Згідно із законами, повинен розпочатися процес ліквідації численних залишків радянської символіки, пам'ятників комуністичним злочинцям і перейменування назв міст, вулиць тощо.

Лише після Помаранчевої Революції за часів каденції третього Президента вироблені певні заходи щодо позиціонування України. Наприклад, запровадили політичні ритуали із залученням нової символіки. Зокрема, мова йде про вшанування жертв Голодомору 1932-1933 рр. і політичних репресій [69; 70]. Для відновлення і збереження історичної справедливості було створено Інститут національної пам'яті.

На тлі Революції Гідності та розпочатої військової агресії Російської Федерації в українському суспільстві спостерігається справжнє відновлення інтересу до національних символів і ритуалів. Тепер державний прапор і герб, рушники, українські вишиванки, віночки тощо стали невід'ємною частиною життя пересічних громадян. Ця ситуація пояснюється мобілізацією й активізацією української національної самосвідомості, продовженням процесу національної ідентифікації, які пов'язані з ситуацією нестабільності та зовнішньої загрози.

У сучасній Україні влада також намагається або відновити, або запровадити політичні ритуали і символи. Зокрема, йдеться про ліквідацію святкування Дня перемоги 9 травня. Натомість 8 травня, як і в країнах Європи, відбулася траурна церемонія, присвячена Дню пам'яті та примирення [72]. Такий спосіб вшанування жертв Другої світової війни відповідає європейським традиціям і робить цей день дійсно траурним. Тобто ми розглядаємо цей крок своєрідним наближенням до європейських цінностей і прощанням з деякими радянськими.

Указом Президента України в 2014 р. встановлено щорічне святкування 21 листопада Дня Гідності та Свободи, а саме: вшанування мужності українців під час двох революцій – 2004 і 2013 рр. Тому в 2017 р. по всій країні пройшли масштабні офіційні та культурно-мистецькі заходи, а в школах відбулися спеціальні виховні години [73].

Ще в 1999 р. указом Президента було започатковано щорічне святкування Дня Соборності 22 січня, яке в 2011 р. було скасоване на офіційному рівні. Тільки в 2014 р. в Україні поновлено вшанування Дня Соборності, яке за нинішніх обставин набув іншого змісту.

«Важливим підґрунтям для реміфологізації, на нашу думку, є культура і мистецтво. Особливо на тлі підвищеної уваги світової спільноти до подій в Україні важливо не тільки популяризувати вітчизняну культуру, а й суттєво покращити імідж держави на міжнародній арені. Це реальна можливість за допомогою позитивної контрміфології протистояти не тільки агресивній пропагандистській міфології, а й розпочати нарешті національне відродження, позбавившись від комплексів «Москви, провінціалізму і Кочубеївщини» (Ю. Шевельов). Європа і решта світу повинна сприймати Україну не колишньою частиною Російської імперії та Радянського Союзу, а самостійною державою з давньою історією і самобутньої культурою без жодних натяків на спорідненість з чимось російським» [17, с. 163].

Не останню роль у цьому процесі має відіграти релігійна складова. Зокрема, мова йде про Українську православну церкву Московського Патріархату, яка має відверте антиукраїнське політико-пропагандистське спрямування. Вплив церкви на свідомість прихожан особливо зростає в часи нестабільності та війни, коли в психіці активізуються ірраціональні компоненти. Сьогодні в Україні для цього створені найбільш сприятливі умови. Саме «російське православ'я» є наріжним каменем концепції «русского мира» з її базовим постулатом про духовну єдність двох народів, тому в Україні церкви Московського патріархату перетворилася на

інструмент пропаганди [74, с. 25-32]. Таким чином на релігійному рівні підтримується не тільки шкідлива для соборності України ідеологія «руського мира», а й виправдання політики російської влади. У підсумку для протистояння Російській Федерації в гібридній війні на «релігійному фронті» необхідне створення автокефальної Української православної церкви та відновлення історичної справедливості в цій сфері, у тому числі шляхом впровадження відповідних міфів.

Вже зазначалося, що Революція Гідності та гібридна війна суттєво вплинула на позитивну реміфологізацію свідомості українського соціуму, але цей процес немає цілеспрямованого характеру. Так реміфологізований міф про козаччину став підґрунтям потужного волонтерського руху і добровольчих батальйонів, суттєво посприяв не лише відновленню бойового духу, патріотизму у лавах Збройних Сил України, а й покращив їхній статус в очах пересічних громадян. Вперше за 27 років незалежності України спеціальність професійного військового стала престижною, а влада нарешті почала відновлювати обороноздатність країни. Крім того, реміфологізований і практично втілений під час Революції Гідності міф про значущість віче на Русі. Так само і сьогодні народ скликали на Майдані на віче. Таким чином, слов'янська традиція віча як форми прямої демократії не лише трансформувалася у козацьку добу, але й у XXI ст. під час серйозних суспільних трансформацій в Україні.

Однак сучасна українська нація та світова спільнота потребує нових відроджених позитивних міфів. Ми маємо вивчати маловідомі досягнення українців у науково-технічних галузях та культурі, що потім дозволить у вигідному світлі репрезентувати Україну дітям та молоді в цілому. Саме відновлення ціннісно-продуктивних елементів історичної пам'яті, міфів, а не історичних помилок допоможе знищити комплекс меншовартості та жертви у свідомості українства. Наприклад, євреї до 80-х рр. минулого сторіччя взагалі закрили тему Голокосту, оскільки цей комплекс жертви пригнічував

націю і не давав змоги повноцінно розбудувати державу. Тому українцям з історичної пам'яті необхідно брати лише те, що згуртовує націю і допомагає створювати сильну країну. З цією метою на широкий загальний слід виносити імена славетних українців, знайомити з їхніми досягненнями дітей і молодь [78]. Самі українці і світ повинні знати титанів культурного процесу, представників Розстріляного Відродження (Л. Курбас, М. Куліш, В. Підмогильний, Г. Епик, М. Зеров та ін.), авіаконструктора і винахідника гелікоптеру І. Сікорського, інженера-конструктора С. Корольова, композитора й автора всесвітньовідомого «Щедрика» М. Леонтовича, мовознавця і філософа О. Потебню та багатьох інших. Щоправда, частину видатних українців і відповідно їх винаходів Російська Федерація привласнила, зробивши росіянами і відповідно російськими. Тому українська влада і нація мають докласти чимало зусиль не лише для позитивної реміфологізації, а й для повернення неправомірно привласненої іншою нацією питомо української спадщини.

Отже, проведений нами аналіз дозволяє зробити такі висновки.

Деміфологізація є необхідною умовою для проведення успішної реміфологізації. Перша має забезпечити певний міфологічний вакуум, підготувавши таким чином свідомість до цілеспрямованої актуалізації міфологічного мислення.

Процес деміфологізації в масах започатковано Революцією Гідності, що проявився стихійною боротьбою з пам'ятниками радянського минулого, зокрема в явищі «ленінопада». На сьогодні в Україні єдиним юридично визнаним методом деміфологізації є декомунізація.

Процес реміфологізації має системний характер, охоплюючи всі сфери суспільного життя. Тип і спрямованість реміфологізації визначається суспільно-політичним устроєм. Виділяємо критичну реміфологізацію з консолідуючим і позитивним потенціалом у ліберальних та демократичних соціумах, і некритичну реміфологізацію деструктивного маніпулятивного

характеру у традиційних та тоталітарних суспільствах. Зокрема, в Україні склалися зовнішні та внутрішні передумови для реміфологізації.

Основою реміфологізації в українському соціумі є цінності, ідеологія, позитивна національна міфологія й національна ідея, що разом становлять підґрунтя для остаточного завершення процесу ідентифікації українства.

На сьогодні українська влада пасивно і рідко використовує методи реміфологізації, що залишилися в «спадок» від СРСР: залучення стереотипів, свідоме створення міфів на основі культурних архетипів, використання національної символіки.

Для забезпечення реалізації процесів де- і реміфологізації в Україні має бути не тільки політична воля владної еліти, але активна взаємодія влади з пасіонарною частиною українського суспільства за підтримки вітчизняних інтелектуальних еліт.

Впровадженню і поширенню реміфологізації мають сприяти повністю реформована система освіти всіх рівнів, культура, у тому числі й масова, телебачення і кінематограф, а також автокефальна Українська православна церква.

Загалом опора на позитивну реміфологізацію й вироблення потужної загальнодержавної контрміфології має не тільки захистити масову свідомість українців і національне інформаційне поле від зовнішнього впливу, а й консолідувати націю, прискоривши процес її самоідентифікації.

З огляду на гібридну війну, економічну й політичну нестабільність, не закінчені процеси ціннісних трансформацій, національної ідентифікації та становлення національної еліти, питання реміфологізації залишається нагальним і актуальним, потребуючи подальших наукових розвідок.

Висновки до третього розділу

Багаторічна інкорпорація російської культури в українську, відсутність державної політики, спрямованої на патріотичне виховання, застаріла система освіти всіх рівнів, погіршення освітнього і, відповідно, загального інтелектуального рівня українців, недосконале законодавство уможливають функціонування міфів іноземного походження, зокрема російських, у соціально-культурному та інформаційному просторі України.

З огляду на відсутність проукраїнської позитивної міфології в Україні її місце займають соціальна міфологія СРСР та її сучасна модифікація – концепція «Русского мира». В умовах сучасних суспільних трансформацій українського соціуму ці обидві міфології стали потужною ідеологічною зброєю у боротьбі за свідомість українців і питоми українські території.

Тому особливу загрозу національній безпеці Україні становлять міфи російського походження, які не лише корегують масову свідомість і громадську думку українських громадян, а й гальмують процес ідентифікації та консолідації нації.

На сьогодні найбільш ефективним методом боротьби з застарілими, неактуальними і шкідливими міфами є процес деміфологізації, що має завершитися позитивною реміфологізацією свідомості українських громадян. В Україні під час Революції Гідності стихійно розпочалася деміфологізація на рівні мас, яка виявляється в знищенні символів радянського минулого. Ухвалений Верховною Радою пакет законів про декомунізацію легалізував даний процес і став фактично однією із офіційно визнаних технологій деміфологізації. Загалом же сьогодні в умовах суспільних трансформацій соціум потребує реміфологізації позитивних міфів і деміфологізації негативних.

Створення й активне впровадження позитивної української міфології в умовах гібридної війни, політичної й економічної нестабільності здатне не тільки консолідувати націю, прискоривши її ідентифікацію, позбавитися

радянських цінностей і рудиментів радянської ідеології, а й перемогти в інформаційній війні Російську Федерацію.

На сьогодні Україна гостро потребує позитивної реміфологізації, що має охопити всі сфери суспільного життя і має бути використаною як основний контрметод для боротьби з міфами іноземного походження. Поки реміфологізація відбувається стихійно, оскільки цьому процесові не надано цілеспрямованого характеру. Так реміфологізовані міфи про славетну Русь і козаччину стали підґрунтям скликання віче на Майдані під час Революції Гідності та підґрунтям формування добровольчих батальйонів, волонтерського руху на початку війни.

Тип суспільно-політичного устрою визначає не лише особливості міфологізації, а й – реміфологізації, яка поділяється на критичну і некритичну.

Список використаних джерел до третього розділу

1. Андрієнко О.В., Андрєєва Т.О. Механізми соціальної міфотворчості в аспекті суспільства, що трансформується / О.В. Андрієнко, Т.О. Андрєєва. – URL : <http://www.stattionline.org.ua/pravo/62/8513-mexanizmi-socialno%D1%97-mifotvorhosti-v-aspekti-suspilstva-shho-transformuyetsya.html> (дата звернення : 05.03.2017).
2. Аржаковський А. Розбрат України з Росією: стратегія виходу з піке. Погляд з Європи. Харків : Віват, 2015. 256 с.
3. Бадзьо Ю. Національна ідея і національне питання – десять років невизначеності. Політична думка. 2001. № 1–2. С. 3-12.
4. Бандерофобия в русском сознании : зб. статей. Киев : Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2014. 75 с.
5. Бауман Ю. Міфи суспільної свідомості у дзеркалі української преси. Дух і Літера. 1998. № 3–4. С. 206-219.
6. Бердяев Н.А. Русская идея. Вопросы философии. 1990. № 1. С. 77-144.

7. Білінський В. Країна Моксель, або Московія. Роман–дослідження. Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 2009. Книга 1. 376 с.
8. Білінський В. Москва Ординська (XIII – XVI століття) : Історичне дослідження. Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 2011. 304 с.
9. Бичко А.К., Бичко І.В. Феномен української інтелігенції : спроба екзистенціального дослідження. Дрогобич : [б.в.], 1997. 115 с.
10. Бичко А., Бичко І. Пошуки нової ідентичності в умовах інформаційного суспільства. Людинознавчі студії : Зб. наук. праць. Дрогобич : НВЦ ДДПУ ім. І. Франка, 2009. Вип. 20. Філософія. С. 4–15.
11. Бойко–Блохін Ю. Проблеми історіософії українського націоналізму. Київ : Українська видавнича спілка, 2014. 132 с.
12. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия. главн. науч. ред. и сост. С.Ю. Солодовников. Минск : МФЦП, 2002. 1008 с.
13. Борисенко В. Антидержавні міфи в українській державі. Урок української, 2002. № 7 (41). С. 9-12.
14. Вашкевич В.М. Міфологізація історико-філософського українознавства та деміфологізація історичної свідомості. Гілея : науковий вісник. 2013. № 77. С. 135-137.
15. Гойман О.О. Реінкарнація радянських міфів у сучасній інформаційній війні. Людинознавчі студії : Збірник наукових праць ДДПУ. Серія «Філософія». 2015. Вип. 32. С. 133-147.
16. Гойман О.О. Сучасні політичні міфи в російсько-українському інформаційному просторі. Дні науки філософського факультету – 2015: Міжнародна наукова конференція (21-22 квітня 2015 р., м. Київ). 2015. Ч. 3. С. 18-20.
17. Гойман О.О. Позитивний міф як спосіб консолідації українства. Українознавчий альманах. 2016. Вип. 19. С. 161-164.

18. Гойман О.О. Методи реміфологізації соціально-культурного простору України. Особистість, суспільство, політика : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 лютого 2016 р., Люблін, Польща). 2016. Ч. 1. С. 100-103.
19. Гойман О.О. Міфотворчість в умовах глобалізації. Дні науки філософського факультету 2016 : Міжнародна наукова конференція (21-22 квітня 2016 р., м. Київ). 2016. ч. 3. С. 39-41.
20. Гойман О.О. Реінкарнація міфу про бандерівців у свідомості сучасних у свідомості сучасних росіян. Наукова конференція «Філософсько-світоглядні та міждисциплінарні проблеми гуманітарного розвитку сучасного суспільства» : матеріали доповідей та виступів (2 липня 2015 р., м. Київ). 2015. С. 67-69.
21. Головаха Є., Паніна Н. Міфологія в сучасній українській культурі: соціологічний аспект. Дух і Літера. 1998. № 3-4. С.147–153.
22. Гончаренко Н. Міфи в сучасних підручниках з історії України. Дух і Літера. 1998. № 3–4. С. 220-229.
23. Горський В. Міф в сучасній культурі та його модифікації на полі історико-філософського українознавства. Дух і Літера. 1998. № 3–4. С. 92-112.
24. Грабович Г. Гоголь і міф України . Сучасність. 1994. № 9. С. 77-95.
25. Грабович Г. Гоголь і міф України. Сучасність. 1994. № 10. С. 137-150.
26. Грабовський С. Україна today: під прапором сталінізму. Соціальна міфологія «найкращого друга фізкультурників» і його послідовників. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2013. 320 с.
27. Гриценко О.А. «Своя мудрість»: Національні міфології та «громадянська релігія» в Україні. Київ : УДКЦ, 1998. 184 с.
28. Євсєєва Г.П., Архипенко Л.М. До питання про український менталітет і формування української національної ідеї. Актуальні проблеми державного управління. 2011. № 1. С. 122–133.

29. Закон України «Про правовий статус і пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» № 314-VIII від 09.04.2015 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/314-19> (дата звернення : 03.03.2018).
30. Закон України «Про правовий статус і пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» № 314-VIII від 09.04.2015 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/314-19> (дата звернення : 03.03.2018).
31. Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939 – 1945 років» № 315-VIII від 09.04.2015 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/315-19> (дата звернення : 03.03.2018).
32. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917 – 1991 років» № 316-VIII від 09.04.2015 р. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/316-19> (дата звернення : 03.03.2018).
33. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки» № 317-VIII від 09.04.2015 р. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/317-19> (дата звернення : 03.03.2018).
34. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення : 03.03.2018).
35. Ивушкина Е.Б., Несмеянов Е.Е. Современная мифология. Ростов-на-Дону : СКИАПП, 2000. 81 с.
36. Кінан Е. Російські історичні міфи. пер. з англ. Київ : Критика, 2001. 282 с.
37. Косов А.В. Мифологизация и ремифологизация как социальный феномен. Калуга : изд-во МГТУ, 2001. 300 с.
38. Косов А.В. Феноменологический анализ мифа как результата социальной мифологизации и ремифологизации. Москва : Московский психолого-социальный институт, 2008. 352 с.
39. Косаренко–Косаревич В. Московський сфінкс: міф і сила в образі Сходу Європи. Київ : Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2012. 510 с.

40. Куліш П.О. Зазивний лист до української інтелігенції // Куліш П.О. Твори : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1994. Т. 1. С. 400-412.
41. Левенець Ю. Роль національного міфу у відродженні національної свідомості українського народу. Нова політика. 2001. № 2 (34). С.50-53.
42. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Москва : Государственное издательство политической литературы, 1964. Т. 44. 726 с.
43. Лосєв І.В. «Український міф» у російській культурі. Магістеріум. Серія Культурологія Національний університет «Києво-Могилянська академія». 2003. Вип. 12. С. 17-22.
44. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : Віват, 2015. 304 с.
45. Малахов В. Міф про міф. Національна міфологія як тема сучасної міфотворчості. Дух і Літера. 1998. № 3–4. С.76-83.
46. Маслоу А. Психология бытия. Москва : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 1997. 304 с. (Актуальная психология).
47. Михальченко М.І. Українська національна ідея як регулятивна сила в загальнодержавному та регіональному масштабах. Регіональні версії української національної ідеї: спільне та відмінне : зб. статей. – К. : Світогляд, 2005. С. 27-54.
48. Могильницька Г.А. Хроніка великого ошуканства. Броварі : Українська ідея, 2007. 84 с.
49. Могильницька Г.А. Міфотворчість як обґрунтування історичного мародерства. Броварі : Українська ідея, 2009. 184 с.
50. Наконечний Є.П. Украдене ім'я : чому Русини стали Українцями. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2013. 392 с.
51. Нова українська школа. URL : <http://nus.org.ua/> (дата звернення : 04.03.2018).
52. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія професійної комунікації : монографія. Чернівці : Книги – XXI, 2009. 528 с.

53. Піскун В. Незалежність України як визначальний чинник національної ідентифікації українців. Історія України. 2004. № 43. С.1-6.
54. Полисаев О.П. Архитектоника сучасного міфу: Монографія / Тернопіль: Астон, 2008. 336 с.
55. Поліщук О.С. Збентежена ідентичність у колективній дії соціальної групи. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія Філософія. 2012. Вип. 10. С. 46-56.
56. Полосин В.С. Миф. Религия. Государство : Исследование политической мифологии. Москва : Ладомир, 1999. 440 с.
57. Постанова Верховної Ради України «Про Державний прапор України» № 2067-12. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2067-12> (дата звернення : 06.03.2018).
58. Постанова Верховної Ради України «Про Державний герб України» №2137-12. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2137-12> (дата звернення : 06.03.2018).
59. Потєбня А.А. Символ и миф в народной культуре. Москва : Лабиринт, 2007. 479 с. (Серия : разыскания в области филологии, истории и традиционной культуры: Rare teXte).
60. Пробийголова Н. Вибори як механізм реалізації політичного міфу в пострадянських країнах. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2009. Вип. 18. С. 195-202.
61. Пробийголова Н. Технології деміфологізації українського виборчого процесу. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2013. № 4 (66). С. 157-173.
62. Скуратівський В. До генези міфологічних утворень в українській сучасній свідомості. Дух і Літера. 1998. № 3–4. С. 69-75.
63. Солонько Л. Імперська складова «української ідеології» та пострадянська бюрократія. Політична думка. 2001. № 1-2. С. 13-27.

64. Станчак О. Росія: Міфотворчість як деструктивний фактор в історії. Вісник Львівського університету. Серія журналістика. 2006. Вип. 28. С. 216-224.
65. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах. авт. колектив : М.І. Михальченко (керівник) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. 336 с.
66. Тараненко О. Поєднання демасифікації та реміфологізації в пропагандистському впливі медіа-дискурсу на аудиторію. Діалог : медіа студії. №22. 2016. С. 4-16.
67. Тихолаз А. Радянська та пострадянська міфологія у світлі філософії міфології. Дух і Літера. 1998. № 3–4. С. 84-91.
68. Топалова С. «Русский мир» та радянський комуністичний міф : нова форма при незмінності смислу. Evropský politický a právní diskurz. 2015. Т. 2. Вип. 2. С. 114-120.
69. Указ Президента України №1310/98 «Про встановлення Дня пам'яті жертв голодоморів» URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1310/98> (дата звернення : 06.03.2018).
70. Указ Президента України №797/2007 «Про внесення змін до Указу Президента України від 26 листопада 1998 року №1310». URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/797/2004> (дата звернення : 06.03.2018).
71. Указ Президента України №580/2015 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки». URL : <http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494> (дата звернення : 06.03.2018).
72. Указ Президента України №84/2017 «Про відзначення у 2017 році Дня пам'яті та примирення і 72-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні». URL : <http://www.president.gov.ua/documents/842017-21574> (дата звернення : 06.03.2018).

73. Указ Президента України №300/2017 «Про відзначення у 2017 році Дня Гідності та Свободи». URL : <http://www.president.gov.ua/documents/3002017-22726> (дата звернення : 06.03.2018).
74. Україна та проект «руського мира» : аналіт. доп. за ред. В.М. Яблонського та С.І. Сдіорука. – Київ : НІСД, 2014. 80 с. (Сер. «Гуманітарний розвиток»; Вип. 1).
75. Фромм Э. Забытый язык: Введение в науку понимания снов, сказок, мифов. Москва : АСТ, 2009. 256 с.
76. Хавкіна Л. Сучасний український рекламний міф. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. 352 с.
77. Хайдеггер М. Бытие и время. пер. с нем. В.В. Бибихин. – Москва : Ad Marginem, 1997. 452 с.
78. Цимбал Т. Україна як бренд : освітньо-виховний потенціал вивчення надбань співвітчизників. Українознавчий альманах. Випуск 17. 2014. С.18-21.
79. Чумак В. Міфи сучасної України. № 130. 17.07.2010. URL : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1697/163/59931/> (режим доступу : 07.04.2014).
80. Шайгородський Ю. Об'єднавчий потенціал сучасного політичного міфу. Український соціум. 2012. № 2 (41). С. 135-146.
81. Шевельов Ю. З історії незакінченої війни. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. 471 с.
82. Штепа П. Українець і москвин: дві протилежності. Дрогобич : Видавнича фірма «ВІДРОДЖЕННЯ», 2010. 688 с.
83. Юнг К.Г. Архетип и символ. сост. и вступ. ст. А.М. Руткевича. Москва : Ренессанс, 1991. 304 с. (Серия «Страницы мировой философии»).
84. Яковенко Н. Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії. Дух і Літера. 1998. № 3–4. С. 113-124.
85. Myth and Narrative in International Politics: Interpretive Approaches to the Study of IR. London : Palgrave Macmillan UK, 2016. 313 p.

86. Radovic M. *Transnational Cinema and Ideology: Representing Religion, Identity and Cultural Myths*. New York and London : Routledge, 2014. 154 p.
87. Young P., Jesser P. *The media and the military. From the Crimea to Desert Strike*. Houndmills etc., 1997. 391 p.

ВИСНОВКИ

Для реалізації мети, поставленої в дисертації, здійснений історико-філософський аналіз, вирішене важливе наукове завдання вивчення феномену міфологізації масової свідомості та його розвитку в історії європейської і вітчизняної філософської думки. За результатами проведеного дослідження можемо зробити висновки, що віддзеркалюють загальну змістовну структуру роботи та резюмують розв'язання поставлених задач.

1. Проведений аналіз дозволяє надати авторську інтерпретацію провідних понять дослідження. Зокрема, міф, на нашу думку, має дуальну природу, позначаючи, з одного боку, стародавню оповідь про давніх богів, героїв, а з іншого – своєрідний конструкт, створений індустріальною цивілізацією, який людина сприймає і розуміє на рівні свідомості. Соціальний міф – спонтанно або спеціально створений смисловий конструкт, що ґрунтується на актуальних у даний момент часу для певного соціуму або спільноти уявленнях та ідеалах, і виступає засобом регуляції суспільно-політичних відносин. Перша є процесом спонтанного або цілеспрямованого створення особливої міфологічної реальності задля підміни об'єктивної дійсності з метою впливу на масову свідомість, маніпуляції суспільною та індивідуальною свідомістю. Соціальна ж міфологія – це сукупність суспільно значущих міфів, які створюють ілюзію відповіді на будь-який запит широкого загалу та впливають на масову свідомість із негативною або позитивною метою. При цьому остання – складне, багаторівневе утворення в структурі суспільної свідомості, яке містить елементи всіх її форм, активно проявляється в період криз і нестабільності, виявляючи особливу чутливість до навіювання, міфологізації та зовнішньої маніпульованості. У свою чергу, маса – неусвідомлене, неструктуроване об'єднання великої кількості людей з метою досягнення певними особами політичних, економічних, соціальних або культурних завдань на основі спільних ідей, переконань.

2. Міфологізація масової свідомості, ставши наскрізною проблемою в сучасній гуманітаристиці, складає стрижень усіх типів політичного устрою минулих і нинішнього століть. Цивілізаційні зміни, породжені глобалізацією, інформатизацією, комп'ютеризацією та загалом науково-технічним прогресом, відсутність стабільності, невпевненість у майбутньому актуалізували міфологічне мислення і довели недостатність традиційних способів осягнення дійсності. У такій ситуації лише міф є простим і століттями перевіреним інструментом осягнення дійсності. Але ми не розглядаємо міфологізацію лише у негативному ракурсі. Цей процес різновекторний, оскільки виконує як позитивну (консолідація соціуму під час зовнішньої/внутрішньої загрози, набуття власної ідентичності тощо), так і негативну функцію (маніпуляція свідомістю мас задля реалізації власних амбіцій або об'єднання людей на угоду правлячій політичній верхівці). Сьогодні небезпідставно до найбільш ефективних, дієвих і непомітних способів «корегування» масової свідомості відноситься запровадження міфологізації, деміфологізації та реміфологізації. Ці процеси переважно протікають паралельно та є універсальними для будь-якої епохи. Зокрема, проявами міфологізації є ідеологізація дійсності, політизація всіх сфер суспільного життя, сакралізація лідера держави або політичних діячів, героїзація подій і конкретних історичних персон, звернення до елементарних інстинктів та до чуттєвої сфери людини, перенасичення інформаційного простору неважливими новинами, навмисна зміна акцентів при подачі інформації, відсутність об'єктивних даних про реальний стан справ у державі (підприємстві, відомстві) та ін. В Україні ситуація ускладнюється ще й низьким рівнем загальної культури та освіченості громадян, очікуванням позитивних змін і якісних реформ, емоційною напругою в суспільстві, браком достовірної інформації, у тому числі на фронті, функціонування рудиментів радянського тоталітарного устрою, у т.ч. символічних. Крім того, до особливостей міфологізації в нашій державі можна віднести переважання

політичних міфів, особливо під час передвиборчих кампаній, функціонування симбіозу радянської соціальної та ліберальної міфологій, розмитість національної ідеї й переважання зовні нав'язаної міфології, свідоме зниження уваги до позитивних періодів української історії й водночас акцентування на негативних моментах для культивування, посилення комплексу жертви, продукування сучасних міфів за допомогою соціальних мереж та інтернет-видань. Загалом одним із прикладів масштабної міфологізації свідомості є релігія як найбільш давній і поширений міф. Сьогодні християнська релігія сприяє процесу реміфологізації в сучасній культурі.

3. Доведено, що масова свідомість є особливим невід'ємним елементом суспільної свідомості, що функціонує в усіх її сферах і формах, та притаманний неструктурованим спільнотам індивідів – масам. Масову свідомість не коректно ототожнювати з буденною свідомістю, яка є компонентом масової і різновидом суспільної свідомості. Суперечки щодо пошуку універсального визначення цього поняття тривають, тому і питання структури масової свідомості недостатньо розроблене. Вважається, що її складають два рівні: основний емоційно-дієвий (первинний) і раціональний (вторинний). Саме емоційний компонент забезпечує вразливість масової свідомості, що активно проявляється лише в нестабільні або критичні моменти суспільно-політичного розвитку. Каталізатором активізації масової свідомості є емоційна реакція на гостру соціальну проблему, що має широкий суспільний резонанс (війна, революція, політична та економічна криза тощо). Раціональний рівень складається з когнітивних елементів (загальнодоступні знання, найбільш значима інформація). До важливих характеристик масової свідомості належать самовизначеність, автономність або зовнішня маніпульованість, синкретичність, здатність до навіювань, а до основних соціальних функцій – пізнавальна, інтегративна, аксіологічна, регулятивна, комунікативна, акумулятивна. З огляду на ознаки і функції

масова свідомість є головним об'єктом атаки інформаційної війни або психологічного впливу. Саме вплив на масову свідомість і громадську думку громадян певної країни або окремої території забезпечує в подальшому успішність проведення військової операції. Тому, враховуючи недавній досвід, Україні необхідно максимально унеможливити зовнішні та внутрішні загрози для національного інформаційного і соціокультурного простору, для збереження єдності нації та запобігання можливого вторгненню з боку агресивних держав-сусідів.

4. Проаналізувавши сутність соціальної міфотворчості як феномену духовного життя суспільства, виявлено, що вона існує стільки, скільки існує людство. Але спрямованість соціальної міфотворчості змінюється відповідно до суспільного розвитку і потреб часу, а найбільш поширеною метою її вважається маніпуляція масовою свідомістю. Загалом спектр застосування є більш різноманітний і не є виключно негативним. Соціальна міфотворчість здатна не лише виражати інтереси певних соціальних груп, а й – стати засобом набуття власної ідентичності, потужним консолідуючим началом в умовах революції або «гібридної війни». Починаючи з минулого століття, змінилися якість і цілі соціальної міфології, технологія створення міфу та сутнісні риси міфотворчості в умовах масової комунікації. На нашу думку, це пов'язано з такими цивілізаційними змінами, як науково-технічний прогрес, глобалізація, візуалізація і медіатизація культури, а також нові напрацюваннями у сфері інформаційно-комунікаційних технологій та інтерпретації міфу. Саме сучасні інформаційні технології, як і сучасний міф, спрямовані на контроль над свідомістю. Міф, створений із залученням останніх інформаційно-комунікаційних напрацювань, надає просту і доступну інформацію, що не потребує осмислення, забезпечуючи таким чином маніпуляцію свідомістю. Найбільш затребуваним сьогодні різновидом соціального міфу є політичний, який використовується елітами для реалізації конкретних політичних задач. Отже, сучасний соціальний міф не тільки

консолідує суспільство, доносить відомості про суспільно значущі події, легітимізує владу, активізує політичну енергію, а й формує привабливу ілюзорну реальність.

5. Узагальнивши вихідні принципи та методи дослідження процесу міфологізації масової свідомості, методологічною основою здійсненого дослідження обрано загальнофілософські, спеціальні теоретичні та емпіричні методи пізнання, вироблені відповідними галузями гуманітарного знання. До них відносимо системно-структурний метод, поєднаний з логічним й історичним підходами, функціональний та аналітичний підходи, порівняльний метод, понятійний аналіз, діалектичний метод та метод філософської рефлексії. Суперечливість визначення основних понять нашого дослідження пов'язана з методологічними проблемами, які остаточно не розв'язані й до сьогодні. Так, для вивчення свідомості, зокрема і масової, гносеологічний аналіз і гносеологічно-соціологічний методи у філософській площині виявляються недостатніми.

6. Доведено наявність безпосереднього зв'язку між суспільно-політичним устроєм і особливостями міфотворчості на прикладі традиційного, тоталітарного і ліберального суспільств. При цьому функціонування елементів традиційної міфології відбувається незалежно від типу соціуму, зокрема й у малих соціальних спільнотах (родина, рід, сільська громада тощо). Загалом міфологія в традиційному суспільстві обумовлена традиціями і звичаями та покликана вдовольнити цікавість людей у процесі пізнання світу. Тоталітарна міфологія є простою та зрозумілою і водночас спрямована на заміщення історичної пам'яті народу, створення особливої паралельної реальності. Агресивність міфології в тоталітарному суспільстві реалізується в зовнішньому і внутрішньому напрямках. Перший з них передбачає масштабну світову експансію тоталітарних міфів, що проявляється в деміфологізації інших міфів (наприклад, більшовицький міф про «світову революцію пролетаріату»); другий – придушення в суспільстві

будь-яких проявів індивідуалізму і вільнодумства, сприяючи конструюванню слухняної невибагливої маси. Складною для розуміння й аналізу є міфологія в суспільствах з ліберальними цінностями, оскільки сам дослідник постійно перебуває під дією тих чи інших міфів. Ліберальна міфологія, як і тоталітарна, обслуговує інтереси правлячої політичної еліти. В цивілізованих країнах ліберальна міфологія допомагає згладити або приховати існуючі соціальні протиріччя, недоліки суспільно-політичного устрою та інші негаразди шляхом маніпуляції масовою свідомістю. Більше того, вважаємо, що демократія і найбільш поширені демократичні цінності сьогодні перетворилися на звичайні соціальні міфи, вигідні владі і поширені нею для політичних спекуляцій. Український соціум ще не позбувся впливу тоталітарної міфології та загалом ознак радянського устрою, але й остаточно не набув ліберальних рис політичного устрою. Цей перехідний період, безумовно, позначився на всіх сферах життя. При цьому колишня радянська політична еліта усвідомила дієвість ліберальної міфології, чим і користується під час виборчих кампаній. В останніх традиційно акцент припадає не лише на «демократичні права і свободи», «дотримання Конституції», але й «європейські цінності». Оскільки жодна з передвиборчих обіцянок не була повністю і системно виконана, «демократичні права і свободи», «європейські цінності» тощо і перетворюються в Україні на соціальні міфи.

7. Виявлення й узагальнення детермінант процесу міфологізації та визначення їхньої специфіки дало змогу глибше зрозуміти особливості соціальної міфотворчості. Оскільки комунікація є домінуючою сферою сучасного життя, інформація – найбільшою цінністю, а глобальна комп'ютеризація, мережа Інтернет і постійно оновлювані гаджети значно посилюють роль комунікації та інформації, то доречно виділити комунікативну детермінанту як провідну в соціальній міфотворчості. Не останню роль у цьому відіграє система освіти, соціальні мережі та численні меседжери (програми з миттєвого обміну повідомленнями, а відтак –

інформацією). Відтак комунікативна детермінанта вплинула на форми і види сучасної міфотворчості. Саме засоби масової комунікації та соціальні мережі породжують і швидко розповсюджують більшість міфів. До решти не менш важливих детермінант соціальної міфотворчості відносимо такі: гносеологічну як потребу в інформації, пізнанні дійсності та формуванні прийняттого образу дійсності; психологічну, що відбиває бажання мати впевненість у майбутньому, забезпечення емоційної рівноваги і подолання страху перед непізнаним; соціальну як потребу в комунікації або консолідації, реалізацію соціально-економічних очікувань, а також ретрансляцію накопиченого досвіду нащадкам; політичну й ідеологічну як потребу у легітимізації влади політиків і політичних партій, схвалення зовнішньо- та внутрішньополітичного курсу держави; культурологічну як поширення актуальної для даної історичної епохи культурно-естетичної та філософської концепції.

8. Під час аналізу особливостей міфології в українському соціально-культурному просторі виявлено, що на них суттєво вплинули геополітичне становище України та темпоральна глибина української історії. Загалом відзначаємо розмитість українського національного міфу, який сягає своїм корінням у розмаїту міфопоетичну традицію нашого народу. Відсутність протягом століть національної держави України дозволила її поневолювачам суттєво сфальшувати історичну свідомість, замість якої активно розвивалася міфологія як компенсаторний засіб. Впродовж століть усі держави, що володіли українськими територіями, використовували міфологізацію свідомості українців з метою денаціоналізації та знищення історичної пам'яті. Але найбільш шкідливою стала російська міфологізація соціально-культурного простору України, що розпочалася з петровської доби і триває сьогодні. Цьому сприяла не тільки політика російської держави (придушення українського вільнодумства і проявів національної самосвідомості, жорстка цензура, повний контроль над усіма сферами суспільного життя, заборона

української мови і культури та ін.), а й суттєві помилки української влади, яка не змогла виробити ефективну стратегію для протидії антидержавним міфам і зовнішньому втручанню (відсутність підтримки проукраїнського дискурсу в усіх суспільно значущих сферах, стратегії розвитку нації і в першу чергу – патріотичного виховання, несформованість національної ідеї, загальної позитивної проукраїнської міфології, незахищеність національного інформаційного і соціокультурного простору від зовнішнього впливу, нерозуміння потреби в проведенні процесів деміфологізації для позбавлення від деструктивних, неактуальних міфів та позитивної реміфологізації «зверху» конструктивних, консолідуючих націю міфів тощо). Загалом функціонуюча в свідомості мас міфологія є результатом стороннього втручання, має антиукраїнську сутність. Негативні наслідки довготривалої міфологізації, помилки влади разом з давніми комплексами українства уможливили російську культурно-політичну експансію в Україні. Тому відсутність загальної позитивної національної міфології, чітко сформованої єдиної національної ідеї, а також небезпечні рудименти радянської системи (соціальні міфи, стереотипи, цінності, символіка) позначилися на стані масової свідомості та громадської думки українців, що й стало підґрунтям успішної інформаційної війни з боку Російської Федерації, і мало вплив на процес анексії Кримського півострову й окупації частини східних областей. У нашому випадку власне радянські міфи в умовах суспільних трансформацій використовуються як ідеологічна зброя у боротьбі з ворогом (ворог у даному контексті – незалежна Україна і всі ті, хто підтримав Революцію Гідності).

9. Забезпечення проведення процесів де- та реміфологізації в нинішніх умовах розвитку українського суспільства є нагальним і надзвичайно важливим завданням. Обидва процеси є цілеспрямованими, але у кожного з них є своя специфіка. Деміфологізація необхідна для створення міфологічного вакууму, що дозволить заміщення негативних і неактуальних

міфів (переважно радянського або російського імперського походження) позитивними контрміфами; реміфологізація – для цілеспрямованої актуалізації міфологічного мислення, свідомого відтворення або конструювання сучасного позитивного українського міфу на рівні маси. Технології деміфологізації поділяються на стратегічні та тактичні, тобто довгострокові та короткострокові. До стратегічних шляхів відносимо формування національної ідеї та національної міфології, реформування системи освіти, особливо гуманітарної сфери, з метою формування здатності до критичного мислення у дітей і молоді, підвищення інтелектуально-освітнього рівня громадян, постійний моніторинг виданої або ввезеної літератури на предмет наявності антиукраїнських міфів; до тактичних – видання і подальша популяризація друкованих/електронних джерел, що містять історичну правду, пошук реальних національних лідерів, позбавлення українського інформаційного простору від зовнішнього впливу, а також активні зусилля інтелектуальної еліти для деміфологізації образу України у світі. Зокрема, деміфологізація радянської міфології в Україні в умовах гібридної війни може стати потужною ідеологічною зброєю для перемоги над зовнішнім (конкретна держава-агресор) і внутрішнім (зрадники, антиукраїнські політичні сили) ворогом.

Реміфологізація, в залежності від суспільно-політичного устрою, поділяється на критичну і некритичну, тому має різну спрямованість. Так у традиційних і тоталітарних соціумах простежується некритична реміфологізація деструктивного характеру, а у ліберально-демократичних – критична реміфологізація позитивної і консолідуючої дії. Відсутність маніпулятивного впливу в останньої забезпечують так звані агенти реміфологізації, до яких відносимо культурну й інтелектуальну еліту, митців, лідерів думок, громадських активістів та загалом громадянське суспільство. Необхідність реалізації процесу реміфологізації в Україні викликана зовнішніми і внутрішніми передумовами. До перших належать глобальна

інформатизація світової спільноти, відсутність достовірних знань про Україну у світі, необхідність створення її позитивного іміджу, сприйняття держави України через «російську призму», до других – відсутність державної ідеології, несформованість політичної й інтелектуальної еліти нації, ціннісний розкол суспільства після краху СРСР, зовнішня загроза незалежності України, тобто гібридна війна, розв'язана Російською Федерацією. Загалом методи реалізації де- та реміфологізації схожі, причому головною для обох процесів має бути цілеспрямовано розроблена освітньо-виховна стратегія, спрямована на розвиток здатності до критичного мислення, та відновлення конструктивних елементів історичної пам'яті. Саме знання і критичне мислення – основні чинники протидії негативній міфологізації. Окрім освіти, дієвим і ефективним способом втілення реміфологізації мають стати усі види мас-медіа, зокрема телебачення й український кінематограф. Іншими шляхами реміфологізації є використання стереотипів масової свідомості на основі бінарних опозицій, свідоме формування міфів на основі культурних архетипів та національної символіки.

Позитивна реміфологізація, народжуючись сьогодні в Україні «знизу», протікає хаотично і безсистемно, тому влада має надати правильний вектор цьому процесу. Загалом під впливом Революції Гідності реміфологізований позитивний міф про козацьку славу став підґрунтям для створення волонтерського руху і добровольчих батальйонів, а також відродження бойового духу і патріотизму у лавах Збройних Сил України. Тому нагальним завданням сьогодення є не лише створення і поширення позитивних міфів, але й їхня реміфологізація. В історії України є чимало постатей і подій, здатних стати основою позитивних міфів, консолідувавши українську націю. До того ж позитивна реміфологізація дозволить створити більш привабливий образ держави Україна і української нації не лише всередині держави, а й для світової спільноти.

Представлене дослідження процесу міфологізації масової свідомості в сучасному суспільстві не є вичерпним, оскільки проблема міфологізації відзначається багатогранністю та глибиною, багатством смислів та інтерпретацій, а соціокультурна реальність зазнає перманентних змін. Саме це відкриває найширші можливості для її теоретичного осмислення і практичного вивчення у полідисциплінарному науковому дискурсі.